

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΤΟΣ Δ'. ΤΕΥΧΗ 1-4

ΤΕΥΧΟΣ 1.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

	<i>Σελίς</i>
All. Foggi.—'Η φιλοσοφία τοῦ δικαίου τοῦ Benedetto Croce	1
<i>Θεμ. Τσάτσου.</i> —Τὰ σύγχρονα πνευματικά ρεύματα εἰς τὴν ἐπι- στήμην τοῦ δημοσίου δικαίου	23
<i>Ι. Κακριδῆ.</i> —'Ο Ποιητῆς καὶ ἡ μυθικὴ παράδοση	49
<i>Κωνστ. Τσάτσου.</i> —Τὸ ἔργον τοῦ Giorgio del Vecchio	79

2) ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

<i>Θεοφ. Βορέα.</i> —'Ακαδημεικὰ. Α' Λογικὴ, ὑπὸ Ι. Θεοδωρακο- πούλου	91
Ι. Levy — Bruhl.— Les fonctions mentales dans les socié- tés inférieures, ὑπὸ Μ. Τ.	108
'Ιστορία τῆς φιλοσοφίας ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὸ 1930 καὶ 1931	124
'Ιστορία τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους	126
Βιβλιογραφία	127

ΤΕΥΧΟΣ 2.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

<i>Ι. Θεοδωρακοπούλου.</i> —Τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τῆς 'Ι- στορίας	129
<i>ΙΙ. Κανελλοπούλου.</i> —'Ιστορία καὶ πρόοδος	151
<i>Κωνστ. Τσάτσου.</i> —Τὸ ἔργον τοῦ Giorgio del Vecchio	198
<i>Β. Ἀντωνιάδου.</i> —'Ιουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος 'Ανθρωπολογία	207

2) ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

E. Meyerson.—Du cheminement de la pensée	227
Daniel Rosa.—L' Ologénèse	235
H. Kelsen.—La justice platonicienne	239
Βιβλιογραφία	247

ΤΑ ΕΒΔΟΜΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ Η. RICKERT

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν» μαζί με τὸν φιλοσοφικὸ κόσμον τῆς Γερμανίας καὶ μαζί με πολλοὺς ἄλλους φίλους καὶ λειτουργοὺς τῆς φιλοσοφίας, σ' ἄλλους τόπους τῆς γῆς, ἐορτάζει ἐφέτος τὰ ἐβδομηντα χρόνια τοῦ Heinrich Rickert. Μόνο ἐκεῖνοι ποὺ γνωρίζουν τὴ φιλοσοφικὴ ζωὴ τῆς Γερμανίας τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια, ὅπου περιλαμβάνεται καὶ ἡ δράση τοῦ Rickert, μποροῦν ν' ἀναμετρήσουν τὴ συμβολὴ τοῦ χαϊδελβεργιανοῦ φιλοσόφου στὸ ἔργο τῆς φιλοσοφίας.

Ὁ Heinrich Rickert παρουσιάζεται στὸν φιλοσοφικὸν ἀγῶνα τὴν ὥρα ποὺ ἡ φιλοσοφία εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ μαχητῆς, τὴν ὥρα ποὺ ἄρχισε ν' ἀποκτῆ καὶ τὴν αὐτοτέλειά της, τὴν ὥρα ποὺ ἡ γερμανικὴ διανοήση, κατακερματισμένη καὶ μοιρασμένη στοὺς ἀπειροὺς εἰδικοὺς κλάδους, ἄρχισε ν' ἀνασυντάσσεται καὶ ν' ἀνασυγκροτεῖται πάλιν σ' ἐνιαῖο σύστημα. Ὑστερα ἀπὸ τὴν διασπορὰ τοῦ πνεύματος, ποὺ χαρακτηρίζει κυρίως τὸ δεύτερον ἴμῳ τοῦ δέκατου ἔνατου αἰῶνα — διασπορὰ τοῦ πνεύματος καὶ στὴ φύση καὶ στὴν ἱστορία — ἐποχὴ τῶν κατακτήσεων στὴ φύση καὶ στὴν ἱστορία — ὕστερα ἀπὸ τὸ ξάπλωμα τῆς σκέψης στ' ἀντικείμενα τὰ φυσικὰ καὶ τὰ ἱστορικὰ, πρόβαλε ἡ ἀνάγκη τῆς συλλογῆς καὶ τοῦ συστηματικοῦ στοχασμοῦ.

Ἡ πρώτη φωνὴ ποὺ ἀκούσθηκε καὶ καλοῦσε τοὺς ἐργάτες τοῦ πνεύματος νὰ γυρίσουνε στὴ συλλογὴ ἦτανε τοῦ Lange, τοῦ μεγάλου κριτικοῦ τοῦ ὕλισμοῦ, τοῦ συγγραφέως τοῦ μνημειώδους ἔργου «Geschichte des Materialismus».

Στὴ φωνὴν αὐτὴν ἀποκρίθηκε καταφατικὰ καὶ βαρύτερα ὁ Her-

mann Cohen, νοῦς συνθετικός κι' αναλυτικός, νοῦς μὲ ἱστορικὴ ὄραση καὶ μαθηματικὴ φαντασία καὶ ψυχὴ δυνατὴ, μὲ πάθος προορήτου.

Παράλληλα ἀκούεται ἡ φωνὴ τοῦ Kuno Fischer, τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς οὐσιαστικῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ὑστερα φάνηκαν στὸ στάδιο τῶν φιλοσοφικῶν ἀγώνων ὁ Wilhelm Dilthey καὶ ὁ Wilhelm Windelband καὶ οἱ δύο μὲ πνεῦμα κατ' ἐξοχὴν συνθετικὸ καὶ μὲ ἐξαιρετικὴ κατανοητικὴ δύναμη γιὰ τὸ γεγονός τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος. Πρῶτοι αὐτοὶ κατόρθωσαν νὰ κατανοήσουν τὴ διαφορὰ ποὺ χωρίζει τὴ μέθοδο τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τὴ μέθοδο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Τὸν δρόμο τοῦ Cohen ἀκολουθεῖ ὁ Paul Natorp, ὁ ἀχώριστος φίλος τοῦ Πλάτωνος καὶ ὁ ἀκούρατος συνθετικὸς δουλευτὴς τοῦ Kant. Τὸν δρόμο τοῦ Windelband ἀκολούθησε ὁ Heinrich Rickert, νοῦς κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὸς καὶ πραγματικῶς συστηματικὸς. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ σταδίου του σκέπτεται συστηματικῶς, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καταπιάνεται μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ κόρους τῆς γνώσεως καὶ τὸ δουλεύει ἀκούραστα, δεξιῶδες χρόνια, ὡς ποὺ καταλήγει σὲ διατυπώσεις καθαρὰ καὶ φρασιμμένες. (βλέπ. Der Gegenstand der Erkenntnis καὶ Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung).

Ἡ διαύγεια καὶ ἡ ἐνίργεια εἶναι ξεχωριστὰ γνωρίσματα τοῦ νοῦ του καὶ μ' αὐτὰς τὶς ἀρετὰς ἔρριξε ἀφθονο φῶς στὰ προβλήματα καὶ ὅλοι εἶδανε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὴν ἱστορίαν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὴ φύσιν. Τὴν ἱστορίαν, καὶ ὡς ἐνέργεια καὶ ὡς ἐπιστήμη, τὴν εἶδανε ὅλοι ὡς πρόσωπο, τὴν φύσιν τὴν εἶδανε ὅλοι ὡς πρᾶγμα. Τὸ πρόσωπο εἶναι μορφή κι' ἔχει χαρακτῆρα, τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπρόσωπο κι' ἔχει νόμους· τὸ πρόσωπο εἶναι μόνο του, ζῆ μὴ φορὰ κι' εἶναι ἀναντικειμενικὸ· τὸ πρᾶγμα εἶναι τὸ ἀπρόσωπο γίνεσθαι, ἔχει παντοῦ καὶ πάντα τὴν ἴδια οὐσίαν, ἔχει ἀμέτρητα πανομοιότυπα καὶ δὲν γνωρίζει ποτὲ ἐξαιρέση, γιὰτὶ ἐξαιρέση εἶναι ἀτομικότητα, πρόσωπο. Ἡ ἱστορία εἶναι ἔργο τοῦ προσώπου, ποὺ εἶναι ριζικῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ πρᾶγμα, εἶναι ἔργο τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ προσώπου· ἡ φύσιν εἶναι ἀκίνητη θέσι σιδερένιων λογικῶν νόμων. Ἡ ἱστορία εἶναι ὁ τόπος τῶν ἀξιών, ἐνῶ ἡ φύσιν εἶναι ὁ τόπος τῶν ἀπλῶν γεγονότων· ἱστορία εἶναι τὸ ὑφάδι τῆς ψυχῆς, ἐνῶ φύσιν εἶναι ἡ ἀνάγκη τοῦ σώματος.

Ὁ χωρισμὸς τῶν δύο κόσμων, τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ, εἶναι ἔργο τῶν φιλοσόφων τῆς Χαϊδελβέργης, τελειωτῆς δὲ τοῦ ἔργου τούτου τοῦ ἑκατόχρονου εἶναι ὁ Rickert. Ὁ γιγάντιος νοῦς τοῦ Ἐγγέλου συνέλαβε πρῶτος τὴν ἰδιοτυπία τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἱστορίας κι' ἔβαλε τὰ θεμέλια τόσο βαθειὰ καὶ τόσο στέρεα, ποὺ καμμιά ἐπίθεση τῶν δογματικῶν ὑπαδίων τῆς φύσεως δὲν τὰ κλόνησε. Ἐχτισεν ὕστερα ὁ Zeller τὸ πρῶτο μέρος τῆς οἰκοδομῆς, ἐδραιώνοντας τὸ σύστημα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, κι' ὁ Fischer ἔχτισε τὸ δεύτερο μέρος τῆς οἰκοδομῆς, ἐδραιώνοντας τὸ σύστημα τῆς νεώτερης φιλοσοφίας, ποὺ τὸ συμπλήρωσε καὶ τὸ ἐκόσμησε ὁ Windelband· καὶ τέλος ἦρθε ὁ συστηματικὸς νοῦς τοῦ Rickert καὶ ἐπόπτευσε ὅλη τὴν οἰκοδομὴν καὶ μᾶς ἀνάλυσε τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ποὺ τὴν διέπει, χωριστὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἐξ ἴσου στέρεα ἀρχιτεκτονικὴ τῆς οἰκοδομῆς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Μέσα στὴν σειρὰν αὐτῆ τῶν προσώπων ποὺ δώσανε αἴγλη στὴν ἔδρα τῆς φιλοσοφίας τοῦ πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης καὶ δημιουργήσανε τὴν παρὰδασιν, τὴν δυνατὴ καὶ βαρειά, ποὺ κρατᾷ τὴν μικρὴ πόλιν σὲ ζηλευτὸ ὕψος, ὁ Heinrich Rickert εἶναι, μετὰ τὸν Ἐγγέλο, ὁ συστηματικώτερος νοῦς, κι' ἔχει ἀπὸ ὅλους τοὺς προκατόχους τῆς ἔδρας του τὸ κριτικώτερο πνεῦμα.

Οἱ φίλοι τοῦ Rickert ἀπὸ τὴν Γερμανία κι' ἀπὸ τοὺς ἄλλους τόπους τῆς γῆς, γιορτάζοντας ἐφέτος τὰ ἐβδομήντα χρόνια τοῦ Rickert δὲν ἐκπληρώνουνε ἀπλῶς ἓνα χρόνος πρὸς τὸν διδάσκαλο, ἀλλὰ πανηγυρίζουνε μαζί του τὴν λευτεριά τοῦ πνεύματος, τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ τῆς γῆς. Ἐμεῖς ποὺ μαθητεύσαμε κοντὰ του καὶ τὸν ἀγαπήσαμε καὶ χαρήκαμε τὴ λευτεριά τῆς σκέψης του, πανηγυρίζουμε μαζί μὲ ὅλους τοὺς φίλους τῆς πνευματικῆς λευτεριᾶς.

Μὲ τὴν προτοβουλία μερικῶν φίλων τοῦ Rickert ὀργανώνεται ἡ ἔκδοσις ἑνὸς πανηγυρικοῦ τόμου, ποὺ θὰ περιέχει γράμματα μαθητῶν, φίλων καὶ θαυμαστῶν, προσωπικοῦ, φιλοσοφικοῦ καὶ λογοτεχνικοῦ ενδιαφέροντος. Ἡ ὀργανωτικὴ ἐπιτροπὴ ζήτησε καὶ ἀπὸ μένα ἓνα γράμμα, ποὺ τὸ παραθέτω ἐδῶ μεταφρασμένο· ἂν καὶ τὸ περιεχόμενό του εἶναι καθαρὰ προσωπικόν, ἐν τούτοις τὸ δημοσιεύω, γιὰτὶ φανερῶναι τὴν σχέσιν τοῦ μαθητοῦ πρὸς τὸ διδάσκαλο.

«Τὴ στιγμὴ ποὺ πρωτοεἶδα τὸν Heinrich Rickert — ἦτανε στὰ

1922 — μονομιᾶς μὲ συνεπῆρεν ἡ μορφή του. Τὸ γαλήνιο βλέμμα, γεμῆτο ἀγάπη, μοῦ φανερώωνε ἓνα ἄπειρο πνευματικὸ βᾶθος — ἦτανε τὸ ἄπειρο βᾶθος τῆς προσωπικότητος, ποῦ πρὶν μοῦ φαίνονταν σὰν ἓνα μακρυνὸ κα' ἄπιαστο ὄραμα. Ἐκεῖνο ποῦ μὲ τράβηξε στὸν Rickert ἦτανε τὸ παρουσιαστικόν, ποῦ γὰρ νὰ πάρω μιὰ φράση τοῦ Ἐγγέλου, ἦτανε τὸ παρουσιαστικὸ τῆς οὐσίας, ἡ παρουσία τῆς οὐσίας, γιατί ὅσο ἀκουγα τὰ μαθήματα τοῦ Heinrich Rickert καὶ ὅσο ἐρχόμουν κοντά του, τόσο περισσότερο μοῦ φανερόνουνταν ἡ οὐσία τῆς παρουσίας, τοῦ παρουσιαστικοῦ. Βρῆκα στὸν Rickert ὅτι ἀκριβῶς χρειαζονταν ἓνας ἄνθρωπος ποῦ ἐρχεται ἀπὸ τὰ νότια μέρη πρὸς τὸ Βορρᾶ, τὸ βᾶθος τοῦ ἐγὼ καὶ τὴν δύναμη τοῦ φιλοσοφικοῦ κατατοπισμοῦ μέσα στὸν κόσμον.

Ὅπως τὰ νότια μέρη ἔχουνε τὸ δικό τους ρομαντισμὸ ποῦ ἐλκύει αἰώνια τὸν βόρειον ἄνθρωπον, ἔτσι καὶ τὰ βορεινὰ μέρη ἔχουνε τὴ δική τους ρομαντικότητα ποῦ εἶναι ἰκανὴ ν' ἀνοίγῃ στὴ ζωὴ τοῦ νοτίου ἀνθρώπου τὸ δρόμον πρὸς τὸ ἄπειρον. Ὁ πόθος πρὸς τὰ βορεινὰ μέρη — ποῦ γρήγορα γεννήθηκε μέσα μου στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς μου — ὁ πόθος πρὸς τὴ μουσικὴ καὶ πρὸς τὸ βᾶθος ἐκπληρώθηκε τὴν ὥρα ποῦ ἀντίκρισα τὴ μορφή τοῦ Rickert. Ἀπὸ ἐκείνη τὴ στιγμή ἀναφε μέσα μου ἐκεῖνος ὁ «ἔρως» ποῦ ζεῖ ὁ φτωχὸς ἀπὸ μορφὴ καὶ περιεχόμενον, ἀλλὰ πλούσιος ἀπὸ πόθον καὶ ὀρμὴ νέος πρὸς τὸν ἄνδρα ποῦ εἶναι γεμῆτος ἀπὸ πνεῦμα καὶ μορφωμένη ζωὴ. Ἀναφε τότε μέσα μου ἐκεῖνος ὁ «ἔρως», ποῦ τόσες φορὲς τὸν παρουσιάζει ὁ Πλάτων μὲ τὸ στόμα τοῦ Σωκράτη καὶ ποῦ ὡς τὴν ὥρα ἐκείνη μονάχα σὰ σκοτεινὴ εἰκόνα μοῦ ἦτανε προσιτός. Τώρα πὰ ἄρχισα νὰ νοιώθω πραγματικὰ τὸν Πλάτωνα — γιατί ὑπῆρχε τότε ἡ σχέση ἐκείνη ποῦ θέτει ὁ Πλάτων γὰρ θεμέλιον καθε ἀληθινῆς παιδείας, ὑπῆρχε ὁ ἔρως μαθητοῦ καὶ δασκάλου.

Κάθε καινούργιο ἐξάμηνον ἦτανε κα' ἓνα νέο βῆμα πρὸς τὴν κατάκτηση τοῦ βᾶθους καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὁμορφιάς ποῦ εἶχε ἡ προσωπικότητα τοῦ Rickert καὶ ἓνα νέο βῆμα πρὸς τὴ βαθμιαία ἀνακάλυψη τοῦ δικοῦ μου ἐγὼ. Καὶ εἶναι δύσκολο ἴσως νὰ εἰπωθεῖ καὶ ν' ἀκουσθεῖ, πὼς ὁ πόθος ἐκεῖνος πρὸς τὴ μουσικὴ καὶ τὸ βᾶθος πραγματοποιήθηκε πλέον τὸν καιρὸ ποῦ ὁ Rickert τὸ κηλοκαρινὸ ἐξάμηνον τοῦ

1924 δίδασκε περὶ Λογικῆς ὡς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης. Τότε φανερώθηκε ὀλίγη ἡ οὐσία τοῦ φιλοσόφου — ἀνοίξε μπροστά μου ὅλη ἡ προσωπικότητα καὶ εἶδα τὴ δύναμη τοῦ φιλοσοφικοῦ ἀνθρώπου. "Ἐβλεπες τὸ λόγον" ἀναδύεται ἀπὸ τὸ ἄπειρο φιλοσοφικὸ πάθος τοῦ Rickert, πάθος ποῦ δὲν τὸ βρίσκεις ἴσως πάντα στὰ ἔργα τοῦ Rickert.

Αὐτὴ ἡ ὥρα ἦτανε γὰρ μένα τὸ ὑψιστὸ σημεῖον τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ποῦ μ' ἔφερε καὶ στὴ γονιμοποίηση, γιατί ἀμέσως ὕστερα ἄρχισα νὰ σχηματίζω δικές μου σκέψεις.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἀληθινῆς παιδείας εἶχε μ' αὐτὸ ἐκπληρωθεῖ. "Ἀθελαι κα' ἄξαιρνα γεννήθηκε ὕστερα μιὰ ἄλλη σχέση μέσα μου πρὸς τὸν Rickert, ἡ «φιλία», ποῦ σημαίνει καὶ βαρβαίνει περισσότερο ἀπὸ τὸν «ἔρωτα», γιατί ἡ «φιλία» εἶναι κάτι γαλήνιο, διάφανο καὶ συνδέει βαθύτερα ἀπὸ τὸν «ἔρωτα».

Αὐτὴ ἡ «φιλία» ἦτανε ἡ ἀνώτατη ἀξία ποῦ πῆρα μαζί μου ὅταν ἔφυγα ἀπὸ τὸ Βορρᾶ.

Ο Η. RICKERT ΩΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ

ΥΠΟ

ΘΕΜ. Α. ΤΣΑΤΣΟΥ

Τὸν Η. Rickert κατέστησαν τὰ ἔργα του γνωστὸν εἰς κοινὸν κατὰ πολὺ τῆς πατρίδος του εὐρύτερον. Σχετικῶς ὅμως ὀλίγοι παρηκολούθησαν τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν του.

Κατὰ τὸ θέρος συρρέουν εἰς τὴν Ἀϊδελβέργην, ἔνθα μέχρῃ πρότινος ἐδίδασκεν ὁ Η. Rickert, πολυαριθμῶτατοι φοιτηταί, γερμανοὶ καὶ ξένοι. Ἀλλὰ κατὰ τὸ θέρος ἡ ρωμαντικὴ γοητεία τῆς ὀργιαστικῶς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων μεσαιωνικῶν φρουρίων ἀνθούσης βλαστήσεως καὶ ἡ ἀπαράμιλλος καὶ διαρκῶς ἀπρόοπτος ὡραιότης τῆς στενῆς κοιλάδος τοῦ Neckar παρασύρουν ἔξω τῶν σπουδαστηρίων τοὺς πλείστους ἐκ τῶν ἡλικίᾳ τῇ τίτῳ φοιτητῶν τοῦ ἀρχαιοτάτου γερμανικοῦ Πανεπιστημίου. Ἐὰν δὲ οὗτοι παρακολουθοῦν μαθήματά τινα, δύνανται νὰ ἐννοήσουν καὶ νὰ συγανηθοῦν μόνον ἀπὸ πρόσωπα μὲ διάνθεισιν ρωμαντικῆν, ἐμπνεομένην ἀπὸ τὸ φυσικὸν περιβάλλον καὶ τὴν κατανόησιν αὐτοῦ ὑποβοηθοῦσαν. Τὸν χειμῶνα ὅμως οἱ ὀλιγαριθμοὶ φοιτηταί, οἱ ὅποιοι παραμένουν εἰς τὴν Ἀϊδελβέργην, παρακαλουθοῦν ὡς ἐπὶ τῷ πλείστον ἀνελλιπῶς τὰ μαθήματά των, σοβαροὶ ὅσον εἶναι καὶ ὁ χειμὼν σκυθρωπός. Ὡστε τότε μόνον δίδεται εἰς αὐτοὺς, τοὺς σχετικῶς ὀλίγους, ἡ εὐκαιρία νὰ προσέξουν καὶ νὰ ἐμβιαθῶνουν εἰς τὴν διδασκαλίαν ἑνὸς ἐκείνου καθηγητοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπὶ μακρὰ ἔτη πρωτεύουσιν εἶχε θέσιν ὁ Η. Rickert. Τὸ γραπτὸν ἔργον του δὲν θὰ λησιμονηθῇ. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησιμονηθῇ, τοῦλάχιστον ἐφ' ὅσον εἶναι τοῦτο δυνατόν, καὶ ἡ διδασκαλία του ἡ προφορικὴ.

Ὁ Η. Rickert ἐγοήτευεν εὐθὺς ἀμέσως τοὺς ἀκροατὰς του, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ φυσιογνωμία του, ἐπιβλητικὴ, ἐνέπνεε τὸν σεβασμὸν.

Ἡ φρασιολογία του, ἀπλουστάτη, ἀλλ' εἰς τὸ ἄκρον ἀκριβολόγος, δὲν ἐξένιζε ποτὲ τοὺς ἀκροατὰς. Οἱ στοχασμοὶ του διεδέχοντο ἀλλήλους ἐν ἀπολύτῳ ἀλληλουχίᾳ. Ἐὰ συμπεράσματά του ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐνεφανίζοντο ποτὲ ὡς τί τὸ αἰφνίδιον. Οἱ ἀκροαταὶ του εἶχον ἤδη ἀπροσκόπτως ἀχθῆ εἰς θέσιν τοιαύτην ὥστε ν' ἀναμένουν πλεόν τὴν διατύπωσιν αὐτῶν. Ἦσαν δὲ ἡ συνέχεια τῆς διδασκαλίας του ἦτο τελεία, τόσον ἀκεραία ἦτο ἡ ἀλληλουχία τῶν συλλογισμῶν του, ὥστε δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἐπανέρχεται ποτὲ εἰς σημεῖα, τὰ ὅποια εἶχεν ἤδη θίξει. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἀκροαταὶ του δὲν ἀντελαμβάνοντο οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν τὸ μέγεθος τῆς προσπαθείας, τὴν ὅποιαν εἶχεν καταβάλλει ὁ διδάσκαλός των καὶ ἰδίως δὲν ἐνόμιζον ὅτι πρόκειται περὶ ἐκθέσεως συστήματος, ἀλλ' ἐπίστευον ὅτι πρόκειται περὶ αὐτονοήτων συλλογισμῶν, φύσει ἐνυπαρχόντων εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν συνείδησιν. Ἡ πειθὴ δηλαδή, ἡ πλεόν ἀπόλυτος, ὑπῆρξεν ἡ ἀπαράμιλλος λογικὴ ἀρετὴ τῆς προφορικῆς διδασκαλίας τοῦ Η. Rickert.

Ὅσονδῆποτε ὅμως καὶ ἂν ὑπῆρξε κυρίαρχος τοῦ λόγου καὶ εἰς τὰς δύο τῆς λέξεως ἐννοίας, ἡ συνείδησις τῆς κυριαρχίας ταύτης οὐδέποτε παρεμορφώθη παρ' αὐτῶν εἰς οἰασδῆποτε μορφῆς ὑπεροψίαν. Μειλιχία καὶ ἡρεμος ἡ διδασκαλία του, διείλετο πάντοτε ἀπὸ τὴν κλασσικὴν πεποιθῆσιν ὅτι δὲν εἶναι δημιουργημάτων τῆς συνειδήσεως ἑνὸς ἐκείνου ἡ ἀλήθεια, ἀλλ' ὅτι αὕτη ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς ἐνδεδελεχοῦς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Διὰ τοῦτο ὅσηνδῆποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἄλλως τε δικαία ὑπερηφάνειά του διὰ τὸ ἔργον του, ὑπερίσχυσεν αὐτῆς πάντοτε ὁ θαυμασμός του πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὅποιαν ἐπίστευεν ὅτι ἀπεκάλυπτε μόνον. Ἦλθθη τοιοῦτοτρόπως ὁ Η. Rickert εἰς τὴν μετριοφροσύνην, ἡ ὅποια δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἰδίας αὐτῶν ταπεινώσεως τὴν ὅποιαν βρησκευτικῶς ἐξημμένα συνειδήσεις συναισθάνονται, εἰς τὴν μετριοφροσύνην, ἡ ὅποια ἰσοῦται πρὸς τὴν μέχρῃ τῶν ὀρθῶς τεθέντων ὁρίων ἐκδηλουμένην αὐτοπεποιθῆσιν, πρὸς τὴν μετριοφροσύνην ἐκείνην, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ τὴν ὑπερηφάνειαν ἀληθῶς μεγάλου ἀνδρός. Ὑπῆρξε δὲ αὕτη ἡ σπουδαιότερα ἠθικὴ ἀρετὴ τῆς προφορικῆς του διδασκαλίας.

Κατὰ βίαιος ἄλλως τε ἡ πειθὴ καὶ ἡ μετριοφροσύνη σχετίζονται καὶ συνενοῦνται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ πράγματι μεγάλου τούτου

διδασκάλου, διότι ή πειθώ είναι ή μόνη μορφή, τήν όποιαν δύνανται να έχουν α σχέσεις τοῦ ἀληθοῦς μετριόφρονος πρὸς ἔλλογα ὄντα, μορφή ἐκτὸς τῆς όποιας οὔτος είναι ἀδύνατον να διατηρήσῃ τήν ἠθικὴν αὐτοῦ ιδιοτυπίαν. Ἡ τοιαύτη δὲ συνένωσις τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἀρετῆς ἀποτελεῖ τὴν φωτεινότεραν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθοῦς τοῦ ἀνδρὸς σοφίας. Διότι σοφός, ὄχι μόνον φιλόσοφος, ἰδοὺ τί, πιστεύουν οἱ μαθηταὶ του, ὑπῆρξεν, ἐν μιᾷ λέξει, ὁ H. Rickert.

Σήμερον ὁ H. Rickert δὲν διδάσκει πλέον. Ἀναπαύεται καὶ συμπληροῖ τὰ ἔργα του. Τὸν περιβάλλει ἕμως πάντοτε ἡ ἀγάπη τῶν μαθητῶν του, ἀλλὰ καὶ ὁ θαυμασμός των, ἀμείωτος καὶ ὅταν ἀκόμη δοκιμῶν αὐτοὶ να προχωρήσουν κατὰ τι πέραν τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον τοὺς ὠδήγησεν ὁ μέγας διδάσκαλός των.

Ο RICKERT ΚΑΙ Η Α΄ ΔΕΛΒΕΡΓΙΑΝΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

Σὲ κάθε χώρα ὅπου μπόρεσε ἀπρόσκοπτα να ξετυλιχτῆ ἡ πολυχρονη πορεία τοῦ πνεύματος, ὁ δημιουργὸς μεταλαμπαδεύει στὸ δημιουργὸ τῶν περασμένων τὰ ἀποκτήματα, τὶς ἀναμνήσεις καὶ τοὺς στοχασμούς, γιὰ να τὶς ξαναζήσῃ καὶ να τὶς ξαναπλάσῃ στὸ νέο του κόσμο. Χωρὶς να εἶναι ὁμοιογενεῖς οἱ προσωπικότητες, χωρὶς να ἀνέκουν, καθὼς θὰ λέγαμε, σὲ μιὰ κοινὴ σχολή, χωρὶς διόλου να περιορίζονται οἱ ἐλεύθερες ἐκφάνσεις τῆς ἀτομικῆς δημιουργίας, γεννάει αὐτὴ ἡ συνέχεια ἓνα κοινὸ φῶς, ἓνα κοινὸ πνεῦμα, μιὰ παράδοση, ποὺ ξεχωρίζει κάθε πνευματικὴ κληρονομία με μιὰν ἰδιαίτερη σφραγίδα.

Μέσα στὴν πλούσια σὲ κληρονομίες γερμανικὴ πνευματικὴ ζωὴ, ἡ φιλοσοφικὴ παράδοση τῆς Heidelberg στέκει σ' ἓνα κυρίαρχο ὕψος. Γύρω ἀπὸ τὴν ἔδρα, ὅπου τὸ 1816 πρωτανέβηκε ὁ Hegel καὶ ὕστερα ὁ Zeller, ὁ Kuno Fischer καὶ ὁ Windelband, πέρασαν οἱ γενεές ποὺ διατήρησαν, καὶ ὅταν ἦρθε ὁ καιρὸς, ἀνανέωσαν με τὴ γνώση τοῦ αἰώνιου, τὸ γερμανικὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα. Ὁ τελευταῖος, ὁ σύγχρονος λαμπαδηφόρος τῆς πορείας αὐτῆς εἶναι ὁ Rickert.

Ἡ παράδοση τῆς Heidelberg ἔχει σημάδια δυσκολοξάνοιχτα καὶ γι' αὐτοὺς ἀκόμα τοὺς γερμανοὺς, ποὺ δὲν ἔχουν ἀναπνεύσει τὸν ἀέρα της. Οὔτε κοινὰ ἐνδιαφέροντα, οὔτε κοινὴ μέθοδος, οὔτε κοινὴ ἰδεολογία συνδέει τοὺς φορεῖς της. Καὶ ὅμως μιὰ κρυφὴ ἐκλεκτικὴ συγγένεια συνδέει τὰ ποικιλόμορφα της στοιχεῖα· ξεσκεπάζεται στὴν ἱστορικὴ ἐμβάθυνση κάθε νοητικῆς στάσης ποὺ παίρνουν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς παράδοσης αὐτῆς· φανερώνεται στὴ στρεφρὴ τῆς μελέτης των πρὸς τὰ ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ, πρὸς τὰ γεννήματα τῆς ἐλεύ-

θερης καὶ πηγαιᾶς δημιουργικότητος τοῦ ἀτόμου. Οὔτε ὁμαδικότητα, οὔτε ὕλικότητα, οὔτε θετικότητα, ἀλλὰ προσωπικότητα, πνευματικότητα καὶ ὑπερβατικότητα τοῦ λόγου, χωρὶς ἄκαιρη μεταπήδηση στὸν μυστικισμό· βαθεῖα ἀγάπη τοῦ ἀρχαίου ἀνθρώπου, ἀσφαλῶς γιατί σ' αὐτὸν βρῖσκειται τὸ καθαρὰ ἀνθρώπινο στοιχεῖο, ἢ πληρέστερη ἐκδήλωσή του. Μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς πλατειοὺς ὁρισμοὺς μόλις καὶ πιάνεται τὸ αἰδελβεργιανὸ πνεῦμα, τὸ πνευματικότερο πνεῦμα τῆς Γερμανίας.

Εἶναι πλούσια ἡ συμβολὴ τοῦ Rickert στὴν ὁλοκλήρωση τοῦ κόσμου αὐτοῦ. Ὑστερα ἀπὸ μιὰ ἐκατόχρονη ἱστορικὴ ἀναδίρρηση βρέθηκε στὴν ἀνάγκη τὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα νὰ συνειδητοποιήσῃ στὰ ἴδια του τὰ μάτια τὸ νόημα καὶ τὴ μέθοδο τοῦ ἔργου του. Ἴτι εἶναι ἱστορία καὶ πῶς ἐργάζεται; Αὐτὸ τὸ πρόβλημα βαθύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον, τὸ δούλεψε στὴν ἐποχὴ μας ὁ Rickert, στηριγμένος σὲ μερικὲς φροτεινὲς νύξεις, πού ἔκαμε ὁ δάσκαλος καὶ προκατόχος του Windelband. Τὰ πορίσματα τῆς ἔρευνάς του δὲν ἀφοροῦν μονάχα τὴν ἐκθεση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἐκεῖνο πού οἱ ἄμαθαι ὀνομαζοῦν ἱστορία, μὰ ἐπεκτείνονται ὡς στὴ ρίζα τοῦ προβλήματος, διαφορίζουν τὴ φύση τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἱστορίας καὶ γι' αὐτὸ ἔχουν σημασίαν ἀποφασιστικὴ γιὰ κάθε ἐπιστήμη, πού μελετᾷ τὰ ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ἔργα τῆς ἀνθρώπινης πράξης. Ἀπ' ἐκεῖ ἐξηγιέται καὶ ἡ καθημερινὰ μεγαλειότερη ἐπίδραση τοῦ Rickert στὴ μεθοδολογία ὅλων τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

Στὸ κέντρο τῆς μεθοδολογίας τῆς ἱστορίας στέκεται ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας, πού ἂν καὶ ἔννοια πολὺ καληά, πῆρε ἕως μὴν ἐντελῶς νέα ζωὴ στὰ χέρια τοῦ Rickert. Μὰ ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας, βαθιὰ δουλεμένη, δὲν μποροῦσε νὰ περιορισθῇ στὴ μεθοδολογία τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἀξία εἶναι ἀρχὴ γνώσεως καὶ σ' αὐτὴν στηρίζεται τελικὰ ἡ γνωσεολογία τοῦ Rickert. Κοιταγμένη ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἀξίας ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαρῶ λόγου παίρνει μιὰ ζωντανία, πού δὲ βρῖσκει στὴν κάπως στενότερη καὶ καθαρὰ μαθηματικὴ σύλληψη τῆς μαρβουργιανῆς σχολῆς. Μὲ τὴν ἀξία δυναμώνει τὸ «αὐθόρητο» τῆς σκέψης· καθαρίζεται τὸ νόημα τῆς κρίσης, πού κατὰ βίβλος, εἶναι ἀξιολογικὸ καὶ τέλος συνδέεται ἡ γνώση μὲ τὶς ἄλλες λειτουργίες τοῦ πνεύματος μὲ τρόπο

βαθύτερο, πού ὁδηγεῖ ἄμεσα στὰ «πρωτεῖα» τοῦ πρακτικοῦ λόγου, αὐτὸ ἴσως τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας καὶ μᾶς ἀνεβάζει ἀπὸ ἓνα δρόμο ἄλλο καὶ θάλλεγα φυσικὸ στὴν ἀρχικὴν ἐνότητα τοῦ συνειδότος. Αὐτὸς ὁ δρόμος ἀποτελεῖ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἔννοιᾶς τῆς ἀξίας, καθὼς πηγάζει ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ θεωρία, ὅπως τὴν ἀνάλυσε πρῶτος ὁ Rickert. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο μπορεῖ νὰ συλλάβωμε τὴν ἐνότητα τοῦ ἔργου του, ἐνότητα πού εἶναι γνώρισμα κάθε πηγαιᾶς φιλοσοφικῆς συνείδησης.

Φορέας τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας, ἀπὸ τοὺς ἀγνότερους, εἶχε στοὺς τωρινοὺς καιροὺς ν' ἀντιμετώπισῃ ὁ Rickert, τίς πιὸ ποικίλοτροπες φιλοσοφικὲς ροπὲς τοῦ συρμοῦ. Εἶχε ἀποστολὴ νὰ βοηθήσῃ, (καὶ τὸ λέμε μὲ συγκίνηση καὶ εὐγνωμοσύνη) νὰ μᾶς βοηθήσῃ, μὴν ὄρα ἀρχίτερα νὰ βγοῦμε ἀπὸ τίς φιλοσοφικὲς προλήψεις, πού ἔχουν τὰ προσόντα τοῦ νέου, τοῦ εὐκόλου, τοῦ ἀπειθάρχητου, γενικὰ νὰ λυτρωθοῦμε ἀπὸ τὴν πρόχειρη καὶ τὴν ἀνιστόρητη σκέψη. Χωρὶς νὰ ἀσχοληθῇ εἰδικῶς, ἂν ἐξαίρεση κανεῖς τὴ φροτεινὴ του μελέτη γιὰ τὸν Kant καὶ τίς τόσο πρωτότυπες καὶ ἀνέκδοτες παραδόσεις του γιὰ τὸν Schopenhauer, Wagner καὶ Nietzsche, στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὁ Rickert ἀντιμετώπισε «τὴ φιλοσοφία τῆς ζωῆς», «τὴ φιλοσοφία τοῦ συρμοῦ», μὲ τὴ βαθεῖα του συνείδηση τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος. Πίσω ἀπὸ τίς καθαρὰ, θάλλεγα, στεγνὰ λογικὲς του ἀναπτύξεις ὁ μελετητὴς διαβλέπει τὴ συνείδηση, πού σφυρηλατήθηκε στὴ δημιουργικὴ φλόγα τοῦ αἰώνιου παρόντος τῶν πνευματικῶν ἔργων, τὴ συνείδηση, πού ὄριμη πᾶ καὶ ὁλοκληρωμένη, ἔγινε καὶ ἡ ἴδια ἓνα κομμάτι πολύτιμο τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος. Μόνον γιατί ἔχει μέσα του τὴ συνείδηση τῆς ἱστορίας μπόρεσε, μὲ τέτοια πολεμικὴ δύναμη, στὸ βιολογισμό, τὸν ψυχολογισμό, τὸν πραγματισμό, σ' ὅλες αὐτὲς τίς διακλαδώσεις «τῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς», νὰ ἀντιτάξῃ τὴ ζωὴ τῆς φιλοσοφίας.

Δὲν εἶναι μόνον στὴ μεθοδολογία, εἶναι καὶ βαθύτερος ὁ δεσμὸς τοῦ Rickert μὲ τὴν μεγάλην ἱστορικὴ παράδοση τῆς Ἀϊδελβέργης· εἶναι ἐκεῖ πού ἀδιάσπαστα συνυφαίνονται δημιουργικὴ φιλοσοφικὴ ζωὴ καὶ γόνιμη ἀφομοίωση τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος.

Γιὰ ὅποιον τὸν Rickert γνωρίζει μονάχα ἀπὸ τὰ βιβλία, εἶναι δύ-

σκολο νὰ βρῆ τὴ δροσιὰ καὶ τὴ ζωντάνια πίσω ἀπὸ τὴν ἠθελημένῃ λιτή, ἀμείλικτη λογικὴ του ἀκριβολογία. Ὁ Rickert φαίνεται στοὺς ἀπληροφόρητους ἕνας μεγάλος γνωσιολόγος, μὰ ἕνας στενὰ «λογικὸς ἄνθρωπος». Χρειάζεται συνολικὴ μελέτη τοῦ ἔργου του γιὰ νὰ σπάσῃ κανεὶς αὐτὸ τὸν σκληρὸ φλοιό, σκόπιμο γιὰ διδακτικοὺς σκοποὺς. Ὅσοι ὅμως εὐτύχησαν νὰ ἀκούσουν καὶ νὰ δοῦν τὸ Rickert, αὐτὴ ἡ δυσχέρεια δὲν ὑπάρχει. Εἶναι ξεχειλὴ ἀπὸ ζωντανὴ ψυχικὴ οὐσία ἡ ὁμιλία του καὶ ὡς τὸ σχῆμα τοῦ χεριοῦ του, ὡς στίς κινήσεις τῶν δαχτύλων του, φθάνει ἡ ἀριστοκρατικὴ του πνευματικότη, ποὺ βέβαια δὲν τρέφεται ἀπὸ λογικὲς συναγωγές, ἀλλὰ ξεχύνεται ἀπὸ τὴν μεστή καὶ ὀλοκληρωμένη προσωπικότη, ἀπὸ τὴν ψυχὴ, ὅπου ὁ λόγος κινῆται καὶ οἱ ἄλλες ἀξίες τῆς ζωῆς βρίσκουν τὴν ἐνότητά ποὺ τὶς ζωντανεύει καὶ τὶς καθιερώνει.

Μέσα στὴν πνευματικὴν ἀναρχία ποὺ μᾶς δέρνει, ἀπέναντι στὴ δίψα τῆς ἐπιφανειακῆς καὶ πρόχειρης γνώσης, ὅσῃς χρειάζεται γιὰ ν' ἀντι-κρούσωμε σὲ μερικὲς ἀράδες ἔργα ποὺ ξαίρωμε μονίχα ἀπὸ δευτέρας ποιότητος ἐγχειρίδια, μπρὸς στὸν περιορισμὸ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέ-ροντος μόνο στὸ πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ ἰλισμοῦ, ἡ παράδοση τῆς Heidelberg καὶ πρῶτα τὸ ἔργο τοῦ Rickert εἶναι τὸ δραστηριώτερο ἀντιπρόγραμμα. Ὁ Rickert μᾶς προσφέρει, μ' ἕνα συγχρονισμένον ρυθμὸ, τὸν προσιτώτερο καὶ ἀνοιχτώτερο δρόμο πρὸς τὴν κλασσικὴ γερμανικὴ σκέψη. Αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τοῦ Rickert καὶ γιὰ ἐκείνους ποὺ δὲν ἔχουν ἐγκλήσει καὶ ποὺ δὲ ζοῦν τὰ ποιήματα εἰδικὰ λογικὰ καὶ μεταφυσικὰ προβλήματα, ποὺ δουλεύονται στὴ σύγχρονη φιλοσοφία. Μὲ τὴ μελέτη τοῦ Θεοδορακάπουλου γιὰ τὸν Rickert καὶ μὲ ἄλλες μερικώτε-ρες προσπαθίαιες, ὁ σπόρος τῆς ἀξιολογικῆς φιλοσοφίας ἄρχισε νὰ καρ-πίσῃ καὶ στὴ δική μας γῆ. Μὰ ὅ,τι καὶ ἂν ἔγινε, πρέπει νὰ τὸ θεωρή-σωμε σὰν τὴν ἀρχὴ τῆς ἀρχῆς. Στὴ συγγένεια ποὺ συνδέει τὴν ἀξιολογία μὲ τὶς βαθύτερες μορφές τῆς ἑλληνικῆς σκέψης στηρίζομε τὴν πίστη, πὺς τὸ παλιὸ δέντρο τῆς ἑλληνικῆς ἰδεοκρατίας γρήγορα θὰ ροδαμίση ξανά καὶ θὰ πάρῃ ἕνα ψῆλος, ποὺ μετριέται ἀπὸ τὴν ἀντίδραση ποὺ κι' ὅλας ἡ προαίσθησι τοῦ ὑψωμοῦ του ἔχει προκαλέσει. Ὅσοι εἶναι ἐνοημένοι γύρω ἀπὸ αὐτὴ τὴν προσπάθεια πάντα θὰ ἀναβαπτίζονται μ' εὐγνωμοσύνη στὴν ἀνάμνησι τοῦ Rickert, τοῦ πνευματικοῦ γόνου τῆς «αἰώνιας νεότητος τῆς Ἑλλάδας».

MAX WEBER KAI HEINRICH RICKERT

ΜΙΑ ΣΕΛΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Δὲν εἶναι τυχαῖον — οὔτε ὀφείλεται εἰς ἀπλὴν ἔκφρασι προσωπικῆς φιλίας — τὸ γεγονὸς, ὅτ ὁ Heinrich Rickert ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Max Weber μίαν τῶν ἐκδόσεων τοῦ θεμελιώδους συγγράμ-ματός του «Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbil- dung». Εἰς τὸ κοινωνιολογικὸν ἔργον τοῦ Max Weber (βλέπε κυρίως «Wirtschaft und Gesellschaft» καὶ «Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie») εἶρεν ὁ Rickert — ὅπως ὁμολογεῖ ἄλλως τε ὁ ἴδιος εἰς τὸν ὁραῖον πρόλογον τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος συγγράμματός του — τὴν ἐπαλήθευσιν τῆς θεωρίας του περὶ τῆς δια-κρίσεως τῶν φυσικῶν ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὸ κοινωνιο-λογικὸν ἔργον τοῦ Max Weber εἶρεν ὁ Rickert καὶ περισσότερο ἀκόμη: εἶρεν ἀποδεικνυομένην — καὶ δὴ εἰς μίαν τῶν πλουσιω-τέρων δυνατῶν ἐφαρμογῶν της — τὴν ἀρχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὐταὶ αὐταὶ αἱ περὶ τὴν ἱστορίαν στρεφόμεναι ἐπιστῆμαι, ἂν καὶ ἔχουν ὡς ἀντικείμενον ἐρεῦνης οὐχὶ τὴν ἀπλὴν, ἀλλὰ τὴν ὑπὸ νοημάτων πλη-ρουμένην πραγματικότητα, εἶναι δυνατόν νὰ ἀκολουθήσουν τὴν φυσιο-κοεπιστημονικὴν μέθοδον τῆς γενικεύσεως, ἀνιήσονται ὅμως εἰς τύπους καὶ γενικὰς ἐννοίας οὐχὶ αὐτὴν ταύτην τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ τὰ πληροῦντα τὴν ἱστορίαν νοήματα. Ὁ Rickert, ξένος πρὸς τὴν καλ-λιέργειαν τῶν οὐσιαστικῶν προβλημάτων τῆς ἱστορίας — ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ὅπως τὴν ἤσκησεν, ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, μεθοδολο-γίαν καὶ συνειδητοποίησιν γνωσιολογικῶν κυρίως προβλημάτων —, ἦτο φυσικὸν νὰ χαιρετίσῃ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Max Weber εὐχαρί-

στος ὅτι ἀπειτέλει τὴν καλλιτέραν μαρτυρίαν διὰ τὴν ὀρθότητα τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀρχῶν.) Ἐρωτᾶται ὁμοίως: τί ἔλειπεν ἀπὸ τὸν Max Weber καὶ τί ὠδήγησε τοῦτον πρὸς τὸν Rieckert;

Ὁ Max Weber εἶναι προσωπικότης καταπληκτικῶς ἀντιπραγματικῆ καὶ τραγικῆ. Ὁ Max Weber ὑπῆρξεν ἐν πρώτοις ὁ «τελευ-

1) Περὶ τῆς σχέσεως τῶν μεθοδολογικῶν ἐργασιῶν τοῦ Max Weber καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν θεμελιώνει οὕτως τὴν κοινωνιολογίαν, πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Rieckert, ἔγραψαν κυρίως ὁ Alexander von Schelling (Die logische Theorie der historischen Kulturwissenschaft von Max Weber und im besonderen sein Begriff des Idealtypus, ἐν Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Bd. 49) καὶ ὁ Hans Oppenheimer (Die Logik der soziologischen Begriffsbildung, Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte V, 1925). Περὶ ἀκριβεστῶς καὶ Παναγ. Κανελλοπούλου, Ἱστορία καὶ κριτικὴ τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν, Μέρος Α', τεῦχος πρῶτον, 1929, σελ. 4 - 22. Μετὰ τὸ πρόβλημα τῆς μεθοδολογίας τοῦ Max Weber, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἀπλῶς ἐκ τῶν εἰδικῶν μεθοδολογικῶν τῶν ἐργασιῶν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅλου κοινωνιολογικοῦ τοῦ ἔργου, ἠσχολήθη καὶ ὁ Andreas Walther (Max Weber als Soziologe, ἐν Jahrbuch für Soziologie, II. Band, 1926). Περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Max Weber καὶ περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐν γένει ὁμίλησαν ἢ ἔγραψαν εἰδικῶς πραγματείας πολλοί, μεταξύ τῶν ὁποίων αὐτὴ αὐτὴ ἢ σύζυγός τοῦ Marianne Weber (περὶ τὰ ἔργα τῆς: Max Weber, Ein Lebensbild, Tübingen 1926 καὶ Max Weber, ἐν Gründer der Soziologie. Soz. Wiss. Bausteine., herausgegeben von Fritz Karl Mann, Bd. IV, Jena 1932), ὡς καὶ οἱ Karl Jaspers (Max Weber. Eine Gedenkrede, 2. Aufl., Tübingen 1926), Paul Honigshelm (περὶ τὰς πραγματείας τοῦ: Max Weber als Soziologe, ἐν «Kölner Vierteljahrshäfte für Sozialwissenschaften», I. Jahrg., I. Heft, 1921, καὶ Max Weber, ἐν Internationales Handwörterbuch des Gewerkschaftswesens., 9. Lieferung, 1932), G. von Schultze-Gaevernitz (Max Weber als Nationalökonom und Politiker, ἐν Hauptprobleme der Soziologie, Erinnerungsausgabe für Max Weber., München und Leipzig 1923), Karl Löwith (Max Weber und Karl Marx, ἐν Archiv für Sozialwissenschaft, 67 Band, 1932) καὶ ἄλλοι. Περὶ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὴν μακρὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἰ. Σαζουεργὴ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην μετάφρασιν τῆς πραγματείας τοῦ Max Weber, Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα (Ἀθήναι 1933). Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικῶς τὴν περὶ τῶν τύπων ἔξουσίας θεωρίαν τοῦ Max Weber,

ταῖος» καὶ ὁ «μεγαλειότερος» τῆς ἐποχῆς του, τῆς ἐποχῆς δηλαδὴ τῶν ἐπιστημόνων ἐκείνων καὶ ἐρευνητῶν, οἱ ὁποῖοι προελθόντες ἀπὸ τὴν ἀντιφιλοσοφικὴν στροφὴν τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (ἡ στροφὴ αὕτη ἐσημειώθη, παρὰ τοὺς Schopenhauer καὶ Nietzsche), ἐπεδόθησαν μέχρι τοιαύτου σημείου εἰς τὴν λεπτολόγον καλλιέργειαν εἰδικῶν ἐπιστημῶν, ὥστε ἔχασαν τὴν ἐπαρτίαν τῶν ὄχι μόνον πρὸς τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ πνεύματος ὡς συνεκτικοῦ τῶν κατὰ μέρος ἐπιστημῶν δεσμοῦ. Ὁ Max Weber, ἐκ φύσεως ἀντίθετος πρὸς τὸν τύπον αὐτὸν τῶν ἐπιστημόνων, τὸν ἐνεσάρκασεν ἐν ταύταις — αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν βαθυτέραν ἀντινομίαν τῆς ζωῆς του — καὶ τὸν ἀντεπροσώπησε κατὰ τὸν μεγαλειωδέστερον, ἀλλὰ καὶ τραγικώτερον τρόπον. Τὸν ἐνεσάρκασεν ὄχι ἔξ ἐσωτερικῆς ἀνάγκης καὶ λόγῳ φυσικῆς μονομερείας καὶ στενότητος, ἀλλ' ἔξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν, ὑποβιάλλον τὸν ἑαυτὸν τοῦ εἰς σκληρὸν ἀσκητικὸν αὐτοπεριορισμὸν. Τὸν ἐτρόμαξεν ἡ στροφὴ, ἡ ὁποία ἐπῆλθεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, τὸν ἐτρόμαξεν ἡ ἐξεζητημένη καὶ αἰσθηματολογικὴ μᾶλλον ἄρνησις τῆς εἰδικότητος καὶ θετικότητος καὶ ἐν ᾧ οἱ περισσότεροι τῶν προπαγανδιζόντων τὴν ἄρνησιν αὐτὴν, ἀνίκαντοι κατὰ βιάδος νὰ τὴν στηρίξουν οὐδαιαστικῶς, κατέληγον εἰς αὐτὴν ἀπὸ «μανιερισμὸν», ὁ Max Weber, ὁ ὁποῖος δὴ ἦτο εἰς θέσιν νὰ τὴν στηρίξῃ καὶ ὁ ὁποῖος ἔζησε ταύτην κατὰ βιάδος, καταδίκασεν ἑαυτὸν εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἱστορικῶς ὑπερνικηθεῖσαν θέσιν τῶν εἰδικῶν, στενῶν καὶ θετικῶν ἐπιστημῶν, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ πατάξῃ τὴν ἐπιτίδευσιν καὶ τὴν «μανιέραν», μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι καὶ ὁ μεγα-

βλέπε καὶ Παναγ. Κανελλοπούλου, Ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας, Ἀθήναι 1932, σελ. 145 - 152. Τὰ πορίσματα τῶν κοινωνιολογικῶν ἐρευνῶν τοῦ Max Weber ἐλήφθησαν ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν καὶ εἰς τὴν πραγματείαν ἡμῶν Ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ οἰκονομία. Συμβολὴ εἰς τὴν κοινωνιολογίαν τῆς ἱστορίας, Ἀθήναι 1933, ἰδίαι εἰς τὰς σελίδας 45—58 καὶ 77—79. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ ὅσα γράφουν περὶ Max Weber ὁ Edgar Salin εἰς τὸ ἔργον τῶν «Geschichte der Volkswirtschaftslehre», Berlin 1929, σελ. 98 κ.έ., καὶ ὁ Hans Freyer εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft», Leipzig und Berlin 1930 σ. 145—158.

λείτερος καὶ ζωντανότερος τῶν ἀνθρώπων δὲν ζίνει ἀσχολούμενος μὲ τὰ ταπεινότερα καὶ κατώτερα τῶν πραγμάτων. Ἐπειδὴ μάλιστα οἱ ἐπιτηδευμένοι ἀρνηταὶ τῆς εἰδικότητος καὶ θετικότητος κατέστρεψαν καὶ τὰ ὄρια, τὰ ὁποῖα χωρίζουν τὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τὴν πολιτικὴν, διεκδικοῦντες μαζί μὲ τὴν ἰδιότητά των ὡς τύπων συνθετικῶν καὶ τὴν ἰδιότητα τῶν ἡγετῶν καὶ προφητῶν, ὁ Max Weber, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐκ φύσεως τύπος ἡγέτου καὶ προφήτου, ἠρνήθη εἰς τὸν ἑαυτὸν του — προγραμματικῶς τοῦλάχιστον — τὸ δικαίωμα τῆς τουαύτης ἐκδηλώσεώς του, ἐδίδαξε μὲ φανατισμὸν τὴν ἀνάγκην τῆς ἀντικειμενικότητος καὶ τῆς διακρίσεως τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκαυτηρίασε μὲ σκληρότητα καὶ πουργιανικὴν ἀκαμψίαν τοὺς ἐμφανισθέντας εἰς τὰς ἔδρας τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων «προφητῆσκους».

Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν αὐτός, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ τύπος συνθετικός, ὑπερημύνθη τῆς εἰδικότητος καὶ θετικότητος καὶ ἦν στιγμὴν αὐτὰ ἤρξαντο προκαλοῦσαι τὴν περιφρόνησιν καὶ τὸν γλευασμὸν, ἦτο φυσικὸν νὰ υἰοθετήσῃ—καὶ ἐπαναλαμβάνω: προγραμματικῶς τοῦλάχιστον— ἐκείνην τὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία, περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο σύγχρονον φιλοσοφικὸν σύστημα, θέτει ὄρια καὶ φραγμοὺς εἰς τὴν σκέψιν, τακτοποιεῖ καὶ ταξινομεῖ, εἶναι ξένη πρὸς τὴν δημιουργικὴν δῆθεν σύγχυσιν καὶ τὴν συγκεχυμένην δημιουργικότητα τῶν ἀποστόλων τῆς διακρίσεως καὶ τοῦ αὐθορμήτου. Μόνη ἡ φιλοσοφία τοῦ Heinrich Rickert, τοῦ μεγίστου καὶ ψυχροτέρου «συστηματικοῦ» τῆς ἐποχῆς μας, τοῦ μόνου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπεφυλάχθη ἡ τιμὴ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπιτυχῶς ἐν σχέσει πρὸς τὰς «ἱστορικὰς» ἐπιστήμας ὅ,τι ἐπραξεν ὁ Kant διὰ τὰς «φυσικὰς», ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸν Max Weber ὡς ὄπλον κατὰ τῶν ὀπαδῶν καὶ ὑμνητῶν τῆς «θολῆς» ἀτιμίας. Ὁ κόσμος ὁ ἐπιστημονικός, εἰς τὴν ὑπερέσπισιν τοῦ ὁποῖου ἔταξεν ἑαυτὸν ὁ Max Weber, προσελθὼν, ὡς ἐλέγχθη ἤδη, ἀπὸ τὴν σημειωθεῖσαν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ 19' αἰῶνος ἀντιφιλοσοφικὴν στρουφὴν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὔρη εἰ μὴ μόνον εἰς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Rickert ποιάν τινα δικαίωσιν. Ὁ Rickert μάλιστα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἦλθεν ἐκ τῶν ὑπτέρων—ὅπως ἔρχεται, κατὰ τὸν Hegel, πάντοτε ἡ φιλοσοφία — διὰ νὰ ἀνασκοπήσῃ ψυχραίμως ὅσα ὁ κόσμος αὐτὸς ἐπραξε καὶ διὰ νὰ προσφέρῃ εἰς αὐτὸν

ὅ,τι οὗτος, ἐν τῇ μακαρίᾳ καὶ ἐστερημένῃ προβληματικότητος αὐταρκείᾳ του, δὲν ἦτο εἰς θέσιν κἂν νὰ ἐπιθυμήσῃ καὶ ζητήσῃ. Ὁ ἱστορικός, ὁ ὁποῖος ἀνέλυε τὰς μᾶλλον ἐπουσιώδεις λεπτομερείας συμβάντος τινὸς καὶ ἀνελύετο ταῦτοχρόνως ὁλόκληρος εἰς αὐτάς, μόνον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Rickert εὔρε — χωρὶς βεβαίως νὰ τὴν ζητήσῃ — δικαίωσιν τινα καὶ μόνον δι' αὐτῆς ἦτο δυνατόν νὰ διεκδικήσῃ ἰσοτιμίαν πρὸς τὸν ἐρευνῶντα τὰς ἀρχὰς τῆς μηχανικῆς τοῦ Σύμπαντος. Ὁ Rickert πρῶτος ἐταξινόμησε κατὰ τὸν συστηματικώτερον δυνατόν τρόπον τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς μεθόδους τῆς γνώσεως, ἀναγαγὼν ὅλους τοὺς σκοποὺς καὶ ὅλας τὰς μεθόδους εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον «ἀξιοπροπειίας». Εἰς τὸ σύστημά του ἔχουν θέσιν καὶ ἀναγορεύονται «μακάριοι» ὄχι μόνον οἱ πλούσιοι, ἀλλὰ καὶ οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὄχι μόνον οἱ ὄλγοι, ἀλλὰ καὶ οἱ πολλοί, οἱ προλετῆριοι καὶ μικροὶ ἐργάται τῆς γνώσεως, τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Max Weber, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὴν φύσιν του, ἐτιέχθη εἰς τὸ νὰ ὑπερασπίσθῃ αὐτούς, φυσικὸν ἦτο καὶ ἀναγκαῖον νὰ ἐγκλωπιθῇ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Rickert.

Τὰ πῶς συνητηθήσασιν δύο ἄνθρωποι μεγάλοι, εἶναι πάντοτε ἐνδιαφέρον καὶ δὲν ἀνίρει ἀπλῶς εἰς τὴν ἰδιωτικὴν τῶν ζοῆν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τῶν Max Weber καὶ Heinrich Rickert εἶναι τὸ φαινόμενον τῆς συναντήσεως δύο μεγάλων ἀνδρῶν τοσοῦτω μᾶλλον ἐνδιαφέρον, καὶ ὅσον πρὸς τὸν Rickert ὤθησε τὸν Max Weber οὐχὶ αὐτὴ αὐτὴ ἡ φύσις του, ἀλλὰ τὸ αἶτημα, τὸ ὁποῖον, παρὰ ταύτην, ἔθεσεν οὗτος εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Συμφώνως ἄλλως τε πρὸς αὐτὸ τὸ αἶτημα—αἶτημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ φύσις του δὲν ὑπέκυψε πλήρως—ὑπῆρξεν ὁ Max Weber ὁ «τελευταῖος» τῆς ἐποχῆς τούτου. Ὁ «τελευταῖος» αὐτὸς ἦτο κοσμοῖστορικῶς μοιραῖον νὰ συναντήσῃ —καὶ δὴ εἰς μίαν γωνίαν τῆς Γερμανίας, ὅπου ἡ παρὰδοσις τοῦ πνεύματος ἦνωσε καὶ συνέδεσε τὰς διαφορωτάτας τῶν προσωπικοτήτων, εἰς τὸ Heidelberg—τὸν ἡρεμον καὶ ψύχραιμον ἐκκαθαριστὴν τοῦ «κόσμου», ὡς τελευταῖος ἐκπρόσωπος τοῦ ὁποῖου «ἠθέλησεν» ὁ Max Weber νὰ ἐμφανισθῇ, τὸν Heinrich Rickert. Οὔτε εἰς τὸν Fr. Gundolf, οὔτε εἰς τὸν ἀδελφόν του Alfred Weber—(οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐπίσης πλησίον του, ἴσως μάλιστα περισσότερον πλησίον του)—ἠδύνατο νὰ ἀπευθυνθῇ. Καὶ ὅταν ἀκόμη θὰ συναντήτο

μαζί των, θὰ ἐπεχείρει ἀσφαλῶς νὰ πείσῃ τὸν ἐαυτὸν του, ὅτι συνη-
τήθη τυχαίως. Καὶ μὲ τὸν «συνοδοιπόρον» του Werner Sombart
θὰ ἔλεγεν ἀσφαλῶς, ὅτι συνεβιάδισεν ἐκ συμπτώσεως. Μόνον μὲ τὸν
Heinrich Rickert ἦτο δυνατόν νὰ συναντηθῇ «σκοπίμως». Μόνον ἀπὸ τὸν Rickert ἦτο δυνατόν νὰ ἀντλήσῃ ὅ,τι κατὰ βίβλος
δὲν εἶχεν ὁ ἴδιος!

Ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τοῦ Max Weber οὐδεὶς σχεδὸν διετήρησε
ζωηρῶν καὶ παρέλαβεν οὐσιαστικῶς τὴν σχέσιν τοῦ διδασκάλου του
πρὸς τὸν Rickert. Οὐδεὶς ἄλλως τε ἐξ αὐτῶν παρέλαβεν ἀπὸ τὸν
Max Weber ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖον, δι' οὗ ἐξακριβώθη αὐτός
«ἐκουσίως» ὡς ὁ «τελευταῖος» τῆς ἐποχῆς του. Ὁ «λεπτότερος» τῶν
μαθητῶν του, ὁ Arthur Salz, ἐμφανίζεται μίλιστα ἀνήκων ψυχι-
κῶς εἰς κύκλον ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι καὶ προγραμματικῶς ἀντιτίθενται
εἰς τὸν Rickert, εἰς τὸν κύκλον τοῦ ποιητοῦ Stefan George.
Ὅχι ὅμως μόνον τὴν πλευρᾶν ταύτην τοῦ Max Weber, τὴν ὁποίαν
συνιστᾷ ἡ σχέσις τούτου πρὸς τὸν Rickert, ἀλλὰ καὶ τὸ πλεῖστον
τῶν λογικῶς σπλῆματῶν πλευρῶν αὐτοῦ δὲν ἐμφανίζονται παραλαβόν-
τες—ἀκεραίας τοῦλάχιστον—οἱ μαθηταὶ του. Ὁ Max Weber ὑπῆρ-
ξεν ἐξ ἐκείνων τῶν διδασκάλων, οἱ ὅποιοι ἔχουν πολλοὺς μαθητὰς,
ἀλλ' ἐλάχιστους «ὀπαδοὺς», οἱ ὅποιοι δὲν προκαλοῦν τοὺς ἄλλους εἰς
τὸ νὰ ἀκολουθήσουν τυπικῶς καὶ σχολιαστικῶς τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν
αὐτοὶ ἐβάδισαν, ἀλλ' ἠνοιξάν δρόμους πολλοὺς καὶ νέους διὰ τοὺς μα-
θητὰς των, δρόμους, εἰς τοὺς ὁποίους ἕκαστος ἐξ αὐτῶν εἶναι δυνατόν
αὐτοτελῶς νὰ πορευθῇ. Αὐτοὶ ἄλλως τε εἶναι οἱ μεγάλοι διδασκαλοὶ.
Αὐτοί, οἱ ὅποιοι εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν καὶ μεγάλους καὶ αὐτοτελεῖς
μαθητὰς. Οἱ διδάσκαλοι οὗτοι δὲν δημιουργοῦν μὲν σχολήν, δημιουρ-
γοῦν ὅμως νέους ἀνθρώπους, νέους κόσμους, νέαν ζωὴν!

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΚΑΙ

ΟΙ ΕΠΙ ΤΗΝ ΓΕΝΕΣΙΝ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΝ ΤΗΣ ΕΠΙΔΡΑΣΑΝΤΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

(Ἐναρκτήριον μάθημα)

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ 1)

Ὑπάρχουν ἐπιστήμαι, εἰς τὴν γένεσιν καὶ πρώτην διαμόρφωσιν
τῶν ὁποίων δὲν συμβάλλουν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον λόγοι ἐπιστημο-
νικοὶ καὶ παράγοντες λογικοί. Ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος—ἐκεῖ δέ, ἐν
τῷ πλουσιωτάτῳ καὶ εὐρυτάτῳ πλαισίῳ τῆς, διαδραματίζεται καὶ ὁ
ἀγὼν τῆς γνώσεως, γεννῶνται αἱ ἐπιστήμαι καὶ κατακτᾶται ἡ ζωὴ ὡς
λόγος καὶ συνειδητὴ μορφή—δὲν γνωρίζει μόνον τὴν ψυχράν, ὑπομο-
νητικὴν ἔρευναν καὶ τὸ τεχνητὸν φῶς τοῦ ἠρέμου καὶ μακρῶν τοῦ
θορύβου τῆς ζωῆς λειτουργοῦντος σπουδαστηρίου, ἀλλ' ἐκτυλίσσεται
καὶ ἔξω τῶν ἀπλῶς ἐπιστημονικῶν περιοχῶν, εἰς τὴν σφαῖραν τῆς τέ-
χνης, τῆς ποιήσεως καὶ τῆς βιομηχανικῆς μονώσεως, τέλος δὲ καὶ εἰς
αὐτὴν τὴν θορυβώδη ζωὴν τῆς πολιτικῆς. Τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ ἐνότης,
τὴν ὁποίαν παριστᾷ ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος ἐν γένει, ὅστε παρὰ τὰς
διακρίσεις, εἰς τὰς ὁποίας προβαίνομεν μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ τέχνης,
ἐπιστήμης καὶ πολιτικῆς, τέλος δὲ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν,
γεγονότα, ὡς ἡ γένεσις π.χ. συγκεκριμένης εἰδικῆς ἐπιστήμης, ὀφεί-

1) Ἡ πραγματεία αὕτη ἀποτελεῖ τὸν ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελε-
τῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐκφωνηθέντα τῇ 27ῃ Ἀπριλίου 1933 ἐναρ-
κτήριον λόγον τοῦ Παναγ. Κ. Κανελλοπούλου ὡς καθηγητοῦ τῆς
κοινωνιολογίας.

λονται πολλάκις εἰς αἷτια ξένα πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν συνειδη-
τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας. Πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὀδηγοῦν πολλοὶ δρόμοι
καὶ ὄχι μόνον ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἐθέσπισεν ἡ λογικὴ ὡς τὸν μόνον
θεμιτόν. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πνευματικῆς ζωῆς σημειοῦνται αἱ παρα-
δοξώτεραι τῶν διασταυρώσεων.

Ἡ κοινωνιολογία συγκεκριμένως ἐγεννήθη ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπί-
δρασιν παραγόντων, οἱ ὅποιοι εἶναι ξένοι πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Διὰ
τὴν φθιάσῃ ἡ κοινωνιολογία εἰς τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπει εἰς
αὐτὴν σήμερον, ὅπως διεκδικῆ ἐπιτυχῶς τὴν ἰδιότητα αὐτοτελοῦς εἰδι-
κῆς ἐπιστήμης, ἔλαβεν μέρος ἐνεργὸν εἰς ὅλους τοὺς γενικωτέρους
πνευματικούς, εἰδικώτερον δὲ πολιτικούς ἀγῶνας, οἱ ὅποιοι ἀνεπτύ-
χθησαν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΙ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν. Συνεμάχησε
φανερὰ μὲ δυνάμεις ὑπὲρ τὸ δέον ἐγκοσμίους, αὐτὸν τὸν θόρυ-
βον τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἀπέφυγε, διηγκωνίσθη ἄλλοτε μὲ τὸν ἀγω-
νιζόμενον καὶ ἐπαναστατοῦντα ἄσπὸν, ὅπως διαγκωνίζεται σήμερον ἐν
πολλοῖς καὶ μὲ τὸν ἀγωνιζόμενον καὶ ἐπαναστατοῦντα προλετάριον
καὶ κατόρθωσε—πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον οὐδεμία ἄλλη ἐπιστήμη ἐπεδίωξε
κἂν—να ζῆ ταῦτοχρόνως εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, να ἔχη
δηλαδή σχέσιν καὶ δὴ σχέσιν στενωτάτην καὶ μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ
μὲ τὴν τύφβην τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος.

Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα να ἀναιτιόξω τὸν σκοπὸν, τὸ ὁποῖον ἐπι-
διώκει σήμερον ἡ κοινωνιολογία ὡς εἰδικὴ πλέον ἐπιστήμη, οὔτε να
περιγράψω τὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ εἰς τὴν ἐργασίαν της.
Λιδιάξας ἐπὶ τετραετίαν ὡς ὑφηγητὴς τὴν κοινωνιολογίαν, ἐπεχείρησα,
βασισθεὶς ἐπὶ τοῦ πλουσίου ἐπιστημονικοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον διεμόρ-
φωσεν ἡ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀμερικῇ ἀναπτυχθεῖσα κοινωνιολογικὴ
ἔρευνα, να καταδείξω τὴν αὐστηρὴν συστηματικὴν ἐνότητα, τὴν ὁποίαν
ἐμφανίζει σήμερον ἡ κοινωνιολογικὴ ἐπιστήμη. Οὔτε τὰς φάσεις ὅλας
πρόκειται να περιγράψω, τὰς ὁποίας διήλθεν αὐτὴ διὰ να καταλήξῃ
εἰς τὴν σημερινὴν ἐπιστημονικὴν ἰδιουσίαν της. Θὰ ἦτο ἀδύνατον ἐν
τῷ στενῷ πλαισίῳ μιᾶς καὶ μόνης ὁμιλίας να δώσω καὶ τὴν ἀμυδρο-
τέραν εἰκόνα τῆς ιστορικῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνιολογίας. Σκοπὸς μου
εἶναι να ὀρίσω ἀπλῶς—καὶ δὴ ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς—τοὺς κυ-
ριωτέρους ἐξωεπιστημονικούς, εἰδικώτερον δὲ πολιτικούς, παραγόντας,

οἱ ὅποιοι ἐπέδρασαν ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης
ταύτης, παραγόντας, οἱ ὅποιοι, ἂν καὶ κινοῦνται εἰς τὸ γενικώτερον
πλαίσιον τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς καὶ δὲν ἔχουν ἄμεσον
σχέσιν πρὸς τὴν σφαῖραν τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης, συνεδέθησαν ἐν
τούταις στενωτάταις πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς κοινωνιολογίας. Εἰς ἐκεί-
νους, οἱ ὅποιοι θὰ θεωρήσουσι τὸ γεγονός τοῦτο, δηλαδή τὸ γεγονός,
ὅτι ἡ ἱστορία τῆς κοινωνιολογίας συνδέεται στενωτάταις καὶ πρὸς παρά-
γοντας ξένους πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ὡς μειονέκτημα τῆς κοινωνιολο-
γίας, ὀφείλω να ὑπενθυμίσω, ὅτι αὐταὶ αὐταὶ αἱ θετικώτεραι τῶν ἐπι-
στημῶν, αἱ φυσικαὶ καὶ δὴ εἰδικώτερον αἱ τεχνικαὶ ἐπιστήμαι, δὲν
ὀπῆρξαν εἰς τὸν βίον των περισσότερον ἄμεμπτοι, συνεδέθησαν δὲ
ὁσπύτως κατὰ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν των πρὸς παράγοντας ἐξωε-
πιστημονικούς. Ὡς μάγοι, ἀστρολόγοι καὶ ἀλχημισταὶ ἐνεφανίσθησαν
καὶ οἱ πρῶτοι φορεῖς τοῦ θετικοῦ καὶ τεχνικοῦ φυσικοεπιστημονικοῦ
πνεύματος, ἡ φαντασία δὲ καὶ οὐχὶ ὁ ἐπιστημονικὸς ὑπολογισμὸς ὠδή-
γει τούτους κατὰ τὴν ἀναγέννησιν καὶ μέχρις αὐτοῦ τοῦ ΙΙ' αἰῶνος
—ἐν πολλοῖς δὲ καὶ σήμερον—εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς των κατακτήσεις.
Καὶ ὅμως: ἡ τίσις αὐτῆ τῶν πρώτων φορέων τοῦ τεχνικοῦ πνεύμα-
τος, ἂν καὶ ἐστερημένη συνειδητῆς ἐπιστημονικότητος, ἦτο κατὰ βιά-
θος ἐκλογικευτικὴ, ἔτεινε δηλαδή, ἔστω καὶ διὰ τῆς μαγείας καὶ μυ-
στηριαδῶν μέσον, να διαλύσῃ ἀκριβῶς μυστήρια, να κατακτήσῃ λο-
γικῶς τὸν κόσμον. Ἐκ διαθέσεως συναισθηματικῆς καὶ μυστικῆς ἐπι-
γασσε—καὶ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον—ἡ ἀναπτυχθεῖσα μετὰ ταῦτα
θετικὴ τεχνικὴ ἐπιστήμη. (C) «φραουστικὸς» τύπος τοῦ ἀνθρώπου, τύ-
πος, ὁ ὁποῖος ἀπέβλεπε μετὰ τῆς αὐτῆς μανίας εἰς τὴν ἐφεύρεσιν
χρυσοῦ καὶ εἰς τὴν quadratura circuli, συνιστᾷ τὴν πρώτην φάσιν
τῆς ζωῆς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ κοινωνιολογία ἐγεννήθη κατὰ τὸν ΙΙ' αἰῶνα ὑπὸ τὴν ἐπίδρα-
σιν ἐπίσης παραγόντων ἐξωεπιστημονικῶν, συγκεκριμένως δὲ πολιτι-
κῶν. Ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἐγεννήθη, ἦτο κρίσιμος. Ἐκ τῆς πλουσίας
καὶ ἀνεμεταλλεύτου ἀκόμη διανοητικῆς πηγῆς τῆς τάξεως ἐκείνης,
ἡ ὁποία, ἰσχυροποιηθεῖσα οἰκονομικῶς ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ καταρρέον-
τος ἀπολυταρχικοῦ κράτους, διεξεδίκε μὲ νεανικὴν ἐπαναστατικότητα
τὴν πολιτικὴν της χειραφρέτησιν καὶ ἐλευθερίαν, ἐξεπήδησεν ἡ κοινω-

νιολογία, ὡς ἄπλον καὶ ὄργανον ἀγῶνος, ὡς μέσον ἀντιπολιτεύσεως κατὰ τῆς κρατούσης τῶν πραγμάτων τάξεως. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ πνεύματος ἐν γένει ἡ κοινωνιολογία καὶ διή αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας ἦτο μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἄγνωστος. Ἡ πολιτειολογία ἀπλῶς ἠρεῖνα τὰ προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἠρεῖνα μάλιστα ταῦτα μόνον, ἐπ' ὅσον εἶχον σχέσιν μὲ τὴν ὄργανομένην πολιτικὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν. Τὸ «κοινωνικὸν» ὡς γενικωτέρα κατηγορία, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ὑπαχθῶν ἡ πολιτικὴ ζωὴ καὶ αἱ οἰκονομικαὶ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις, ἦτο ἰδέα ξένη πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἐποχῶν, αἱ ὁποῖα προηγήθησαν τοῦ πολιτικοῦ κινήματος τῆς ἀστικῆς τάξεως. Ἐν εἰδικῇ πραγματείᾳ, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν» ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία», ἐπεχείρησα νὰ ἐξηγήσω τὸ φαινόμενον τοῦτο. Ἐνταῦθα ἀρχαῖμαι εἰς τὸ νὰ ἐπαναλάβω, ὅτι μέχρι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐσημειώθη τὸ πολιτικὸν κίνημα τῆς ἀστικῆς τάξεως, μόνη ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας ἦτο εἰς τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων προσιτή, διεληθῆσα καὶ αὐτὴ, ὡς γνωστόν, ὅλας ἐκείνας τὰς φάσεις, τὰς ὁποίας διήλθεν ἀπὸ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος καὶ ἐντεῦθεν ἡ φιλοσοφία ἐν γένει. Τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας εἶδεν ὁ ἀγωνιζόμενος ἀστὸς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐνσαρκουμένην εἰς τὸ καταπιεζόμενον αὐτὸν ἀπολυταρχικὸν κράτος. Τὴν διάκρισιν μεταξὺ τοῦ συγκεκριμένου τοῦτου καὶ μισητοῦ ἱστορικοῦ κράτους καὶ τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας ὡς τοιαύτης, διάκρισιν, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν ἀργότερον ἡ γερμανικὴ ἰδεοκρατία, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συλλάβῃ ὁ καταπιεζόμενος καὶ ἐπαναστατῶν ἀστὸς, μοιραῖον δὲ ἦτο νὰ ζητήσῃ οὗτος, ὅπως ἡ ἰδέα τοῦ κράτους ἐν γένει ἀντικαταστήθῃ δι' ἄλλης, προσηλεστέρας καὶ πρὸς τὰ συμφέροντά του συμβιβασμένης ἰδέας. Ὡς τοιαύτη ἰδέα, προσηλεσμένη, ὅπως ἐκτοπίσῃ τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας, ἐχρησιμοποιήθη ἡ τὸ πρῶτον συνειδητῶς καὶ συστηματικῶς διαμορφωθείσα ἰδέα τῆς κοινωνίας. Ἡ οἰκονομία, ὡς ἡ ἀμεσώτερα ἐκδήλωσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ φιλελευθέρη οἰκονομία, τὴν ὁποίαν ἐζήτησεν ὁ ἀστὸς, δὲν εἶχεν ἀνάγκην κρατικῆς ὑπομείσεως. Τοὺς νόμους τοῦ κράτους ἀντικατέστησεν εἰς τὴν συνειδήσιν τοῦ ἀστοῦ ἡ ἀρχὴ τῆς φυσικῆς νομοτελείας. Ὁ ἀστὸς ἐγεννήθη ὡς ἐχθρὸς τῆς πολιτείας, εἰς τὴν συνειδητὴν

δὲ ἐκδήλωσιν τῆς ἐχθρότητος ταύτης ὀφείλει τὴν γένεσίν της ἡ κοινωνιολογία.

Ὅσονδύνατε παρὰδοξον καὶ ἂν φαίνεται τὸ πρὸ ὀλίγου λεχθέν, εἶναι ἐν ταύταις ἀληθές. Τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνίας, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὴν περὶ αὐτὴν ἀσχολουμένην ἐπιστήμην δὲν ἀνεκάλυψε καὶ δὲν ἤρξατο καλλιέργων ὁ ἄνθρωπος, κινήθεις πρὸς τοῦτο ὑπὸ τάσεως καθαρῶς ἐπιστημονικῆς, ὅτι τῆς ἀνάγκης, ὅπως ζητήσῃ καὶ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν. Οἱ πρῶτοι μεγάλοι ἰδεολογικοὶ φροεῖς τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ φιλόσοφοι τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ, εἰδικώτερον δὲ τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ, ὡς καὶ οἱ πρὸς αὐτοὺς ἀμέσως συνδεόμενοι ἰδρυταὶ τῆς κλασικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἀνεκαλύπτοντες τὴν αὐτοτελεῆ σφαιρὴν τοῦ κοινωνικοῦ γίνεσθαι καὶ ζητοῦντες νὰ συλλάβουν τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι κινῶν τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ζωὴν πρὸς τὴν πρόοδον—ἡ ἰδέα τῆς προόδου ἀπεκρυσταλλώθη, ὡς γνωστόν, ὑπ' αὐτῶν—, ὡρμῶντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συνειδητῶς ἐκ διαθέσεως ἀντικρατικῆς καὶ κοσμοπολιτικῆς. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, τὴν ὁποίαν διεκήρυξαν, ἐσήμαινεν εἰδικῶς ἐλευθερίαν ἀπὸ πάσης ἐπεμβάσεως τοῦ κράτους εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ ὑπόμεισιν τῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. Ἄν ἐσήμαινε τὴν ἰδεαλιστικῶς νοουμένην ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι τῆς φύσεως. Ἀντιθέτως μάλιστα: τὸ κήρυγμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου συνεδουάσθη πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ τῶν δεσμῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῆ τὸ ἄτομον, περὶ τῶν νόμων—τῶν φυσικῶν ὅμως καὶ οὐχὶ τῶν ἀθιαιρέτων πολιτικῶν νόμων—, οἱ ὁποῖοι ὀρίζουν καὶ διέπουν τὰ δεσμὰ ταῦτα. Τὴν ὑποταγὴν ὑπὸ ἄτομα μεγάλα καὶ ἰσχυρὰ ἀντήλλαξεν ἡ συνειδήσις τοῦ ἀστοῦ μὲ τὴν ἰδέαν τῆς κοινωνίας ὡς ὄργανισμοῦ ὑπερηταυμένου ὑπὸ τῶν μελῶν του καὶ ὃν τυφλὸν τρόπον ὑπερηταυνοῦνται οἱ φυσικοὶ ὄργανισμοὶ ὑπὸ τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτοὺς κεντρίων. Ἡ μία μυθολογία διεδέχθη τὴν ἄλλην. Αἱ ἱστορίαι τῶν θεῶν καὶ ἡρώων ἐξετοκίσθησαν ὑπὸ τοῦ μύθου, ὁ ὁποῖος ἐδημοουργήθη περὶ τὸ νέαν εἶδωλον, περὶ τὴν κοινωνίαν. Καὶ ὅπως ἡ παλαιὰ μυθολογία εἶχε τὴν τέχνην καὶ ποίησίν της, διαμορφώθη εἰς ἔπη καὶ ποιητικὰ δράματα, οὕτω καὶ ἡ νέα μυθολογία—πεζοτέρα βεβαίως αὐτὴ κατ' ἀρχὴν— ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ μύθου εἰς ἀντικείμενον καλλιτεχνικῆς διαμορφώσεως. Αἱ τραγωδαί της ἦσαν σιωπηλαί

καὶ καθημερινά, δὲν ἦτο δὲ δυνατόν νὰ ἐμπνεύσουν τὸν τραγικὸν ποιητὴν, ὁ ὁποῖος συγκινεῖται μόνον ἀπὸ τὰ πάθη Θεῶν. Ἐδῶ πλέον ἐπρόκειτο περὶ τῶν καθημερινῶν παθημάτων κοινῶν ἀνθρώπων, ἀνθρώπων ἀδυνάτων, οἱ ὁποῖοι — ἀντιθέτως πρὸς τὸν Π ρ ο μ η θ έ α — ἔπασχον ὄχι διότι ἔκαμαν κατάρχησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ δυνάμεώς των, ἀλλὰ διότι δὲν ἔκαμαν κἄν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας των καὶ ὑπετάγησαν πλήρως εἰς ὅσα ἢ σκληρὰ καὶ ἀνώνυμος κοινωνικὴ ἀνάγκη τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἐπέβαλε. Τοὺς ἀδυνάτους αὐτοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν κοινωνίαν μὲ τὴν σκληρὰν ἀνάγκην καὶ τὴν αὐστηρὰν τῆς νομοτέλειαν ἀνέλαβε νὰ ἀναλύσῃ καὶ διαμορφώσῃ λογοτεχνικῶς ἢ νεωτῆτι τῶν μορφῶν τοῦ καλλιτεχνικοῦ λόγου, τὸ μυθιστόρημα.

Φυσικὴ νομοτέλεια, ἀναγκαῖότης τῆς ἐξελίξεως, πρόοδος—αἱ ἰδέαι αὐταί, αἱ ὁποῖαι ἐξεπήδησαν, ὡς ἐλέχθη, ἐκ τοῦ ἰδεολογικοῦ ἀγῶνος τῆς ἀστικῆς τάξεως, ἤρχισαν ὅμως νὰ γίνωνται ἐπικίνδυνοι, ὅταν ἡ τάξις αὐτή, ὑπερβῆσα τὸ στάδιον τοῦ ἀγῶνος, μετεβλήθη καὶ εἰς πολιτικῶς κρατοῦσαν τάξιν. Ἡ πρόοδος, λαμβανομένη ὡς ἰδέα ἀπόλυτος, ὁδηγεῖ μοιραίως καὶ πέραν τοῦ σημείου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἢ συμβολίζει τὴν πραγματοποίησιν τῶν πόθων καὶ ἐπιδιώξεών μας. Ἡ γραμμὴ τῆς προόδου, τιθεμένη κατ' ἀρχήν, δὲν εἶναι διατεθειμένη νὰ σταματήσῃ ἐκεῖ, ὅπου ἡμεῖς ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον καὶ συμφέρον νὰ σταματήσωμεν. Ἐρχεται πάντοτε στιγμὴ, κατ' ἣν ἡ ἰδέα τῆς προόδου ἐκδικεῖται ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος τὴν διεκήρυξεν εἰς βίβριον ἄλλων.

Οὕτω λοιπόν, πρὶν ἢ καταστῆ αἰσθητικῶς ἐπικίνδυνος διὰ τὴν ἀστικὴν τάξιν ἡ ἰδέα τῆς προόδου, μεγάλα τινὰ πνεύματα — καὶ ἀρχοῦμαι εἰς τὸ νὰ μνημονεύσω ἐνταῦθα τὸ ὄνομα τοῦ Auguste Comte — διησπῶνθησαν τὴν ἀνάγκην, ὡς περὶ περιορίσασιν τὴν ἰσχὺν της, ὡς περὶ ἀντιπαρατάξουν εἰς τὴν πρόοδον καὶ ἄλλο τι, κατ' ἀλλήλων διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀντίτροπον. Ἡ ἐκλογή τῆς ἀντιρροπικῆς ἰδέας ἦτο εὐκόλος. Ἰδὴ ἀμέσως μετὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπαναστάσιν προεκήθη ἰσχυρὰ κατὰ τῆς ἰδέας τῆς προόδου ἀντίδροσις, ἀντίδροσις, τῆς ὁποίας εὐγλωττότεροι ἰδεολογικοὶ φορεῖς ὑπῆρξαν ὁ De Maistre, ὁ Bonald καὶ ὁ Lamennais. Ὁ Auguste Comte, λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τοῦ ἰδεολογικοῦ περιεχομένου τῆς ἀντιδροσεως ταύτης, μὴ δυνάμενος δὲ καὶ ἐξ ἰδιοσυγκρασίας νὰ ἀνεχθῆ τὴν ἀδιαλ-

λαξίαν τοῦ Rousseau, ἐπιχειρεῖ νὰ συνδυάσῃ καὶ συμβιβάσῃ τὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐχώριζον τοὺς διανοουμένους εἰς δύο ἄκρως ἀντιθέτους παρατάξεις. Ζῶν εἰς ἐποχὴν, κατ' ἣν ὁ ἀγὼν μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τῆς παραδόσεως, τῆς παραδεδομένης τάξεως τῶν πραγμάτων, καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς προόδου καὶ τῆς πλήρους ἀρνήσεως τῶν ἐκ παραδόσεως κειμένων συνετάρασσε τὴν γαλλικὴν κοινωνίαν, ἐνόμισεν, ὅτι ὄφειλε νὰ συμφιλώσῃ τὰς διίσταμένας τάξεις, ἀποδεικνύων, ὅτι τάξις καὶ πρόοδος ἀποτελοῦν δύο ἀναγκαίας φάσεις τῆς αὐτῆς θεμελιώδους ἀρχῆς. Ἐκ τῆς καθαρῶς πολιτικῆς ταύτης προσπαθείας του ἐπήγαγεν ἡ κοινωνιολογία του. Ἐκ τῆς πολιτικῆς τούτης προσπαθείας του ἐπήγαγε κυρίως ἡ διάκρισις, εἰς ἣν προέβη ὁ Comte, μεταξὺ κοινωνικῆς στατικῆς καὶ κοινωνικῆς δυναμικῆς. Ἡ στατικὴ μελέτη τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ ἀνταποκρίνεται, κατὰ τὸν Comte, πρὸς τὴν θετικὴν περὶ τῆς τάξεως θεωρίαν. Ἡ περὶ ἣς ὁ λόγος τάξις συνίσταται εἰς τὴν διαρκῆ ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν θεμελιωδῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ζοῦν πᾶσαι αἱ τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαι. Ἡ δυναμικὴ μελέτη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἀνταποκρίνεται ἀντιθέτως πρὸς τὴν θετικὴν θεωρίαν περὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου, θεωρίαν, ἡ ὁποία, ἐκτοπίζουσα πᾶσαν παράλογον, κατὰ τὸν Comte, ἰδέαν περὶ ἀπολύτου καὶ ἀπεριορίστου τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου γένους, περιορίζεται εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς θεμελιώδους ἐξελίξεώς του.

Ὅπως λοιπὸν ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας καὶ ἡ γένεσις τῆς περὶ αὐτὴν ἀσχολουμένης ἐπιστήμης, οὕτω καὶ ἡ θεμελιώδης διάκρισις μεταξὺ στατικῆς καὶ δυναμικῆς κοινωνιολογίας ὑφείλεται εἰς ὑπολογισμοὺς πολιτικοὺς, εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἐν πάσῃ περιπτώσει παραγόντων ξένων πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Καὶ ὅμως: ἡ διάκρισις αὐτὴ εἶχε μεγίστην διὰ τὴν κοινωνιολογίαν ὡς ἐπιστήμην σημασίαν. Ὁ Comte βεβαίως ἐνεργῶνισε τὴν κοινωνικὴν στατικὴν ὑπὸ μορφὴν ἐξαιρέτως ἀτροφικῆν. Ἐκ τοῦ προῆγου ὅμως αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησεν, ἐξεπήδησαν σὸν τῷ χρόνῳ ὄχι μόνον αἱ περὶ τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ βιολογικαὶ θεωρίαι (τοῦ Spencer καὶ ἄλλων), ὄχι μόνον ἡ κοινωνιολογικὴ διδασκαλία τοῦ Emile Durkheim, ἀλλ' αὐταὶ αὐταὶ αἱ νεώταται κατευθύνσεις τῆς κοινωνιολογίας, αἱ ὁποῖαι ἐν Ἀμερικῇ μὲν ἐμφανί-

ζονται ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ λεγομένου «Behaviorism», ἐν Γερμανίᾳ δὲ ὠδήγησάν μεσῶ τοῦ Georg Simmel εἰς τὴν περὶ σχέσεων διδασκαλίαν τοῦ Leopold von Wiese καὶ εἰς τὴν συγγενῆ πρὸς αὐτὴν θεωρίαν τοῦ Johann Plehge. Ὁ von Wiese συγκεκριμένως—καὶ τὸ σύστημά του ἀποτελεῖ τὴν πληρεστέραν ἀνάπτυξιν τῆς ἀρχῆς, ἐφ' ἧς βασιίζεται ἡ κοινωνικὴ στατική—, ἀποκλείων ἀπὸ τὴν σφαιρὴν τῆς ἐρεῦνης του τὴν ἱστορικὴν τῶν φαινομένων διαδοχὴν, συλλαμβάνει καὶ ἀναλύει τὰς μορφὰς ἐκείνας τῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, αἱ ὁποῖαι, ἀπαλλασσόμεναι τοῦ ἐκείστατε προσδιδόμενου εἰς αὐτὰς περιεχομένου, ἐμφανίζονται ὡς διαρκῶς ἐπαναλαμβανόμεναι, ἀπετέλουν δηλαδὴ χθές, ὡς θὰ ἀποτελοῦν καὶ αὔριον τὴν καθημερινὴν (καὶ quasi αἰωνίαν) πραγματικότητά τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Διὰ τὴν ἐπιτευχθῆναι τοιαύτη ἀνάλυσις τῶν μορφῶν τῆς ἀνθρωπίνης συμβιώσεως, ἀνάγει ὁ L. von Wiese εἰς κριτήριον τῆς κατατάξεως τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων κατὰ τὸ ὅποιον πράγματι διακρίνει τὰς σχέσεις ταύτας ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτως τοῦ περιεχομένου των. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κριτήριον εἶναι ἡ ἀπόστασις. Σχέσις σημαίνει ὁποσδήποτε ἀπόστασιν. Ἡ «κοινωνικόν», δηλαδὴ «μεταξὺ» τῶν ἀνθρώπων σημειούμενον γεγονός σημαίνει μείωσιν ἢ αὔξησιν τῆς ἀποστάσεως, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ ταύτων, σημαίνει δηλαδὴ προσέγγισιν ἢ ἀπομάκρυνσιν αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων. Ἐπὶ τῇ βίᾳ τοῦ κριτηρίου τούτου τῆς ἀποστάσεως—(ἡ ὁποία ἀπόστασις εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐξυπηρετουμένου δι' αὐτῆς ἐκείστατε σκοποῦ)— κατατάσσει ὁ von Wiese καὶ ἀναλύει τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους.

Ὅταν ὁ Comte, ὁμηθεὺς ἐξ ὑπολογισμοῦ καθαρῶς πολιτικοῦ, διέκρινε τὴν κοινωνιολογίαν εἰς στατικὴν καὶ δυναμικὴν, δὲν θὰ ἐφαντάζετο καὶ, ὅτι ἡ κοινωνικὴ στατική, ἡ ὁποία εἰς τὸ σύστημά του φέρει καθαρὰ τὰ ἔχνη τῶν προκαλεσάντων τὴν γένεσιν τῆς πολιτικῆς ὑπολογισμῶν, θὰ διεμορφοῦτο σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὸ μᾶλλον ἄχρονον καὶ πολιτικῶς οὐδέτερον θεωρητικὸν κατασκευάσμα, τὸ ὅποιον παριστᾷ ἡ περὶ σχέσεων διδασκαλία τοῦ L. von Wiese. Καὶ ὅμως: ἐφ' ὅσον ἡ κοινωνικὴ στατική—καὶ τοῦτο ἐδίδαξεν αὐτὸς οὗτος ὁ Comte—ζητεῖ νὰ συλλάβῃ ὅτι εἶναι εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν μόνιμον, ἀμετάβλητον καὶ αἰώνιον, μόνον εἰς τοὺς τύπους τῶν ἀνθρωπίνων

σχέσεων, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, ἦτο δυνατόν νὰ ἀνακαλύψῃ τοῦτο. Τὸ περιεχόμενον μεταβάλλεται διαρκῶς. Οὐδέποτε ἐπαναλαμβάνεται ὑφ' ἑνὲς μορφῆν ἐξεδηλώθη ἤδη ἀπαξ. Τὸ νοηματικὸν περιεχόμενον τῆς μᾶλλον τυχαίας καὶ καθημερινῆς συμπεριφορᾶς μας—(τῆς συμπεριφορᾶς αὐτοῦ τοῦτου τοῦ ἀσημοτάτου καὶ τελευταίου τῶν ἀνθρώπων)— συγκροτεῖται πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ στοιχείου τινὸς ἀπολύτως ἀτομικοῦ καὶ μηδέποτε ἐπαναλαμβανομένου, στοιχείου, τὸ ὅποιον μάλιστα εἶναι συνήθως καταδεδικασμένον—καὶ αὐτὰ εἶναι αἱ μικραὶ τραγωδίαι τῆς καθημερινῆς ζωῆς— νὰ μὴ γίνετα ἀντιληπτῶν ὑπὸ τοῦ πλησίον μας, ὑπ' ἐκείνου δηλαδὴ, χάριν τοῦ ὁποίου γεννᾶται καὶ ἐκδηλοῦται.

Διὰ τῶν μέτροι τοῦδε λεχθέντων ἐπεχείρησα νὰ δείξω, πῶς ὁρισμέναι φάσεις τῆς ἱστορίας τῆς κοινωνιολογίας, αἱ φάσεις συγκεκριμένως ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἐσήμαναν τὴν γένεσιν ἀφ' ἑνὸς τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ τὴν θεμελιώδη ἀφ' ἑτέρου διάκρισιν τῆς κοινωνιολογίας εἰς στατικὴν καὶ δυναμικὴν περὶ κοινωνίας θεωρίαν, ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παραγόντων ἐξωεπιστημονικῶν, ἰδίᾳ δὲ πολιτικῶν. Ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τοιούτων παραγόντων ἐξηκολούθησεν ἐκδηλωμένη καὶ γονιμοποιήσασα τὴν κοινωνιολογίαν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19' αἰῶνος. Ἐὰν ἐν Γαλλίᾳ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Auguste Comte περιορίσθη ἡ ἐπικινδύνως προεκταθεῖσα ἰσχὺς τῆς ἰδέας τῆς προόδου, ἐκ τοῦ ἐπιχειρηθέντος δὲ περιορισμοῦ προέκυψεν ἡ διάκρισις μεταξὺ στατικῆς καὶ δυναμικῆς κοινωνιολογίας, ἐν Γερμανίᾳ ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῶν ἐπικινδύνων ῥοπῶν τῆς ἐπαναστατικῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας ἐξεδηλώθη κατ' ἄλλον τρόπον. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας, συγκεκριμένως δὲ τοῦ τελευταίου μεγάλου ἀντιπροσώπου της, τοῦ Hegel, συνεφιλώθη ὁριστικῶς ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας, τὴν ὁποίαν ὁ ἐπαναστατικὸς ἀστὸς ἀντιπαρέταξεν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας, πρὸς τὸ κατακτηθῆν ὑπ' αὐτοῦ ἐν μέρει καὶ εἰς ἴδιον ὄργανόν του μεταβληθῆν κράτος. Ἡ κοινωνία μάλιστα μὲ τὰς νέας ἀντιθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἤρξαντο ἀναπτυσσόμεναι εἰς τοὺς κόλπους της, ἔπαισεν ὡς ἰδέα συγκινοῦσα τὸν ἀστὸν. Ἡ κοινωνία ἤρρισε νὰ γίνετα ἐπικίνδυνος καὶ νὰ συμβολίξῃ δι' αὐτὸν τὴν ἰδέαν τοῦ κακοῦ. Τὸ κράτος, ὑποκίψαν ἐν μέρει εἰς τὰ αἰτήματα τῆς ἀστικῆς τάξεως

καὶ συμμορφωθὲν ἐν πολλοῖς εἰς τὰ συμφέροντά της, ἤξιζε πλέον μεγαλειτέραν συμπάθειαν καὶ προσοχὴν. Ὁ Lorenz von Stein, ὁ ἰδρυτὴς τῆς γερμανικῆς κοινωνιολογίας, παρικολουθήσας τὰς ἐν Γαλλίᾳ ἀναπτυχθείσας νέας κοινωνικὰς ζυμώσεις — ἐκεῖ δέ, ἐν Γαλλίᾳ, ὠδήγησεν ἡ ἐπικράτης τοῦ ἀστοῦ ἀμέσως εἰς τὸ κίνημα τοῦ προλεταριάτου (ὁ Saint-Simon ἤδη συνέλαβε κατὰ τρόπον μεγαλοφυᾶ τὴν διάκρισιν μεταξὺ προλεταριάτου καὶ ἀστικῆς τάξεως) — συνέγραψε λεπτομερῆ ἱστορίαν τοῦ νέου τούτου κοινωνικοῦ κινήματος καὶ κατετόπισε τοὺς συμπατριώτας του εἰς τοὺς νέους κινδύνους, τοὺς ὁποίους διέτρεχον. Οὕτω πως εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Γερμανοῦ ἀστοῦ δὲν συνεφιλιώθησαν ἀπλῶς ἡ ἰδέα τῆς κοινωνίας καὶ ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας, ἀλλ' ἀντεστράφησαν ἀπολύτως οἱ ὅροι, τοὺς ὁποίους διεμόρφωσεν ἡ ἀστικὴ ἐπανάστασις, καὶ ἐνεφανίσθη αἰφνιδίως ἡ χθὲς ἀκόμη καταπολεμημένη πολιτεία ὡς συμβολίζουσα τὸ ἀγαθόν, ἡ δὲ κοινωνία ὡς παριστῶσα τὸ κακὸν καὶ πονηρόν.

Ἡ στρωφὴ αὕτη, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ἡ συνείδησις τοῦ ἀστοῦ, προεκάλεσε ταιαύτην ἀντίδρασιν εἰς τοὺς ἰδεολογικοὺς φορεῖς τοῦ νέου κοινωνικοῦ κινήματος, ὅστε ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἀκροῦ κατέληξεν ἡ γερμανικὴ κοινωνικὴ ἐπιστήμη εἰς τὸ ἀπολύτως ἀντίθετον ἄκρον. Μόνος ὁ Lassalle ἐπεχείρησεν, ὡς γνωστόν, νὰ ἐμμανίσῃ συμβιβασμένην τὴν ὑπὸ τοῦ Hegel διαμορφωθείσαν ἰδέαν τῆς πολιτείας πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐργατικὴν σοσιαλιστικὴν ἰδεολογίαν. Ὁ Marx ἀντιθέτως, ὁ ὁποῖος εἰς νεανικόν τι σύγγραμμά του ἐχαρμακτίρῃσε τὴν πολιτείαν, συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Hegel, «ὡς ἐκπροσωποῦσαν αὐτὸν τοῦτον τὸν λόγον εἰς τὴν ὑψηλοτάτην αὐτοῦ ἐκδήλωσιν», κατέληξεν ὀλίγα ἔτη ἀργότερον, ἔξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ πρώην διδασκάλου του, εἰς τὸ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν πολιτείαν ὡς τὴν στεγνὴν καὶ σκληρὰν ἐκείνην πραγματικότητα, δι' ἧς ἐμφανίζεται σταθεροποιημένη καὶ νομιμοποιημένη ἡ κοινωνικὴ ἀδικία.

Ἡ καθαρῶς πολιτικὴ ὅμως αὕτη διάθεσις, ἡ ὁποία ἀπεμάκρυνε τοὺς ἰδεολογικοὺς φορεῖς τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος, ἰδίᾳ δὲ τὸν Marx, ἀπὸ τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας, ὠφέλησεν ἰδιαίτερος τὴν κοινωνιολογίαν ὡς ἐπιστήμη. Ὅπως ἀκριβῶς ἑκατὸν ἔτη προηγουμένως, οὕτω καὶ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἡ πολιτικὴ

κατὰ τοῦ κράτους ἀντίθεσις ἔστρεψε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν εἰς τὸ νὰ ἀνακαλύψουν τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι, ἀνεξαρτήτως πάσης πολιτικῆς ἐπεμβάσεως, κινοῦν τὴν κοινωνίαν, καὶ τὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι διέπουν συγκεκριμένως τὸ ἐπικρατήσαν ἀστικὸν κοινωνικὸν καθεστῶς. Τόσον ἀριστοτεχνικὴ καὶ ἀπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικῆς ἐπόψεως ἀντικειμενικὴ ὑπῆρξεν ἡ κοινωνιολογικὴ εἰκὼν τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος, τὴν ὁποίαν παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ὁ Marx, ὥστε μανιώδεις ἀντίπαλοί του — καὶ, ὅπερ χαρακτηριστικώτερον, ἀπαρνηταί του —, ὡς ὁ Werner Sombart, ἐπιχειροῦντες σήμερον νὰ συλλάβουν κοινωνιολογικῶς τὴν ἐξέλιξιν τῆς κεφαλαιοκρατίας, ὁμολογοῦν ἀπεριφράστως, ὅτι συμπληροῦν ἀπλῶς καὶ συνεχίζουσι ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Marx.

Ἡ ἀντίθεσις ὅμως κατὰ τῆς πολιτείας προσέλαβεν ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἄλλην μορφήν, ἡ ὁποία εἶχε διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς κοινωνιολογίας ὡς εἰδικῆς συστηματικῆς ἐπιστήμης μεγίστην σημασίαν. Μεταξὺ τῶν πολλῶν πνευματικῶν θευμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19' αἰῶνος ἀνεπτύχθησαν ἐν Γερμανίᾳ, ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, καὶ ὁ ῥομαντισμός. Γεννηθεὶς οὗτος κατ' ἀρχὴν ἔξ ἀντιδράσεως — καὶ δὴ ἔξ ἀντιδράσεως καθαρῶς πολιτικῆς — πρὸς τὴν λογοκρατίαν, πρὸς τὴν ἐπαναστατικὴν ἰδεολογίαν τῆς προόδου, ἐξεδηλώθη παντσιαστράπαις καὶ ἀπέδωκε τοὺς πρώτους θετικούς καρπούς του εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου διαμορφώσεως. Ὁλόκληρος ὁ μυστικισμὸς τῆς γερμανικῆς ψυχῆς — ψυχῆς μουσικῆς, διονυσιακῆς καὶ ἀντικλασσικῆς, ψυχῆς, ἡ ὁποία, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἐπεχείρησε, διαπαιδαγωγοῦσα ἑαυτήν, νὰ στρωφῆ πρὸς τὸ φῶς τῆς Ἰταλίας καὶ πρὸς τὰς λογικῶς καθαρῶς μορφῆς τῆς γαλλικῆς τέχνης, οὐδέποτε κατώρθωσεν, οὐδ' ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ τοῦ κατ' ἐπίφρασιν κλασσικοῦ καὶ Ὀλυμπίου Goethe, νὰ ἀπαρνηθῆ πλήρως ἑαυτήν —, ὁλόκληρος, λέγω, ὁ μυστικισμὸς τῆς γερμανικῆς ψυχῆς, λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς σημειωθείσης πολιτικῆς κατὰ τῆς προόδου ἀντεπαναστάσεως, ἐξεχύθη αἰφνιδίως εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς σφαίρας τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ὡς σύνθημά του ἐχρησίμευσεν ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὰς ὀργανικὰς, φυσικὰς καὶ εἰδυλτικὰς μορφῆς τῆς ζωῆς. Στόχος τῶν ἐπιθέσεων του ὑπῆρξεν ὁ μηχανικὸς πολιτισμὸς, τὸ ἄτομον μὲ τὴν αὐθαιρεσίαν τῆς λογικῆς του καὶ

τὸ κράτος ἐν τῇ προσπαθείᾳ του, ὅπως ἀνακόπη, διὰ τῶν ἐπεμβάσεων αὐτοῦ, τὴν ὀργανικὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς. Εἰς τὴν ἀντεπαναστατικὴν ταύτην ἰδεολογίαν τοῦ ῥομαντισμοῦ συντηρήθησαν μελαγχολικαὶ ποιηταὶ καὶ ὕμνηταὶ τῆς νυκτός, ὡς ὁ Novalis, μὲ μικροαστοὺς, οἱ ὁποῖοι ἤρξαντο νοσταλγοῦντες τὰς παλαιὰς ἡμέρας τῆς συντεχνιακῆς ὀργανώσεως, ἀντιδραστικοὶ δημοσιολόγοι, ὡς ὁ Justus Mōser καὶ ὁ Adam Müller, μὲ τοὺς εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἔβλεπον τὴν ὑπὸ τῆς ἀστικῆς ἐπαναστάσεως προκαληθεῖσαν ἐκλογίκευσιν τῆς ζωῆς ἀπειλοῦσαν καὶ τὰ τελευταῖα ἀκόμη ἄλογα καὶ μυστικὰ ὑπολείμματα τῆς ἱπποτικῆς ζωῆς. Τὴν ἰδέαν τοῦ ἀτόμου ὡς φορέως ταπεινῶν συμφερόντων καὶ μικρῶν λογικῶν ὑπολογισμῶν καὶ αὐθαιρεσιῶν, ἀντικατέστησεν ὁ ῥομαντισμὸς διὰ τῆς ἰδέας τῆς προσωπικότητος οὐχὶ τοῦ μεμονωμένου καὶ τυχαίου ἀνθρώπου, ἀλλὰ τοῦ λαοῦ ὡς συνόλου.

Ἡ ῥομαντικὴ αὐτὴ υπερτίμησις τῶν μυστικῶν καὶ ἀλόγων δυνάμεων τῆς ζωῆς ἀνεκόπη βεβαίως ἐν πολλοῖς διὰ τοῦ Hegel καὶ τοῦ Lorenz von Stein, οἱ ὁποῖοι συνεδύσαν τὴν ἰδέαν τῆς μυστικῆς προσωπικότητος τοῦ λαοῦ πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἰδέαν τοῦ κράτους καὶ δὴ τῆς βασιλείας ὡς συγκεκριμένου ἱστορικοῦ φαινομένου. Διὰ τοῦ Hegel καὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀμέσως ἐπηρρασθέντος ἱστορικοῦ Droysen κατέληξε μάλιστα ὁ ἐκ τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ κράτους ὀρηκθεὶς ῥομαντισμὸς—καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ κινῆδοξα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος εἰς τὴν λεγομένην «πολιτικὴν ἱστοριογραφίαν», ἡ ὁποία, εὐφοῦσα τὸν εὐγλωττότερον διερμηνέα της εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ δημοσιολόγου Treitschke, δὲν ἔβλεπεν εἰς τὴν ἱστορίαν εἰ μὴ μόνον ἀνταγωνισμοὺς κρατῶν καὶ πράξεις μεγάλων ἀνδρῶν.

Πέραν ἡμῶν τῶν θεωρητικῶν ταύτων ἐκτενρημάτων ὑπὲρ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, πέραν τῶν προσπαθειῶν τῆς πολιτικῆς ἱστοριογραφίας, αἱ ὁποῖαι ἀπέβλεπον κατὰ βάθος εἰς τὸ νὰ δώσουν ἰδεολογικὸν περιεχόμενον εἰς τὴν συμβολιζομένην ὑπὸ τῆς Πρωσίας ἀρχὴν τῆς καθαρῆς πολιτικῆς βίας, ὁ γερμανικὸς ῥομαντισμὸς, ὅπως ἀνεπτύχθη κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 19' αἰῶνος, ὑπέστη—καὶ δὴ καθαρθεὶς προηγουμένως ἀπὸ τὰ νοσηρὰ στοιχεῖα, μεθ' ὧν κατ' ἀρχὰς συνεδνίσθη—ἀναβίωσιν εἰς

τὴν κοινωνιολογίαν τοῦ Ferdinand Tönnies. Οὗτος διετήρησε τὴν παλαιὰν ῥομαντικὴν ἀντίθεσιν κατὰ τοῦ κράτους, δεχθεὶς ἡμῶν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Marx, προσέδωκεν εἰς τὴν ἀντίθεσιν αὐτὴν χαρακτῆρα πολὺ βαθύτερον. Εἰς τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον ὑπεβίβασθη ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀπολύτων ἀξιῶν εἰς μίαν τῶν μορφῶν τῆς «κοινωνίας», ἐν τῇ εἰδικῇ πλέυν τῆς λέξεως ἐννοία (εἰς τὸν ὑποβιβασμὸν ταῦτον συνέβαλεν ἡ ἀναβίωσις τῆς περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου θεωρίας τοῦ Rousseau), ἀντικατέταξεν ὁ Tönnies τὴν ἐννοίαν τῆς «κοινότητος», τὴν ὁποίαν ἀντιθέτως ἠρύσθη οὐχὶ ἀπὸ τὴν λογοκρατίαν καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐξελιχθεῖσαν μέχρι τοῦ Gierke ἰδεολογίαν τοῦ ῥομαντισμοῦ. Ἐν ᾧ ἡ «κοινωνία», ἐν τῇ εἰδικῇ πλέυν τῆς λέξεως ἐννοία (δηλαδή ὡς μία ἀπλῶς τῶν δύο θεμελιωδῶν μορφῶν ἀνθρωπίνης συμβιώσεως), ἀφείλει τὴν ὑπαρξίν της εἰς βούλησιν, ἡ ὁποία ὑπαγορεύεται ὑπὸ τῆς σκέψεως, ὑπὸ τοῦ ὑπολογισμοῦ, ὑπὸ σκοπῶν, ἡ «κοινότης» βασιζέται ἐπὶ βουλήσεως, ἡ ὁποία πηγάζει ἀφ' ἑαυτῆς ἐκ τῆς συναισθηματικῆς ἐσωτερικότητος τοῦ ἀνθρώπου, βασιζέται ἐπὶ βουλήσεως, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται ὡς ἀρέσκεια, ὡς συνήθεια, ὡς μνήμη. Ἐν ᾧ ἡ κοινότης ἀποτελεῖ πραγματικὴν κοινότητα αἵματος, τόπου ἢ πνεύματος, τῶν μελῶν της νοούντων ἄλλα κατὰ τρόπον οὕτως εἰπεῖν ὀργανικὸν καὶ ἄμεσον, ἐν τῇ κοινότητι ἀνῆκει ἕκαστος μόνον εἰς ἑαυτὸν καὶ δὲν νοεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν ἄλλον, ἀλλὰ συμβάλλεται ἀπλῶς πρὸς τὸν πλησίον του. Ἐν ᾧ πρὸς τὴν κοινότητα ἀντιποκρίνεται ἑαυτὸν, τὸ ὁποῖον ὀνομάζουσι οἱ Γερμανοὶ «Kultur», πρὸς τὴν κοινωνίαν ἀντιποκρίνεται ὁ ὑλικὸς, λογικὸς καὶ ἔξωτερικὸς πολιτισμὸς, ἡ «Zivilisation», ὅπως ἀντικατέταξε ταύτην εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς «Kultur» ἀργότερον κατὰ τρόπον λεπτότατον ὁ κοινωνιολόγος Alfred Weber. Ἐπὶ τῆς διακρίσεως ταύτης μεταξὺ κοινότητος καὶ κοινωνίας, διακρίσεως, εἰς ἣν προσέβη ὁ Tönnies ἐξ ἀντιπαθείας καθαρῶς πολιτικῆς πρὸς τὸ ἀστικὸν κράτος, τὴν κεφαλαιοκρατικὴν οἰκονομίαν, τὸν μηχανικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν κοσμοπολιτικὴν ζωὴν (τὴν ἀντιπάθειαν ταύτην συμμαρτυρεῖται ὁ Tönnies μετ' ἄλλων, ἀριστοκρατικῶς μάλιστα προσανατολισμένων, διανοουμένων, ὡς ὁ ἱστορικὸς Georg von Below, ὁ κοινωνιολόγος Othmar Spann καὶ ὁ οἰκονομολόγος Edgar

Salin), ἐθεμελιώθη ἡ κοινωνιολογία του. Αὕτη, ὡς θεωρητικὸν κατασκευάσμα, παρὰ τὴν πολιτικὴν πνοὴν (ἴσως ὅμως καὶ λόγω τῆς πολιτικῆς πνοῆς), ἡ ὁποία τὴν διέπει, κατώρθωσε νὰ καταστῇ ἡ βάσις, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὠρμήθη κατὰ μέγα μέρος ἡ νεωτέρα γερμανικὴ κοινωνιολογία.

Δι' ὅσων ἀνέπτυξα, ἐθίξα ὀρισμένως ἀπλῶς φράσεις τῆς ἱστορίας τῆς κοινωνιολογίας. Λέν εἶναι βεβαίως αἱ μόναι, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παραγόντων πολιτικῶν ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐξωεπιστημονικῶν. Ἐμνημόνευσα ἀπλῶς ἐκεῖνας τὰς φράσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν θεμελιώδεις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνιολογίας. Ἐμνημόνευσα τέλος ἐκεῖνας μόνον τὰς ἐπιδράσεις, τὰς ὁποίας ἐδέχθη ἡ κοινωνιολογία ὡς ἐπιστήμη ἐκ μέρους τῆς πολιτικῆς ζωῆς, δηλαδὴ τῶν σημειωθέντων κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀγώνων. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου μεταξὺ τῆς ἱστορίας τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τῶν πολιτικῶν ἰδεολογιῶν—συνδυασμοῦ, ὃ ὁποῖος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὴν ἐνεργητικῶς—διδασκόμεθα, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος ἀναπτύσσεται ὡς ἐνιαῖον σύνολον, τῶν διαφορῶν πλευρῶν τῆς ἀλληλοβοηθημένων καὶ ἐν διαρκεί ἐπιερῇ εὐρισκομένων. Λέν πρόκειται μάλιστα κατὰ βάθος περὶ πλευρῶν διακρινόμενων πράγματι ἀπ' ἀλλήλων. Εἶναι καιρὸς νὰ ἀνασυνδέσωμεν ὅσα δι' αὐθαιρέτων καὶ ἀφελῶν ἀφαιρέσεων συνειθίσαιμεν νὰ ἀναλύωμεν ἀπλῶς καὶ νὰ διακρίνωμεν. Αἱ ἀναλύσεις καὶ διακρίσεις—ἔργα, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξαν οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ καταμερίσουν εὐθύναι, τὰς ὁποίας ὄφρηνεν ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἐν τῷ συνόλω των νὰ φέρῃ—εἶναι κατασκευάσματα ξένα πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἡ σφραῖρα συγκεκριμένως τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης διακρίνεται μόνον θεωρητικῶς ἀπὸ τὴν σφραῖραν τῆς πολιτικῆς καὶ πρακτικῆς ἡμῶν βουλήσεως. Εἰς τὴν συνείδησίν μας αἱ διακρίσεις αὗται εἶναι ἀδύνατον νὰ συμβοῦν. Ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι—καὶ πρέπει νὰ εἶναι—ἐνιαία. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ ἀγὼν τῆς γνώσεως εἶναι κατὰ βάθος τραγικὸς. Ἀνάγοντες εἰς ἀρχὴν τῆς ἐπιστημονικῆς μας ἐργασίας τὴν ἀντικειμενικότητα, ἐρχόμεθα εἰς ἀντίρρυσιν πρὸς τὸ βαθύτερον αἴτημα τοῦ ἑαυτοῦ μας. Τὸ αἴτημα τοῦτο συνίσταται εἰς τὸ νὰ διατηρήσωμεν τὴν ἐνότητα ἀκριβῶς τῆς προσωπικότητός μας. Ἡ ἐνότης ὅμως αὕτη διασπᾶται, ὅταν

ζητῶμεν νὰ ἀσκήσωμεν καὶ νὰ δεσμεύσωμεν τὸν ἑαυτόν μας εἰς τὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητος. Ἡ προσωπικότης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀπαθής. Ἡ προσωπικότης πάσχει. Καὶ πρέπει νὰ πάσχει, διότι ὑπάρχει ἀκριβῶς διὰ νὰ φέρῃ τὴν εὐθύνην τῆς ὑπάρξεώς της. Καὶ πάσχει δικαίως, διότι φέρει ἐπὶ τῶν ὤμων της—καὶ πρέπει νὰ φέρῃ—τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου.

Ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς ταύτης τῆς κοινωνιολογίας, ἡ ὁποία ὑπέστη τόσας ἐνεργητικὰς ἐκ μέρους τῆς πολιτικῆς ἐπιδράσεις, προήλθε διὰ τῆς ἰσχυρῆς φωνῆς τοῦ Max Weber, διὰ τῆς φωνῆς ἀνδρός, ὃ ὁποῖος ἔξω τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς του δράσεως ἔλαβε μέρος ἐνεργὸν εἰς ὅλους τοὺς πολιτικοὺς καὶ πνευματικοὺς τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀγῶνα, τὸ αἴτημα τῆς ἀπολύτου ἀντικειμενικότητος τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὸν Max Weber ἀπήντησεν, ἀποκρούσας τὸ αἴτημα τοῦτο, ἐπιστήμων προερχόμενος ἐκ τοῦ δημιουργηθέντος περὶ τὸν ποιητὴν Stefan George κύκλου, ὁ von Kahler, ἀντιπήντησε δὲ τέλος εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον ὃ φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ Max Weber, φίλος ὅμως ταυτοχρόνως καὶ πνευματικὸς ἀδελφὸς τοῦ George καὶ τοῦ μεγάλου ἀποστόλου του Gundolf, ὁ οὐανομολόγος Arthur Salz. Ποῖος εἰς τὸν ὄραϊον αὐτὸν ἀγῶνα ἔμεινε ἐν τέλει νικητής; Εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Ἐν ᾧ εἶναι ἀρ' ἐνὸς ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ ἐπιστήμων, κυρίως ὡς ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος, πρέπει νὰ ὑποβάλλῃ ἑαυτὸν εἰς τὸν ἀσκητικὸν αὐτοπεριορισμὸν τῆς ἀπλῆς καὶ ἐρηρῆς γνώσεως, εἶναι ἀρ' ἑτέρου ἐξ ἴσου ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ αὐτοπεριορισμὸς οὗτος διασπᾷ τὴν ἐνότητα τῆς προσωπικότητός του, ἐνότητα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ ὡς φορέως τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἐν ᾧ ἡ ἐπιστήμη ἐπιβάλλει ἀντικειμενικότητα καὶ τὴν προσπαθίαν τοῦλάχιστον, ὅπως ἀποφύγῃ τις πᾶσαν ἐπίδρασιν παραγόντων μὴ ἐπιστημονικῶν, ἡ ζωὴ ἐπιβάλλει ἀντιθέτως συνειδητὴν συμμετοχὴν εἰς πᾶν ὅ,τι τὴν ἀφορᾷ, εἰς τὰ πάθη καὶ τοὺς ἐνθουσιασμούς της, εἰς τοὺς πόρους καὶ τὰς συμφορὰς της. Πρέπει ἀρὰ γε νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὰ δικαιώματα αὐτά, ἀλλὰ καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τῆς ζωῆς; Λέν τολμῶ νὰ ἀπαντήσω εἰς τὸ

ἐρώτημα τοῦτο, παρακαλῶ δὲ τὸ ἀκουστήριόν μου, ὅπως κρίνῃ τὴν ἀδυναμίαν μου ἐπεικῶς!

Ἐπεικῆς ἄλλως τε ὑπῆρξε καὶ ἡ κρίσις τῆς νομικῆς σχολῆς, κρίσις, δι' ἧς μοι ἐγένετο ἡ τιμὴ καὶ μοι ἀνετέθη ἡ βαρεῖα εὐθύνη, ὅπως καταλάβω τὴν τὸ πρῶτον ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Ἀθηνῶν πληρουμένην ἔδραν τῆς κοινωνιολογίας. Τὸ μόνον, ὅπερ δύναμαι νὰ ὑποσχεθῶ, εἶναι, ὅτι θὰ προσπαθῶ, βαθυτάτην αἰσθανόμενος εὐγνωμοσύνην καὶ πρὸς τὴν σχολήν, ἡ ὅποια μὲ ἐξέλεξε καὶ πρὸς τὸν ἀξιότιμον ἐπὶ τῆς Παιδείας Ὑπουργόν, ὃ ὁποῖος ἐνηρεστήθη νὰ προσυπογράψῃ τὸ διάταγμα τοῦ διορισμοῦ μου, νὰ ἀφοσιωθῶ δι' ὧν μου τῶν δυνάμεων εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀνατεθείσης εἰς ἐμὲ ἐντολῆς. Δὲν νομίζω ὅμως, ὅτι δικαιῶμαι νὰ ἐγκαταλείψω τὸ βῆμα τοῦτο, χωρὶς νὰ ἐκφράσω τὰς θερμότητας εὐχαριστίας μου καὶ εἰς τοὺς φοιτητὰς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, αἱ ὁποῖοι, παρακολουθήσαντες ἐπὶ τετραετίαν μὲ προσοχὴν καὶ προθυμίαν τὰς παραδόσεις μου ὡς ὑψηλοῦ, μὲ ἐνίσχυσαν ἠθικῶς εἰς τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἀκαδημαϊκῆς μου σταδιοδρομίας. Ἄς εἶναι πεπεισμένοι οἱ φοιτηταί, ὅτι μόνον ἐκ τῆς στενῆς καὶ οὐσιαστικῆς μετ' αὐτῶν συνεργασίας ἀντλεῖ καὶ ὁ διδάσκαλος τὴν δύναμιν, ὅπως ἀνταποκριθῇ πλήρως εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἀποστολήν!

Ἡ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΝ Τῷ ΣΥΓΧΡΟΝῳ ΠΟΛΙΤΙΣΜῳ

ΥΠΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΤΣΑΤΣΟΥ *)

Δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη δυσχερειῶν ἡ ὁδὸς τοῦ τροπομένου πρὸς φιλοσοφικὰς μελέτας ἐν Ἑλλάδι. Καὶ ὅτι θὰ ἀντικρούσῃ τὰ εἰρωνικά βλέμματα τῶν πολλῶν, οἱ ὁποῖοι περιορισμένως ἀποβλέπουν εἰς τὸ ἄμεσον κέρδος καὶ τὸ πρόσκαιρον συμφέρον, δὲν ἔχει βεβαίως σημασίαν διὰ τὸν θεωρητικὸν ἄνθρωπον. Ἄλλ' ἐνδέχεται νὰ προσκρούσῃ καὶ εἰς τὴν δυσπιστίαν τῶν ἐκλεκτῶν, οἵτινες, περιτετειχισμένοι εἰς τὴν εἰδικὴν αὐστηρῶς ἔρευναν, ὑποπτεύονται, καὶ συχνάκις δικαίως, ὅτι πέραν ταύτης ἡ ἐπαστημονικὴ γνῶσις, περιπλανωμένη εἰς γενικότητας, καθίσταται ἀνωφελὴς ἢ καὶ ἀδυνατεῖ νὰ φθάσῃ εἰς ἔδραϊα πορίσματα. Ἔνεκα τῶν λίγων τούτων εὐρισκόμεθα σήμερον εἰς τὴν κατὰστασιν εἰς ἣν, ἔνεκα ὅλων ἰδιαιτέρων συνθηκῶν, διετέλουν ἄλλαι ἤδη περισσότερον προηγμένα χωρία πρὸ πενήκοντα καὶ πλέον ἔτων.

Ἀληθῶς αἱ συνολικαὶ θεωρίαι τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι δῶρον τῶν μεταβατικῶν ἢ ὀρθώτερον τῶν προπαρασκευαστικῶν περιόδων τῆς ἱστορίας· ἐμφανίζονται κατὰ τὰς μεγάλας ἀνιδήσεις τοῦ πολιτισμοῦ, καθ' ἃς καὶ μόνον δημιουργοῦνται προσωπικότητες ἱκαναὶ νὰ βασιλεύσιν τὸ βάρος μιᾶς ὀλοκληρωμένης κοσμοθεωρίας. Ἡ τελευταία

*) Κατὰ τὸ κείμενον ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ ἐναρκτήριον ἐπὶ καθηγεσίᾳ μάθημα. Ἐκρίθη ἕμῳς σκόπιμον νὰ προστεθῶσι ὑποσημειώσεις διαφωτίζουσαι ἱστορικῶς τὰς ἀπὸ τῆς ἔδρας ἐξενεχθείσας σκέψεις.

ἐρώτημα τοῦτο, παρακαλῶ δὲ τὸ ἀκοιτηριόν μου, ὅπως κρίνῃ τὴν ἀδυναμίαν μου ἐπεικῶς!

Ἐπεικῆς ἄλλως τε ὑπῆρξε καὶ ἡ κρίσις τῆς νομικῆς σχολῆς, κρίσις, δι' ἧς μοι ἐγένετο ἡ τιμὴ καὶ μοι ἀνετέθη ἡ βαρεία εὐθύνη, ὅπως καταλάβω τὴν τὸ πρῶτον ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Ἀθηνῶν πληρουμένην ἔδραν τῆς κοινωνιολογίας. Τὸ μόνον, ὅπερ δύναμαι νὰ ὑποσχεθῶ, εἶναι, ὅτι θὰ προσπαθῶ, βαθυτάτην αἰσθανόμενος εὐγνωμοσύνην καὶ πρὸς τὴν σχολήν, ἡ ὅποια μὲ ἐξέλεξε καὶ πρὸς τὸν ἀξιότιμον ἐπὶ τῆς Παιδείας Ὑπουργόν, ὃ ὁποῖος ἐνηρεστήθη νὰ προσυπογράψῃ τὸ διάταγμα τοῦ διορισμοῦ μου, νὰ ἀφοσιωθῶ δι' ὅλων μου τῶν δυνάμεων εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀνατεθείσης εἰς ἐμὲ ἐντολῆς. Δὲν νομίζω ὅμως, ὅτι δικαιῶμαι νὰ ἐγκαταλείψω τὸ βῆμα τοῦτο, χωρὶς νὰ ἐκφράσω τὰς θερμότητας εὐχαριστίας μου καὶ εἰς τοὺς φοιτητὰς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, οἱ ὅποιοι, παρακολουθήσαντες ἐπὶ τετραετίαν μὲ προσοχὴν καὶ προθυμίαν τὰς παραδόσεις μου ὡς ὑψηλοῦ, μὲ ἐνίσχυσαν ἠθικῶς εἰς τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἀκαδημαϊκῆς μου σταδιοδρομίας. Ἄς εἶναι πεπεισμένοι οἱ φοιτηταί, ὅτι μόνον ἐκ τῆς στενῆς καὶ οὐσιαστικῆς μετ' αὐτῶν συνεργασίας ἀντλεῖ καὶ ὁ διδάσκαλος τὴν δύναμιν, ὅπως ἀνταποκριθῇ πλήρως εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ἀποστολήν!

Ἡ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΝ Τῷ ΣΥΓΧΡΟΝῷ ΠΟΛΙΤΙΣΜῷ

ΥΠΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΤΣΑΤΣΟΥ *)

Δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη δυσχερειῶν ἡ ὁδὸς τοῦ τροπομένου πρὸς φιλοσοφικῆς μελέτης ἐν Ἑλλάδι. Καὶ ὅτι θὰ ἀντικρούσῃ τὰ εἰρωνικά βλέμματα τῶν πολλῶν, οἱ ὅποιοι περιορισμένως ἀποβλέπουν εἰς τὸ ἄμεσον κέρδος καὶ τὸ πρόσκαιρον συμφέρον, δὲν ἔχει βεβαίως σημασίαν διὰ τὸν θεωρητικὸν ἄνθρωπον. Ἄλλ' ἐνδέχεται νὰ προσκρούσῃ καὶ εἰς τὴν δυσπιστίαν τῶν ἐκλεκτῶν, οἵτινες, περιτετειχισμένοι εἰς τὴν εἰδικὴν αὐστηρῶς ἔρευναν, ὑποπτεύονται, καὶ συχνάκις δικαίως, ὅτι πέραν ταύτης ἡ ἐπαστημονικὴ γνῶσις, περιπλανωμένη εἰς γενικότητος, καθίσταται ἀνωφελὴς ἢ καὶ ἀδυνατεῖ νὰ φθάσῃ εἰς ἔδραϊα πορίσματα. Ἐνεκα τῶν λίγων τούτων εὐρισκόμεθα σήμερον εἰς τὴν κατὰστασιν εἰς ἣν, ἔνεκα ὅλος ἰδιαιτέρων συνθηκῶν, διετέλουν ἄλλαι ἤδη περισσότερον προηγμένα χωρία πρὸ πενήκοντα καὶ πλέον ἔτων.

Ἀληθῶς αἱ συνολικαὶ θεωρίαι τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι δῶρον τῶν μεταβατικῶν ἢ ὀρθώτερον τῶν προπαρασκευαστικῶν περιόδων τῆς ἱστορίας· ἐμφανίζονται κατὰ τὰς μεγάλας ἀνιδήσεις τοῦ πολιτισμοῦ, καθ' ἃς καὶ μόνον δημιουργοῦνται προσωπικότητες ἱκαναὶ νὰ βασιλεύσιν τὸ βάρος μιᾶς ὀλοκληρωμένης κοσμοθεωρίας. Ἡ τελευταία

*) Κατὰ τὸ κείμενον ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ ἐναρκτήριον ἐπὶ καθηγεσίᾳ μάθημα. Ἐκρίθη ἕμῳς σκόπιμον νὰ προστεθῶσι ὑποσημειώσεις διαφωτιστικαὶ ἱστορικαῖς τὰς ἀπὸ τῆς ἔδρας ἐξενεχθείσας σκέψεις.

ιστορική περίοδος, καθ' ἣν πράγματι ἦκμασε ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις, ἀρχεται ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου τοῦ Kant ἐν ἔτει 1781 καὶ λήγει ἐν ἔτει 1831 διὰ τοῦ θανάτου τοῦ 'Εγγέλου.)

Τὰ ἐπακολουθήσαντα, μεσοῦντος τοῦ 19ου αἰῶνος, φιλοσοφικὰ μελετήματα, ὅσα καὶ ἂν τινὰ ἐξ αὐτῶν *) μαρτυροῦν τὴν ἀντοχὴν τῆς μεγάλης φιλοσοφικῆς παραδόσεως τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας, τῆς συνεχιζούσης τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἰδεοκρατίαν καὶ κυριαρχούσης τότε τῆς ὅλης εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας, προδίδουν ὅμως ἐν τῇ ὁλότητι τὴν ἐξάντλησιν καὶ τὴν στείρευσιν τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος.

Ἡ τοιαύτη ἀμβλυνσις τῆς φιλοσοφικῆς συνειδήσεως κατέστησε τὸν θεωρητικὸν ἐργάτην τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐργάτην τῆς εἰδικότητος καὶ τῆς λεπτομερείας. Ἡ λεπτολογία καὶ ἡ εἰδίκευσις ἐθεωρήθησαν αἱ κύρια καὶ ἐνίσταται καὶ αἱ ἀποκλειστικαὶ ἀρεταὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας *). Τῷ ὄντι, μετὰ τὰς θεμελιώδεις ἀνακαλύψεις εἰς τὰς

*) Ὁ Schopenhauer, κατὰ τὴν λογικὴν ἰσότητιν τῶν πραγμάτων ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πραγματικὴν ἀπεὸ ἐπίδρασιν, ἔδει νὰ τοποθετηθῆμετὰ τὸν θάνατον τοῦ 'Εγγέλου. Οὐχ ἦντο ὅμως τὸ γεγονός, ὅτι τὸ θεμελιώδες αὐτοῦ ἔργον 'Ὁ κόσμος ὡς βούλησις καὶ ὡς παρὰσιναισις' εἶδε, κατὰ τὸ κύριον αὐτοῦ μέρος, τὸ φῶς ἐν ἔτει 1818, ἦγαγεν ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ θέσομεν ὡς χρονικὸν ὄριον τοῦ πέρας τῆς τελευταίας μεγάλης φιλοσοφικῆς περιόδου τὸν θάνατον τοῦ 'Εγγέλου. Ἡ περίοδος αὕτη περιλαμβάνει, ἐκτὸς τοῦ Kant (1724—1804), τοὺς Hegel (1770—1831), Fichte (1762—1814) καὶ Schelling (1775—1854), ὡς καθαροὺς ἀντιπροσώπους τῆς ἰδεοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τοὺς Schleiermacher (1768—1834) καὶ Schopenhauer (1788—1860) ὡς κατ' ἐξοχὴν ταύτη προσκεκλιμένους καὶ ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος συνδέεται στενότερον μετὰ τὸν Schelling καὶ Fichte, ὁ δὲ δεύτερος ἀμέσως καὶ ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν Kant.

*) Ὡς ἰδιαιτέρας μνείας ἄξια εἶναι ἐν προκειμένῳ τὰ ἔργα τοῦ Lotze (1817—1881), ἀλλὰ καὶ τῶν ἐγγελευθῶν Erdmann (1805—1892) καὶ Vischer (1807—1887). Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ ἀκραιφνέστερον ἰδεοκρατικὸν πνεῦμα εὔρηται εἰς τοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας, τὸν Zeller (1814—1908) καὶ τὸν Κίνο Fischeer (1824—1907), δε' οὗ καὶ εἰσφερόμεθα πλέον εἰς τὴν περίοδον τῆς φιλοσοφικῆς ἀναγεννήσεως.

*) Φαίνεται ὅτι ἡ τοιαύτη μετὰβασις ἀπὸ τοῦ σταδίου τῆς γενικότητος εἰς τὸ στάδιον τῆς εἰδικῆς ἐρεῖνης ἀποτελεῖ οἷον λογικὸν νόμον τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Ἀκριβῶς ἡ ἰδία μεταστροφή παρατηρεῖται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτε, ἐκλειψάντων τῶν γενικῶν σπαστημάτων, ὁ θεωρητικὸς ἄνθρωπος ἐπεδόθη εἰς τὴν εἰδικὴν ἐρευναν τῶν κατ' ἰδίαν ἐπιστημονικῶν κλάδων. Zeller, Die

σφαίρας τῶν φυσικῶν καὶ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, τὰς λαβούσας χώραν κατὰ τὴν ἀναγέννησιν καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους, *) ἡ ἐπιστήμη, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἰδία τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐστράφη πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστι ἐξαντλητικωτέραν διαφώτισιν τῶν κυρίως ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν μεγάλων τούτων ἀνακαλύψεων προκυψάντων προβλημάτων. Ἀπὸ τὰς δύο μεγάλας φάσεις, ὡς διατρέχει κατ' ἀνάγκην ἡ ἐπιστημονικὴ ἐνέργεια καὶ αἵτινες καὶ χρονικῶς, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, διακρίνουσι ταύτην, τὴν φάσιν τῆς δημιουργίας τῶν μεγάλων γραμμῶν καὶ τὴν φάσιν τῆς κατὰ μέρος συμπληρώσεως καὶ ὁλοκληρώσεως τούτων, ἡ δευτέρα κυρίως χαρακτηρίζει τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Ἀλλ' ἐκ τῶν δύο τούτων φάσεων μόνον ἡ πρώτη προκαλεῖ τὴν φιλοσοφικὴν συνείδησιν καὶ ἄγει εἰς κοσμοθεωρητικὰ προβλήματα. Ἡ δευτέρα, περικλειομένη εἰς τὴν καθαρὰν ἐμπειρίαν, ἡ ἀδιαφορεῖ ἢ καὶ δυσπιστεῖ εἰς τὴν ἀξίαν τῆς θεωρίας τοῦ ὅλου ὡς ἐνότητος. Καὶ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις, ἡ συμπαρακολουθοῦσα τὴν δευτέραν ταύτην φάσιν, ἀτونهῖ, κύπτουσα ὑπὸ τὸ βίαιον τοῦ καθαροῦ ἐμπειρισμοῦ.

Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων, ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Hegel, ἤρχισε νὰ ἀπονεκροῦται τὸ φιλοσοφικὸν ἐνδιαφέρον καὶ ἐκ τῆς κατ' ἀνάγκην ἐμπειρικῆς μεθόδου τῆς εἰδικῆς ἐρεῖνης, ἤρχισαν νὰ ἐκκολάπτωνται τρεῖς κατὰ τὴν βίαν ταυτόσημοι φιλοσοφικαὶ κατευθύνσεις ἢ τοῦ ψυχολογισμοῦ, ἢ τοῦ σχετικισμοῦ καὶ ἢ τοῦ ὕλισμοῦ, *) κατευθύνσεις

Philosophie der Griechen II, 2 (1909) σελ. 869, 897, Windelband Lehrbuch der Geschichte d. Philosophie (1921) σελ. 130.

*) Ἀρκεῖ νὰ ἀναπολήσομεν τοὺς νόμους τοῦ Κοπερνίκου, τοῦ Γαλιλαίου, τὴν ἀρχὴν τῆς πυγκοσμίου ἐλξεως τοῦ Νεύτωνος, τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας ὑπὸ τοῦ Descartes, τὴν τοῦ διαφορικοῦ λογισμοῦ συγχρόνως περίπτου ὑπὸ τοῦ Νεύτωνος καὶ τοῦ Leibniz, τὴν τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος ὑπὸ τοῦ Harvey.

*) Ἰδίδη τύπου εἶναι καὶ ὁ βιολογισμὸς καὶ ὁ λεγόμενος νεοβιολογισμὸς. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκουν ὁ Avenarius (1843—1896), ὁ Mach (1838—1916), ὁ Driesch (ἔγεν. 1867), ἐν Γαλλίᾳ ὁ F. le Dantec (1867—1917) καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ ψυχολογισμὸς ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τοῦ O. Külpe (1862—1916), M. nsterberg (1863—1916), Lipps (1851—1914) (οὗτινος ἦμος Die ethischen Grundfragen (4η ἐκδ. 1922) φέρει βαθυτάτην τὴν νεοκινεσιανὴν σφραγίδα) καὶ ἰδία τοῦ W. Wundt (1832—1920), οὗτινος τὸ γιγάντιον ἔργον ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐπιστήμῃ δὲν ἔτυχε ἰσαξίας φιλοσοφικῆς θεμελιώσεως. Τύπος σχετικιστοῦ εἶναι ὁ M. Stirner Der einzige

ἐμφανισθεῖσαι πάντοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅσας εἶχεν ἐξαντληθῆ ἡ φιλοσοφική ἰκμὰς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἄλλ' ἡ λατρεία τῆς λεπτομερείας καὶ τῆς εἰδικότητος ἔχει καὶ αὕτη τὸ μοιραῖον της τέρμα. Ὁ ἐπ' ἄπειρον καταμερισμός, ἐπαγόμενος χάος διαρκῶς μεγαλείτερον ἀσυνδέτων καὶ ἀσυστηματοποιήτων γνώσεων, κινδυνεύει νὰ καταστῇ ἄγονος διὰ τὸ ἐπιστημονικὸν συνειδός, τὸ ὁποῖον μόνον ἐν τῇ ἐνότητι ὑπάρχει. Πράγματι δέ, κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καὶ ὅπως συνήθως ἐκ τῶν κόλπων κυρίως τῆς μαθηματικῆς σκέψεως, ἀνεπήδησε νέα φιλοσοφικὴ ζωὴ καὶ ζωηρὸς ἀνεπτύχθι ὄργασμός πρὸς φιλοσοφικὴν παιδείαν.

Ἡ νέα αὕτη περίοδος ἔχει ὡς γνώρισμα τὴν προοπτικὴν τῆς ἐπανασυνδέσεως τῆς 'φιλοσοφικῆς σκέψεως πρὸς τὴν ἰδεοκρατικὴν παράδοσιν καὶ δὴ πρὸς τὴν τελευταίαν αὐτῆς ἐκφανσιν, τὴν γερμανικὴν φιλοσοφίαν. Οἱ ἄμεσοι συνεχισταὶ τῶν τελευταίων μεγάλων ἰδεοκρατῶν *) ἔσχον μίαν κλέον τοῦ δέοντος μικρὰν ἀπήχησιν καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀποτόμως τότε διακομῆσα ἡ ἰδεοκρατικὴ παράδοσις. Τοὺς πραγματικοὺς συνεχιστὰς αὐτῶν εὗρον οἱ ἰδρυταὶ τῆς νεωτέρας ἰδεοκρατίας μόνον μεθ' ὀλίγηρον πεντηκονταετίαν σιωπῆς. Ὅπως τὸ εἶχε προῖδει ὁ Kant, ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ αἰὼν ὀλόκληρος διὰ νὰ ἀρχίσῃ νὰ γίνετα κατανοητὴ ἡ πραγματικὴ σημασία τοῦ ἔργου του. Ἀληθῶς ἀνήχθη εἰς σύμβολον τῶν ἐπιγόνων τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας ἡ «ἐπιστροφή πρὸς τὸν Κάντ» ἢ ἀκριβέστερον ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαρῶς λόγου. Αἱ δύο πρῶται ἐμφανισθεῖσαι σχολαὶ ἢ τῶν φαινομενολόγων *) καὶ ἡ τοῦ Μαρβούργου

u. sein Eigentum (1815). Τὴν κατὰ τῶν κατευθύνσεων τούτων ζωηρὰν πολεμικὴν ἀποτελεῖ τὸ ἔργον τοῦ Rickert, Die Philosophie des Lebens (2α ἐκδ. 1922).

*) Π.χ. ὁ Reinhold (1758—1823) ὡς μαθητὴς τοῦ Kant, ὁ Krause (1781—1832) ὡς μαθητὴς τοῦ Schelling, ὁ Erdmann (1805—1892) ὡς μαθητὴς τοῦ Hegel. Πρὸς στιγμὴν ἡσχρας βαθεῖαν ἐπίδρασιν ὁ μαθητὴς τοῦ Schopenhauer Hartmann (1842—1906), ὅστις ὅμως δὲν δύναται πλέον νὰ θεωρηθῆ ἀνήγων εἰς τὴν ἰδεοκρατικὴν κατεύθυνσιν.

*) Ἡ φαινομενολογικὴ σχολή, ἡ ὑπὸ τοῦ Edm. Husserl ἰδρυθεῖσα, συνάκις δὲν χαρακτηρίζεται ὡς νεοκαντιανὴ σχολή. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν τόσον ἡ ἔννοια τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως τῆς οὐσίας (Wesensschau), ὅσον καὶ

γού,*) μᾶλλον μονομερῶς ἐνδιέτριψαν εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαρῶς λόγου καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν θεμελίωσιν τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Μεταγενεστέρως ὅμως καὶ δὴ ἐν τῇ σχολῇ τῆς 'Αϊδελβέργης *) ἀπεδόθη μείζων σημασία καὶ εἰς τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ ἔργου τοῦ Κάντ καὶ οὕτω κατέστη δυνατὴ ἡ πληρεστέρα θεμελίωσις τῶν ἱστορικῶν

ἡ ἀπολύτως νέα ὁρολογία αὐτῆς. Ὅσον ὅμως καὶ ἂν ὑπάρχουν διαφοραὶ ἢ καὶ πρὸς ἑτέρας κατευθύνσεις ἐπαφαί τῶν φαινομενολόγων, ἰδίᾳ πρὸς τοὺς Franz Brentano καὶ Bernhard Bolzano, τὸ γεγονός, ὅτι τὸ κύριον ἔργον τοῦ Husserl, αἱ Logische Untersuchungen (α' ἐκδ. 1900/01, β' ἐκδ. 1918, 1920) ἰδίᾳ ἐν § 6, 8, 11, 38, ὑπῆρξε καὶ ἡ πληρεστέρα καταπολέμησις τῆς ψυχολογικῆς θεμελιώσεως τοῦ θεωρητικοῦ συνειδότης καὶ ἡ ἀντικατάστασις ταύτης διὰ τῆς λογικῆς θεμελιώσεως, ὑπὸ μορφήν ἐλάχιστα ἐν τῇ βάσει διαφέρουσιν τῆς καντιανῆς θεωρίας, εἶναι καθ' ἡμᾶς ἀποφασιστικὸν διὰ τὴν θέσιν τῆς φαινομενολογίας ἐν τῇ συγχρόνῳ φιλοσοφικῇ κινήσει. Παρ' ἡμῖν ἐγράφησαν ἐλάχιστα περὶ τῆς φαινομενολογικῆς μεθόδου. Ἴδε ἰδίᾳ G. Leibholz Σύγχρονος γερμανικὴ ἐπιστήμη τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου ἐν Ἀρχ. Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. I', σελ. 364 κ.έ.

*) Ἡ σχολὴ τοῦ Μαρβούργου εἶναι ἡ κυρίως θεωρουμένη ὡς νεοκαντιανὴ σχολή, καίτοι εἶναι ἀμφίβολον, καθ' ἡμᾶς, ἂν ἡ χαρακτηριζοῦσα ἐνίστα ταύτην λογοκρατία ἢ καὶ ἡ ἀντιμεταφυσικὴ αὐτῆς διάθεσις, ἀποτελοῦσιν ἐκφρασιν γνηαίου καντιανοῦ πνεύματος. Ἐμφανίζεται πρώτη μετξὺ τῶν ἄλλων σχολῶν διὰ τοῦ ἔργου τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς Hermann Cohen (1842—1918) Kant's Theorie der Erfahrung (1871, 3η ἐκδ. 1918). Εἰς τὸ πλευρὸν αὐτοῦ ἴσεται ὁ P. Natorp, ὅστις ὅμως διὰ τοῦ τελευταίου ἔργου του «Vorlesungen über praktische Philosophie (1925) διασπᾷ ὅχι μόνον τὰ ὅρια τῆς σχολῆς τοῦ Μαρβούργου, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ὅρια τοῦ νεοκαντιανοῦ, προσδίδων νέαν μορφήν εἰς τὴν ἰδεοκρατικὴν φιλοσοφίαν.

*) Ταύτης ἰδρυτῆς μὲν δέον νὰ θεωρηθῆ ὁ ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας Windelband (1818—1915) οὗτος ἢ μελέτη Normen u. Naturgesetze (1882) ὡς καὶ ὁ πρωτανικός λόγος περὶ ἱστορίας καὶ φυσικῆς ἐπιστήμης (1894) (Geschichte u. Naturwissenschaft), ἴδε Präjudien τόμ. II (1921) σ. 136 κ.έ., ἐνεκαίνασαν τὴν διάκρισιν φυσικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, εἰς ἣν ὅμως τὸ πρῶτον τὰ ἔργα τοῦ H. Rickert προσέδωκαν τὴν δέουσαν λογικὴν καὶ μεθοδολογικὴν ἀραιότητα, (ἰδίᾳ τὰ Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung (α' ἐκδ. 1896). Ἡ γνωσιολογία τῆς γοτιοδυτικῆς γερμανικῆς σχολῆς, ἢ σχολῆς τῆς Heidelberg, διατυπώσεται κυρίως εἰς τὸ ἔργον τοῦ Rickert, Gegenstand der Erkenntnis (α' ἐκδ. 1892), τὸ δὲ ὅλον αὐτῆς σύστημα εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἰδίου System der Philosophie, I μέρος (1921). Συνεπλήρωσε καὶ διάρρηξε τὴν θεωρίαν τοῦ Rickert ὁ ἐξέχων μαθητὴς του Lask, οὗτος τὰ Ἄπαντα ἐδημοσιεύθησαν εἰς τρεῖς τόμους (Gesammelte Schriften 1923—1924).

καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Κατὰ τὴν τελευταίαν ὁμως εἰκασαετίαν ἡ ἐπανασύνδεσις πρὸς τὴν γερμανικὴν ἰδεοκρατίαν ὀλοκληρώθη, διὰ τῆς ἐπεξεργασίας καὶ συμπληρώσεως τῶν συστημάτων τῶν Fichte,¹⁰⁾ Schelling¹¹⁾ καὶ ἰδίᾳ τοῦ Hegel,¹²⁾ ὅστις μάλιστα εἶχεν ἐπὶ ἔτη μακρὰ παρερμηνευθῆ καὶ ἀπὸ τοὺς θιασώτας τοῦ παγγελμανισμοῦ καὶ ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ.

Ἡ τοιαύτη ἐπίνοδος εἰς τὴν μεγάλην ἰδεοκρατικὴν παραίδυσιν, ἐνισχυθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς βαθύτερας μελέτης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐξ ἧς τὸ πρῶτον ἐπήγαγε, ἀλλὰ καὶ ἐν ᾗ εὗρε τὴν κλασσικωτέραν ἐκδήλωσίν της ἡ ἰδεοκρατία,¹³⁾ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ δύναιτο νὰ

¹⁰⁾ Ἴδε π.χ. Lask Fichtes Idealismus u. die Geschichte (1902).

¹¹⁾ Ἴδε π.χ. Sternberg Schelling der Philosoph der Romantik ἐν Arch. f. R. W. Ph. XXII σελ. 535 κ.έ., Knittermeyer Schelling u. die romantische Schule (1929). Βαθῆτα ἐπίδρασιν ἤσκησεν ὁ Schelling καὶ ἐπὶ τοῦ Bergson.

¹²⁾ Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Hegel διαφαίνεται καὶ εἰς ἔργα προηγηθέντα τῆς νεοκαντιανῆς κινήσεως, ἰδίᾳ εἰς τὸ System der Logik u. der Metaphysik (1852) τοῦ Kuno Fischer. Κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον ἡ περὶ τὸν Hegel κίνησις ἐπυκνώθη σημαντικῶς. Πρὸς ἐπισκόπησιν τῆς κινήσεως ταύτης πρβλ. Kroner, Von Kant bis Hegel (1921)24), Windelband, Die Erneuerung des Hegelianismus ἐν Präudien I (1921) σελ. 278 κ.έ. Glockner Der Begriff in Hegels Philosophie (1924), τοῦ ἰδίου Kr. Visschers Aesthetik in ihrem Verhältnis zu Hegels Phänomenologie (1920), G. Lasson, Hegel als Geschichtsphilosoph. Ἴδιᾳ δέον νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄφθαλμοὺς οἱ δύο τόμοι τῶν ἀναζητημάτων τῶν ἐγγλυμῶν συνεδρίων τῆς Χάγης (1930) καὶ τοῦ Βερολίνου (1931) ἐξ ὧν ἀποκομίζετι τις πλήρη εἰκόνα τῆς διεθνῆς κινήσεως. Ὁ ἐγγλυμισμὸς ἀνεπτύχθη ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τῶν Croce καὶ Gentile Ἴδε Heinemann Neue Wege der Philosophie (1929) σελ. 103—120.

¹³⁾ Ὁ πρῶτος καὶ βαθύτερος μελετητὴς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ Hegel (Vorlesungen über die Geschichte d. Philosophie). Ἐπὶ τούτου τὰ ἔγγραφα βαδίζουσιν οἱ μεγάλοι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος φορεῖς τῆς ἱστορικῆς ἀΐδελφερμανῆς παραδόσεως E. Zeller, Kuno Fischer καὶ Windelband. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκαστοῦ αἰῶνος καὶ ἡ σχολὴ τοῦ Μαργβόργου, διὰ τῶν κλασσικῶν ἔργων τοῦ Natorp Platons Ideenlehre (1902) (ἐλλ. μεταφρ. Μιχ. Τσαμαδοῦ 1929) καὶ τοῦ E. Cassirer Leibniz' System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen (1902) καὶ ἡ νοτιοδοτικὴ σχολὴ τῆς Heidelberg διὰ τῶν ἔργων τοῦ Lask (Ἴδε ἀνωτέρω σημ.). B. Bauch Imn. Kant (1917). Θεοδωρακοπούλου Platons Dialektik des Seins (1928), τοῦ ἰδίου

θεωρηθῆ συμπεπληρωμένη. Προπαρασκευαστικαὶ μόνον ἐργασίαι ἐπετελέσθησαν.

Ἡ ὀπισθοδρομία, ἡ ἐκ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ἰδεοκρατικῆς παραδόσεως ἐπελθοῦσα, ὑπῆρξε τῷ ὄντι τόσον μεγάλη, ὥστε, κατὰ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τὰ κείμενα τῶν γερμανῶν κλασσικῶν φιλοσόφων εἶχον καταστῆ ἀκατανόητα¹⁴⁾. εἶχε λησμονηθεῖ ὁ ἰδιάζων τοῦ φιλοσοφικῶς διανοεῖσθαι τρόπος καὶ εἶχεν τέλος ἐκλείψει ἡ ἀληθῆς φιλοσοφικὴ συνείδησις. Ἦτο ὅθεν ἀνάγκη ἡ ἐπανοικοδόμησις τῆς ἰδεοκρατίας νὰ ἀρξῆται ἀπ' αὐτῶν τῶν προϋποθέσεων τοῦ φιλοσοφικῶς σκέπτεσθαι. Αἱ πλείναι τοῦ κοινοῦ νοῦ εἶχον ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφικὴν σκέψιν εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσεως, τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως καὶ τῆς λογικῆς σχέσεως αὐτῶν. Οἱ πλείστοι τῶν φιλοσοφούντων ἐσκέπτοντο ὅπως ἐσκέπτοντο οἱ σχολαστικοὶ τοῦ μεσαιῶνος, ὅπως ἴσως ἐπετρέπετο ἀκόμη νὰ σκέπτεται τις πρὸ τῆς μεγάλης ἀνικαλύψεως τοῦ Κάντ. Ἡ ἔννοια τοῦ λογικοῦ ἢ ἀπολύτου συνειδέτος εἶχεν ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ σχετικοῦ ἢ ψυχολογικοῦ συνειδέτος.¹⁵⁾ Καὶ εἶχε παροραθῆ ὅτι γνώσις εἶναι ἐνότις,¹⁶⁾ ὅτι ἡ ἐνότις τῆς γνώσεως θεμελιούται ἐπὶ τῆς ἐνότητος τοῦ θεωρητικοῦ συνειδέτος¹⁷⁾ καὶ ὅτι ἡ ἐνότις αὕτη τοῦ θεωρητικοῦ

Plotins Metaphysik des Seins (1928), δὲν ἔαυσαν νὰ συνδέουν τὴν ζωὴν τοῦ ἰδεοκρατικοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἄνευ ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀλήθεια ἰδεοκρατικὴ ὅπως καὶ ἄνευ τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν δὲν δύναται νὰ συλληφθῆ τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς φιλοσοφίας γενικῶς.

¹⁴⁾ Ἀρκεῖ νὰ ἴδῃ τις πῶς ἠρμηνεύετο ὁ σαφέστερος τῶν φιλοσόφων τούτων ὁ Κάντ ἀπὸ τοῦς Trendelenburg Logische Untersuchungen 2 ἐκδ. I σ. 163 κ.έ., James (1842—1919) Philosophie de l'expérience γαλλ. μετάφρ. σελ. 17, 170 κ.έ. καὶ ἀπὸ τῶν Fouillée (1838—1912) Le mouvement idéaliste et la réaction contre la science positive (4η ἐκδ. 1921) ἰδίᾳ σελ. 43 κ.έ.

¹⁵⁾ Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ τότε λαμπρὰ ἀνθησις τῆς φυσιολογικῆς ψυχολογίας ἡ ὀφειλομένη εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ W. Wundt (Ἴδε Grundzüge d. physiologischen Psychologie (α' ἐκδ. 1873), Logik (α' ἐκδ. 1880).

¹⁶⁾ Kant Kr. d. r. V., Trans. Element. § 10, ἐκδ. Ἀκαδ. σελ. 91 κ.έ., Prolegomena § 22, ἐκδ. Ἀκαδ. σελ. 304 κ.έ.

¹⁷⁾ Kant Kr. d. r. V. ἀνωτ. ἐκδ. § 16 σελ. 108 κ.έ.

συνειδότης είναι δυνατή μόνον ὡς λογική καὶ ἀπόλυτος ἐνότης. Ἔχεν ἐν μιᾷ λέξει λησμονηθῆναι, ὅτι διὰ τὴν ὑπάρξιν ἐπιστήμη, δηλαδή γνῶσις ἀντικειμενικοῦ κύρους, ἔχομεν ἀνάγκην καὶ ἐνὸς λογικοῦ συνειδότης ἀντικειμενικοῦ κύρους. Ὄταν, ἀντὶ τοῦ λογικοῦ τούτου συνειδότης, τεθῆ ὡς βάσις τῆς γνώσεως τὸ ψυχολογικὸν συνειδός, ἢ πρὸς ἑαυτὴν ἀκόλουθος σκέψις φέρεται πρὸς τὸν ὑποκειμενισμόν, τὸν ψυχολογισμόν καὶ τὸν ὕλισμόν ἀκόμη.

Ἄλλ' εἶχεν ἐπίσης, κατὰ τὴν περίωδον ταύτην, συγχυσθῆναι τὸ πρόβλημα τῆς ψυχολογικῆς γενέσεως τῆς γνώσεως καὶ τὸ πρόβλημα τῆς λογικῆς θεμελιώσεως αὐτῆς, τὸ πῶς κατὰ τὸν νόμον τῆς αἰτίας σηματοῦται ψυχολογικῶς μία κρίσις καὶ ποῖος ὁ λόγος δι' ὃν ἢ οὕτως ἢ ἄλλως σηματοῦται κρίσις εἶναι ἐπιστημονικῶς ὀρθή. Συνεπεί τῆς ὀρθότητος συγχύσεως, ἠγνοήθη καὶ ἡ διάκρισις τῆς ψυχολογικῆς ἐνεργείας τῆς κρίσεως, ὡς φαινόμενον ἐν χρόνῳ κειμένου καὶ τοῦ λογικοῦ περιεχομένου ταύτης, ὡς νοητοῦ ἀντικειμένου, ἰσχύοντος ἐκτὸς χρόνου. Ἔχε λησμονηθῆναι ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας τῆς περιεχομένης ἐν τῷ πύθαγορείῳ θεωρήματι καὶ τῶν ποικίλων ψυχολογικῶν ἐνεργειῶν, ἃς εἰς ἕκαστος καταβάλλει διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἀληθείας ταύτης, ἡ διάκρισις τοῦτέστι μεταξὺ τοῦ ἀχρόνου τῆς μαθηματικῆς ἀληθείας καὶ τοῦ χρονικοῦ τῆς κατανόησεως ταύτης.¹⁹⁾ Καθίστατο ὡς ἐκ τούτου ἀδύνατος καὶ ἡ διάκρισις αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου, φύσεως καὶ πνεύματος.²⁰⁾ Ἡ τοιαύτη ὁμῶς σύγχυσις

¹⁹⁾ Περὶ τούτων ἴδε Husserl, Logische Untersuchungen I (1922) σελ. 50 κ.έ., Cohen, Logik d. reinen Erkenntnis (1922) σελ. 2 κ.έ., 52 κ.έ., P. Natanson Logik (in Leitsätzen usw.) (1910) § 7 σελ. 10, ἰδίᾳ ὁμῶς Rickert Gegenstand d. Erkenntnis (1921) Κεφ. III, μέρος IV, σελ. 134 κ.έ., System d. Philosophie I (1921) Κεφ. III μέρος IV σελ. 277, Θεοδοριακόπουλου Φιλοσοφία καὶ ψυχολογία ἐν Ἀρχ. Φιλοσ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Α' 311 κ.έ., τοῦ αὐτοῦ Ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας, ἀκόμη Β', σελ. 175 κ.έ.

²⁰⁾ Ἡ διάκρισις αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα, τὴν βᾶσιν τῆς ἰδεοκρατικῆς σκέψεως. Ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κυρίως ἀναπτύχθησα (Πολ. 407c, 508c, 509d, 511d, Φαιδρ. 287c), χαρακτηρίζεται καὶ διέπει ἐντελῶς ὅλην τὴν ἰδεοκρατικὴν παράδοσιν, ὅσον καὶ ἂν ἀπαχρόσους ἴπ' ἃς ἐμφανίζεται εἶναι ποικίλαι. Λέον νὰ θεωρηθῆ ἄσχετος πρὸς τὴν μεταφυσικὴν διαιρέσιν μεταξὺ δυνάμεως καὶ μινισμοῦ. Τὸ μονιστικὸν

ἀντενάκλα ἀμέσως ἐπὶ τοῦ συστήματος καὶ τῶν μεθόδων τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν.

Ἐδνόητον ὕθεν ὅτι ἡ ἀναγεννωμένη ἰδεοκρατικὴ σκέψις ἠναγκάσθη νὰ συγκεντρώσῃ τὰς προσπάθειάς της εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου καὶ τοῦ συστήματος τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν. Προσέλαβε δὲ ὡς ἐκ τούτου ἡ ὅλη φιλοσοφικὴ κίνησις τῶν τελευταίων χρόνων, ἐν' ἣ ὀφθαλμοφανῶς ἐπικρατεῖ ἡ ἰδεοκρατικὴ κατεύθυνσις, χαρακτηρίζεται μονοπλευρῶς γνωσεολογικὴ καὶ ἐπιστημολογικὴ. Τῇ βοήθειᾳ κυρίως τῆς μαθηματικῆς σκέψεως, ἀπεκρούσθη ἡ ψυχολογικὴ θεμελίωσις τῆς γνώσεως. Βάσις δὲ τῆς γνώσεως κατέστη τὸ ἀπόλυτον συνειδός, ὡς ἡ ἐνότης ἐξ ἧς πηγάζουν αἱ τὴν γνῶσιν θεμελιούσαι κατηγορίαι. Ἀπεκρούσθη ἐπίσης ἡ καθαρῶς ἐμπειρικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀντίληψις τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου καὶ ἐθεωρήθησαν χρόνος καὶ χῶρος μόνον ὡς μορφαὶ τῆς μαθηματικῆς σκέψεως.²¹⁾ Καὶ γενικώτερον κατέστη ἐκ νέου ἡ διάκρισις μορφῆς καὶ περιεχομένου,²²⁾ ἀδιείσθητος προϋπόθεσις τοῦ φιλοσοφικῶς διανοεῖσθαι.

Διὰ τοῦ ἐκ νέου ἀκριβεστεροῦ προσδιορισμοῦ τῆς μορφῆς τῆς αἰτιότητος καὶ δι' αὐτὸν τοῦ περιορισμοῦ αὐτῆς εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἀπηλευθερώθη ἀπὸ τὴν νομοτέλειαν τῆς ὕλης ὁ νοητὸς καὶ ἠθικὸς κόσμος,²³⁾ τὸν ὁποῖον ὁ ψυχολογισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ ἀπὸ

σύστημα τοῦ Ἐγγέλου, λόγον χάριν, δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὴν διάκρισιν αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου.

¹⁹⁾ Ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ ἐν τῇ παρ' ἡμῶν φιλοσοφικῇ φιλολογίᾳ ἴδε Θεοδοριακόπουλου, Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἐν Ἀρχ. Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Α' σελ. 49 κ.έ. Κ. Τσάτσου αὐτόθι Α' σελ. 88--94. Rickert, System d. Philosophie I (1921) σελ. 101 κ.έ., Lask, Die Logik d. Philosophie u. die Kategorienlehre ἐν Ges. Werke II (1923) σελ. 45.

²⁰⁾ Cohen, Logik d. reinen Erkenntnis (1922) σελ. 150, ἰδίᾳ 156 κ.έ., Natanson Logik (1910) §§ 29 καὶ 30, E. Cassirer Substanz u. Funktionsbegriff (1910) σελ. 241.

²¹⁾ Πρώτη πηγὴ τῆς διακρίσεως ταύτης εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης (Μεταφ. VII, 11, 1036a, IV, 5, 1010a). Ἐν τῇ συγγρόνῳ ἰδεοκρατίᾳ ἔχει ἄμεσον πηγὴν τὸν Kant. ἴδε Kant, Prolegomena § 9, 10, ἐκδ. Ἀκαδ. σελ. 282 κ.έ., Rickert, System d. Philosophie I (1921) σελ. 52 κ.έ., 141, 179 κ.έ.

²²⁾ Τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ Kant (Kr. d. r. V. προλ. τῆς β' ἐκδ., ἐκδ. Ἀ-

τόν αίσθητόν κόσμον, ακριβῶς διότι δὲν ἠδύνατο νὰ χωρίσῃ τὴν ψυχολογικὴν ἐνέργειαν ἀπὸ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Οὕτως ὁμοίως, ἀναδημιουργηθέντος τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἐπέστη ἡ ἀνάγκη τοῦ καθορισμοῦ τῆς μεθόδου πρὸς γνῶσιν τοῦ κόσμου τούτου. Κατέναντι τῆς μεθόδου τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Καθαροῦ λόγου, ἀνεπτύχθη τότε καὶ ἐθεμελιώθη ἡ ἀξιολογικὴ μέθοδος τῶν ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, σχοῦσα βαθυτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἐπιστημῶν τούτων.²⁰⁾

Ὁ χαρακτὴρ τῆς ὅλης φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης ἀντικατοπτρίζεται ἀπολύτως καὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος αἱ ἀπόπειραι πρὸς διατήρησιν τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος περὶ τὸ πρόβλημα τοῦ δικαίου, ὡς αἱ τοῦ Stahl, Ahrens καὶ Lasson²¹⁾, στεροῦνται βαθυτέρας λογικῆς θεμελιώσεως, ἀλλὰ καὶ μικρὰν ἤσκησαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ θετικοῦ δικαίου. Ὑπῆρξαν τοῦναντίον ἀφορρῆ νὰ προκληθῇ ζωνοτέρα ἀνιδέουσις, ἣτις καὶ κατέληξε εἰς τὴν πλήρη ἄρνησιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου.²²⁾ Ἐλησημονήθη ἡ μεταφυσικὴ βία τῆς περὶ δικαίου

καδ. σελ. 19) ὁ νεοκαντισμός ἀπλῶς ἀνενόησε τὴν ἀρχὴν ταύτην, δι' ἧς καὶ μόνως καθίσταται δυνατὴ ἡ ὑπαρξὶς πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου.

²⁰⁾ εἶναι χωρὶς ἔργον τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς Ἀϊδελβέργης. Ἴδε ἀνωτ. σημ. 10.

²¹⁾ Ὁ J. F. Stahl (1802—1861), οὗτινος τὸ ἔργον Philosophie d. Rechts auf der Grundlage christlichen Weltanschauung (α' ἐκδ. 1830—1833) ἔχει βίαν τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν, ἐπῆρξεν ὁ ἡγήτης τῶν πλέον συντηρητικῶν κατευθύνσεων καὶ ἀσχεῖ καὶ σήμερον ἐπίδρασιν τινα, περιορισμένην ὁμοίως, εἰς τοὺς κύκλους αὐτούς. Ὁ Lasson (1832—1917) ἐπῆρξεν ὀρθόδοξος ἐγγελιανός. Ἀλλὰ καὶ τοῦτου τὸ ἔργον System der Rechtsphilosophie (1882) δὲν ἠσχησεν οὔτε τὴν ἐπιρροὴν τὴν ὅπουθεν ἐδικαιοῦτο νὰ ἀσκήσῃ. (Ἴδε περὶ αὐτοῦ G. Lassons A. Lassons Rechtsphilosophie ἐν Arch. f. Rechts. u. Wirtschaftspht. XXV σελ. 311 κ.έ.). Ὁ Trendelenburg (1802—1872) διὰ τοῦ ἔργου Naturrecht (1830), παρὰ τὴν πρωτοτυπίαν τῶν διατυπώσεων αὐτοῦ καὶ ὁ Ahrens (1808—1874) διὰ τοῦ ἔργου τῶν Naturrecht (1846 α' ἐκδ., β' ἐκδ. 1870) ἤρχισαν νὰ κάμνουν καὶ ὑποχωρήσεις ἐναντι τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Οὐδ' ἦττον ὁμοίως πάντες οἱ συγγραφεῖς οὗτοι δύνανται νὰ θεωρηθῶσι συνεχισταί τῆς ιδεολογικῆς παραδόσεως, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὰ βαθύτερα αὐτῆς νόματα.

²²⁾ Ὁ Bergbohm (1849—1931) Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie

θεωρίας τοῦ Savigny καὶ τοῦ Puchta,²³⁾ οἱ δὲ ἐπίγονοι αὐτῶν ἐτρέποντο πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἢ τὴν δογματικὴν ἐρευναν, χωρὶς νὰ ἐξετάζουν τὸν θεωρητικὸν αὐτῆς λόγον.²⁴⁾ Γενικῶς ὁμοίως ἐθεωρεῖτο τότε, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐμπειρισμοῦ ὀρθῶς, ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου στερεῖται ἀντικειμένου. Πᾶν ὅ,τι παρέχει ἡ ἐμπειρία εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀντικείμενον τῆς δογματικῆς ἢ τῆς κοινωνιολογίας τοῦ δικαίου. Ἀλλ' οὐδὲν ὑπάρχει διὰ τὸν ἐμπειρικὸν ἐκτὸς τῶν αἰσθητῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου ἔχει ἀντιθέτως ὡς ἀντικείμενον τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου καὶ τὰς ἐξ αὐτῆς συναγομένους ἀξιολογικὰς μορφάς. Ἀλλ' ὁ ἐμπειριστὴς δὲν δύναται νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἰδέαν. Ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἰδέας προϋποτίθῃσι τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ νοητοῦ κόσμου· τούτου δὲ ἡ ὑπαρξὶς προϋποτίθῃσι τὴν ὑπαρξὶν λογικοῦ συνειδήτου. Ἐν ἄλλοις λόγοις φιλοσοφία τοῦ δικαίου εἶναι δυνατὴ μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἰδεολογίας. Ἦτο ὅθεν ἀκόλουθον ὅτι πρὸς

1, 1892) διετύπωσεν πάντων ἐπινοώτερον τὴν ἄρνησιν ταύτην. Ἀλλὰ καὶ ὁ Bierling (1811—1919) (Juristische Prinzipienlehre 6 τομ. 1891—1917) (ἴδε π.χ. τόμ. V σελ. 76) προβαίνει ἐμπειρικῶς καὶ μικρὰν πάσης ἀληθοῦς φιλοσοφικῆς θεωρίας. Ἐνταῦθα δύνανται νὰ καταταχθῶσι καὶ οἱ Somló, Juristische Grundlehre, (α' ἐκδ. 1917, β' 1927), Weigelin Einf. in die Moral- u. Rechtsphilosophie, (1927) καὶ Mezger Sein u. Sollen im Recht (1920).

²³⁾ Ἴδε σχετικῶς Schönfeld, Puchta u. Hegel (ἐν Rechtsidee u. Staatsgedanke, Festg. f. J. Binder, 1930) σελ. 1, κ.έ.

²⁴⁾ Τοῦτο δὲ παρατηρήθη καὶ παρ' ἡμῶν, ἐνθα μόνον ἐν τῷ συστήματι τοῦ Καλλιγῶ ἀποδηλοῦται φιλοσοφικὴ τις διάθεσις καὶ προσπάθεια λογικῆς θεμελιώσεως τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου. Ἀνθ' αὐτοῦ ὅμοιος ἐν προκειμένῳ νὰ λησημονηθῇ καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου καὶ τοῦ ἠθικοῦ ἐμφυλοποιοῦ καὶ σοφοῦ διδασκάλου Ν. Καζάξη. Καὶ ὡς πρὸς τὸν Καλλιγῶν μὲν ἡ εἰσις αὕτη διαφαίνεται εἰς τὰς κατὰ κεφάλαια προτασομένης «προθεωρίας» αὐτοῦ. Ἴδε ἰδίᾳ I § 1, 2, II § 20, IV § 1—3. Ὁ Καλλιγῶς διετέλει ἀπὸ 1838—1843 ὑφηγητὴς τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ (Καλλιγῶ Μελέται καὶ Λόγοι, πρόλογος Α. Κρασσά σ. ι'). Τοῦ Φ. Ἰωάννου σύγγραμμα σχετικῶν δὲν ὑπάρχει. Ὁ Φ. Ἰωάννου ἐδίδεξε τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου, ὡς δεύτερον μέρος τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Αἱ δὲ παραδόσεις αὐτοῦ ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον μὲν κατὰ τὸ ἔτος 1862 ὑπὸ Α. Ολιγγόπου (β' ἐκδ. 1863), ὑπὸ τὸν τίτλον «Φιλοσοφικὴ δικαιολογία ἢ φυσικῶν δίκαιον» μετὰ τινῶν προσθηκῶν ἐκ τοῦ φυσικοῦ δικαίου τοῦ Γρόσ (Gross) (ὑπάρχει ἑλληνικὴ μετάφρασις τούτου ὑπὸ Α. Πολυζοῦδου,

τὴν ἄρνησιν τῆς ἰδεοκρατίας, ἐχώρησε παραλλήλως καὶ ἡ ἄρνησις τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Ἄλλ' ἦτο ἐπίσης ἀπόλουθον ὅτι ἡ ἀναγέννησις τῆς ἰδεοκρατίας ἔσχεν ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν ἀναγέννησιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ δὴ ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ὅφ' ὃ καὶ ἀνεγεννήθη τότε ἡ ὅλη φιλοσοφία.

Ἐν Γαλλίᾳ μὲν διὰ τοῦ κλασικοῦ ἔργου τοῦ Gény,²⁸⁾ ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Gentile,²⁹⁾ τοῦ Ravà,³⁰⁾ τοῦ Bartolomei,³¹⁾ καὶ τοῦ del Vecchio,³²⁾ ἐν Γερμανίᾳ διὰ τῶν ἔργων τοῦ Stammler,³³⁾

ὑπὸ τὸν τίτλον Ἐπιπένησις τοῦ δικαίου (1886). Δεύτερον ἐξεδόθησαν αἱ παραδόσεις αὐταὶ ὑπὸ τὸν τίτλον Φιλοσοφικὴ δικαιολογία ἢ πραγματεία τοῦ φυσικοῦ δικαίου (1879) ὑπὸ τοῦ Α. Ι. Ἀντωνιάδου, μετὰ τινων προσθηκῶν ἐπισημμένων ἐκ τοῦ ἀσπότητος τοῦ Ἀθηνῶν καὶ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν τοῦ θετικοῦ δικαίου συγγραφεῶν. Ὁ Φ. Ἰωάννου οὐδέποτε ἀνεγνώρισεν ὡς ἀθέτητικὰς ἀμφότερας τὰς ἐκδόσεις ταύτας τῶν παραδόσεων του. Δεπτομερὲς σύστημα φιλοσοφίας τοῦ δικαίου συνέγραψε παρ' ἡμῶν πρῶτος ὁ Νεοκλῆς Καζάξης (γέν. 1819), Φιλοσοφία τοῦ δικαίου β' τόμ. β' ἐκδ. 1891—92, Ἐγκυκλοπαίδεια καὶ μεθοδολογία τοῦ δικαίου (1893).

²⁸⁾ Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif (α' ἐκδ. 1899, γ', ἐκδ. 1932), Science et technique en droit privé positif (I τόμοι, α' ἐκδ. 1914—1921), La notion du droit en France ἐν Archives de Philosophie du droit et de sociologie juridique, 1931 σελ. 9—41.

²⁹⁾ I fondamenti della filosofia del diritto, Pisa, 1916. Περί Gentile (γέν. 1875) ἴδε Calogero Ἐπιπένησις πρόβλημα τῆς συγχρόνου ἰταλικῆς φιλοσοφίας ἐν Ἀρχεῖφ Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Α', σελ. 159—182.

³⁰⁾ Introduzione alla filosofia del diritto (1911), Il diritto come norma tecnica (1912), Lo stato come organismo etico (1911).

³¹⁾ Lezioni di filosofia del diritto (1917), Lez. della giurisprudenza pura (1912) ὅρα καὶ ArchWph. XXIII σελ. 310. Ὁ Ravà καὶ ὁ Bartolomei πρόσκεινται ἐν πολλοῖς εἰς τὴν ἀξιολογικὴν σχολὴν τοῦ Rickert.

³²⁾ Il sentimento giuridico (1905), Il concetto del diritto (α' ἐκδ. 1906, β' ἐκδ. 1912), Il concetto della natura e il principio del diritto (α' ἐκδ. 1900, β' ἐκδ. 1922). Ἡ γενικὴ γνώσις τοῦ συστήματος τοῦ del Vecchio εἴρηται ἐν ταῖς Lezioni di filosofia del diritto (β' ἐκδ. 1932). Περί del Vecchio ὅρα Κ. Τσάτσου, Ἐργον τοῦ Γεοργίου del Vecchio ἐν Ἀρχεῖφ Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Α' σελ. 79—90, 198—206. Περί τῆς ἐν Ἰταλίᾳ κινήσεως ἴδε Perleone, Die italienische Rechtsphilosophie im letzten Vierteljahrhundert ἐν Arch f. R. u. Wph. XXIII σελ. 265 κ.έ.

³³⁾ Wirtschaft u. Recht (α' ἐκδ. 1896, β' ἐκδ. 1924), Die Lehre v. richtigem Recht (α' ἐκδ. 1902, β' ἐκδ. 1926), Theorie d. Rechtswissenschaft (α' ἐκδ. 1911, β' ἐκδ. 1923), Lehrbuch d. Rechtsphilosophie (α' ἐκδ. 1922, γ'

Binder,³⁴⁾ Lask³⁵⁾ καὶ Radbruch³⁶⁾ βραδύτερον δὲ καὶ παρ' ἡμῶν, ἐνθα μάλιστα πρῶτον ἐνεφανίσθη ἡ ἰδεοκρατικὴ κίνησις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου καὶ κατόπιν εἰς τὴν γενικὴν φιλοσοφίαν,³⁷⁾ ἀλλὰ γενικῶς εἰς ὁλόκληρον τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον, δημιουργεῖται τότε μίᾳ πρωτοφανῶς ζωηρὰ κίνησις περὶ τὰ προβλήματα τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου.³⁸⁾

Ἐκδ. 1928), Rechtsphilosophische Abhandlungen u. Vorträge (1925). Περί Stammler ἴδε Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Γεν. Ἀρχαὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀστ. δικαίου (1926) σελ. 9 κ.έ., τοῦ ἰδίου Ἐπιπένησις τὸ δίκαιον, 1929, ἀνατύπ. ἐκ Μεγ. Ἐγκυκλοπ.) ἰδίᾳ σελ. 6—12, 22, 29, 32 κ.έ., Βάλληνδου Ἡ θετικὴ νομικὴ ἐπιστήμη 1930 σελ. 21 κ.έ., Βεζανῆ, Ἡ θεωρία τοῦ κράτους (1922) σελ. 108 κ.έ. Ἴδε καὶ συζήτησιν Καρδάτου—Κ. Τσάτσου ἐν Ἀρχ. Οἰκονομ. καὶ Κοινων. Ἐπιστ. τόμ. 9 (1929), σελ. 21* καὶ τόμ. 10 (1930) σελ. 1* καὶ 41*.

³⁴⁾ Rechtsbegriff u. Rechtsidee (1915) (διεξουχιστικὴ κριτικὴ τῆς θεωρίας τοῦ Stammler), Philosophie d. Rechts (1925), Zur Lehre vom Rechtsbegriff ἐν Logos XVIII (1929), Die Freiheit als Recht εἰς συζητήσεις τοῦ πρώτου ἑγγλυτικοῦ Συνεδρίου τῆς Χάγης σελ. 146—210 (1931) (ἴδε ἀνωτ. σημ. 12). Διὰ τῶν τελευταίων ταύτων μελετῶν ὁλοκληροῦται ἡ προσχώρησις τοῦ Binder εἰς τὴν ἑγγλυτικὴν θεωρίαν. Περί Binder ἴδε Lorenz, Ἡ στροφὴ πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου τοῦ Julius Binder, ἐν Ἀρχ. Φιλοσοφ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Β' σελ. 335 κ.έ. Ἴδε καὶ αὐτόθι Κ. Τσάτσου σελ. 361, 365 κ.έ.

³⁵⁾ Rechtsphilosophie (α' ἐκδ. 1900). Ἴδη ἐν Gesam. Schriften I (1923) σελ. 275 κ.έ. Ἴδε ἀνωτέρω ἵκασημ. II.

³⁶⁾ Rechtsphilosophie β' ἐκδ. 1932. (Ἴδ' α' ἐκδ. 1914, ὑπὸ τὸν τίτλον Grundzüge d. Rechtsphilosophie). Ὁ Radbruch εἶναι μαθητὴς τοῦ Rickert καὶ τοῦ Lask καὶ, παρὰ τινος διαφωνίας, ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς νοτιοδυτικῆς γερμανικῆς σχολῆς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου.

³⁷⁾ Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἰδεοκρατικὴ κίνησις ἔχει ὡς χαρακτηριστικὸν σημεῖον ἐνάρξεως τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἀρχεῖου φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν, τὸ 1929. Πρωτοπόρος ὁμοῦς ἐπὶ ἤρξεν ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου διὰ τῶν ἔργασίων τοῦ Κ. Τριανταφυλλοπούλου (ἴδε σημ. 35), τοῦ πρώτου εἰσαγόμενος τὴν νοσοκρατικὴν μορφήν τῆς ἰδεοκρατίας παρ' ἡμῶν.

³⁸⁾ Εἰς τὰς διαφόρους ἰδεοκρατικὰς κατευθύνσεις τῆς ὅλης φιλοσοφίας ἀντιστοιχοῦν, ὡς ἤδη ἐρρήθη, καὶ αἱ ἰδεοκρατικαὶ κατευθύνσεις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου. Ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Μαξβούργου προέρχεται, παρὰ τὰς μεταξὺ ταύτων καὶ τοῦ Νάτορ διαφωνίας, (ἴδε σχετικῶς Natorp, ἐν Kant-Studien τομ. 18 σ. 12 κ.έ.) ὁ πατήρ τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας τοῦ δικαίου R. Stammler (ἴδε ἀνωτ. σημ. 33). Ἐπίσης ὁ M. Salomon (Grundlegung zur Rechtsphilosophie β' ἐκδ. 1925). Ἐκ τῆς νοτιοδυτικῆς γερμανικῆς σχολῆς προέρχεται ὁ Lask (ἴδε ἀνωτ. σημ. 9 καὶ 35). Ὁ Radbruch (ἴδε ἀνωτ.

(1) γνωσεολογικός ὅμως καὶ μεθοδολογικός χαρακτήρ τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας ἐπέθηκε ζωηρὰν τὴν σφραγιδα αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων προσπαθειῶν τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Ἡ κατάταξις τοῦ δικαίου μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τῆς γνώσεως καὶ ὁ ὀρισμὸς αὐτοῦ, ἡ κατάταξις τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ἐν τῷ συστήματι τῶν

σημ. 36) οὐκ αὐτὸς ὁ σχετικισμὸς, διάφορος τοῦ σχετικισμοῦ τοῦ ἀρνούμενου πᾶσαν ἀπόλυτον ἀξίαν, κινεῖται ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἰδεολογίας καὶ δὴ τῆς ἀξιολογικῆς κατεψύχσεως αὐτῆς. Ἴδου ἐπίσης ἀνωτ. σημ. 33. Τέλος τὴν ἐφαρμογὴν τῆς φαινομενολογικῆς θεωρίας ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ δικαίου ἐπεδίωξαν ὁ A. Reinach (1888—1917), Die apriorischen Grundlagen des bürgerlichen Rechts, ἐν Jahrb. f. Phänomenologie I, 1913 σελ. 685—847, ὁ Felix Kaufmann (Logik u. Rechtswissenschaft, 1922) καὶ ὁ Gerhart Husserl (Rechtskraft u. Rechtsgeltung I, 1925) τοῦ ἰδίου Negatives Sollen im bürgerl. Recht (1931).

Πλείστα τὰ κοινὰ πρὸς τὸν νεοκαντιανὸν ἔχουν ἡ σχολὴ τοῦ L. Nelson (1882—1927), System d. philosophischen Rechtslehre (1920), ὁπαδοῦ τοῦ ἀρετικῶ τοῦ Kant μαθητοῦ Fries (1773—1813) καὶ ἡ σχολὴ τῆς Βιέννης, ἥς ἰδρυτὴς εἶναι ὁ Kelsen (Hauptprobleme d. Staatsrechtslehre, β' ἔκδ. 1923, Der soziologische u. der juristische Staatsbegriff 1922, Allgemeine Staatslehre, 1925). Ἔξ ταύτην ἀνήκουν καὶ οἱ Verdross (Verfassung d. Völkerrechtsgemeinschaft (1923), Die Einheit d. rechtlichen Weltbildes, (1923), J. Merkel (Allgemeines Verwaltungsrecht, 1927 Die Lehre von der Rechtskraft 1923). Μεταπολεμικῶς ἐξεδηλώθη σαφῶς καὶ ἡ πρὸς τὰ ἄλλα μεγάλα ἰδεολογικὰ συστήματα μεταστροφή.

Ὁ J. Bänder (ὄρα σημ. 31), ὅστις μέχρι τοῦ 1925 ἔδει νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς προσεχόμενος εἰς τὴν ἀξιολογικὴν κατεψύχουσαν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ, κατέστη ἔκτοτε ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τοῦ ἐγγελευσμένου ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου. Ὡς ἐγγελευτὸς δέον νὰ χαρακτηρισθῆ ὁ M. Wundt (Staatsphilosophie, 1923), ἀλλ' ἰδίῳ ὁ K. Lorenz (Hegels Zurechnungslehre, 1929, Das Problem der Rechtsgeltung, 1929). Περὶ αὐτοῦ ἴδου K. Γατάτσου, Τὸ ἔργον τοῦ K. Lorenz καὶ ὁ ἐγγελευσμός ἐν τῇ δικαίῳ, ἐν Ἀρχ. Φιλολ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Β', σελ. 362—372. Ἰδιαιτέρως μνηστὴς ἀξίως εἶναι ὁ ὑπὸ E. Mayer, M. Wundt καὶ K. Lorenz, ἐπὶ τῇ ἐξηκονταετηρίδι τοῦ Bänder ἐκδοθεὶς ἐναίσιμος τόμος Rechtsidee u. Staatsgedanke, 1930. Ἴδου καὶ Sauer Hegel u. die Gegenwart ἐν Arch. f. R. u. Wph. XXV σελ. 1 κ.έ., J. Kraus Wirtschaft u. Gesellschaft bei Hegel αὐτόθι σελ. 9 κ.έ.

Ὁ W. Schönfeld (Die logische Struktur der Rechtsordnung, 1927, Von der Rechtserkenntnis, 1931, Puchta u. Hegel (ἐν τῷ προσηρθεῖν ἐναίσιμῳ τοῦ J. Bänder τόμῳ σελ. 1—62) εὐρίσκειται εἰς ἀμεσοτέραν σχέσιν πρὸς τὸν Schelling. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Fichte ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς πολιτειολογίας, ἰδίῳ εἶναι σημαντική. Ἴδου π.χ. Hoffelder, Fichtes transzendente De-

ἐπιστημῶν καὶ ἡ ἐκ ταύτης συναγομένη μέθοδος πρὸς γνῶσιν τοῦ δικαίου, ἡ μεθοδολογικὴ σχέσις τοῦ θετικοῦ δικαίου πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου καὶ ἡ ἐκ ταύτης προκύπτουσα ἀξιολογία τοῦ δικαίου περὶ ταῦτα κυρίως τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα ἐστράφη μέχρι σήμερον ἡ ἔρευνα τῆς ἀναγεννηθείσης φιλοσοφίας τοῦ δικαίου.

duktion der Gesellschaft ἐν Arch. R. W. Ph. XXII σ. 401 κ.έ. Leibholz Fichte u. der demokratische Gedanke (1921).

Οἱ ὡς νεοεγγελευτοὶ συνήθως χαρακτηριζόμενοι Berolzheimer (1869—1920) (System d. Rechts u. Wirtschaftsphilosophie 5 τομ., 1904) καὶ J. Kohler (1849—1919) (Lehrbuch d. Rechtsphilosophie 3η ἔκδ. 1923) ἤμισυ συνδέονται πρὸς τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἐγγελευσῆς σκέψεως.

Ἀρτιωτέρα ἐκθεσις τῆς συγχρόνου κινήσεως περὶ τὴν θεωρίαν τοῦ δικαίου ἐν Γερμανίᾳ εἶναι ἡ τοῦ Lorenz Rechts u. Staatsphilosophie der Gegenwart (1931).

Ἡ ἐν Γαλλίᾳ κίνησις ὑπολείπεται κατὰ πολλὴν τῆς ἐν Γερμανίᾳ. Ἐχει στενότερον χαρακτήρα, ἢτε στερομένη εἴτε εἰς θέματα γενικῶν ἀρχῶν τοῦ δημοσίου ἢ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, εἴτε εἰς κοινωνιολογικὰς ἐπισκοπήσεις. Τὰ καθαρῶς φιλοσοφικὰ προβλήματα, ὡς ἡ θεμελίωσις τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας ἐλάχιστα ἀπησχόλησαν τοὺς ἐν Γαλλίᾳ. Ὁ εὐρύτερον συλλαβὸν τὴν ὅλην προβληματικὴν τοῦ δικαίου εἶναι ὁ Fr. Gény (ἴδου ἀνωτ. σημ. 31) ἔχει ὡς ὁπαδὸν τοῦ τὸν Renard Le droit, la logique et le bon sens (1925), Le droit, la justice et la volonté (1924), Le droit, l'ordre et la raison (1926), La théorie de l'institution (1930).

Βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἀσχετὴν εἶναι τοῦ Fr. Gény καὶ τοῦ ἐπ' ἐσχάτων σημερινῆς συμβολῆς παρέχοντος εἰς τὴν μελέτην τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου L. Le Fur, ἡ κλασικὴ θεωρία τοῦ φυσικοῦ δικαίου, διὰ νὰ ἀποδειχθῆ καὶ ἀκόμη μίαν φοράν ἡ μέση τοῦ καθολικισμοῦ, βαθεῖα συνάφεια τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος πρὸς τὸν μεσαιῶνα, ἀλλὰ καὶ γενικότερον τὴν προκρητικὴν φιλοσοφίαν. (Τοῦ L. Le Fur ἴδου La théorie du droit naturel ἐν Recueil des Cours de l'Acad. de droit intern., (1927), Droit naturel et réalisme, ὡς καὶ Droit individuel et droit social. (Αἱ δύο τελευταῖαι μελέται ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὰ παρὰ τοῦ ἰδίου ἐκδιδόμενα Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique, ἔτος Α' σ. 225—230, 279—309). Περὶ τῆς ἐν Γαλλίᾳ κινήσεως ἴδου Gény, Méthode d'interprétation etc. 1932 II σελ. 285—286, τοῦ ἰδίου Science et Technique en droit privé positif II, 1915, σελ. 52—110, 191—201, Bounecaze, Introduction à l'étude du droit, 1926, F. Battaglia, L'interpretazione giuridica nella moderna letteratura francese ἐν Riv. Int. di Fil. d. diritto IX σελ. 185—237, 376—413.

Ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου ἴδου Alf. Poggi, Il concetto del diritto e dello stato nella filosofia giuridica italiana contemporanea, 1933. Εἰδικῶς διὰ τὴν σχέσιν τῶν διαφορῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων πρὸς τὸ

Ἄλλ' ἢ ταξιθέτησις τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῆς λογικῶς ἀναγκαίας μεθόδου διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν τῶν διαφόρων ἀντικειμένων τῆς γνώσεως εἶναι ἀπλῶς ἐργασία ἐκαθαριστικαὶ τοῦ ἐδάφους καὶ προπαρασκευαστικαὶ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ἄν ἀποτελοῦσι οὐσιαστικὴν θεωρίαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀπλῶς τοποθειοῦσιν ἡμῖς ἐπὶ τῆς σκοπιᾶς, ἀφ' ἧς ταῦτα πρέπει νὰ θεωρῶνται. Τὴν οὐσίαν αὐτῶν θεωροῦσι αἱ καὶ ἑκάστον μὲν ἐπιστήμῃ, ἐφ' ὅσον τὰ ἀντικείμενα ἐρευνῶνται ὄντολογικῶς, ἢ φιλοσοφία δέ, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἐρευνῶνται ἀξιολογικῶς.³⁰⁾ Καὶ ἡ μὲν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα δύναται, ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, νὰ περικλείηται εἰς μέρος τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ νὰ ἐξαντλεῖται ἐν αὐτῷ. Ἡ φιλοσοφικὴ ὅμως θεωρία, ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ ἀξιολογικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος, βλέπει τὰ πράγματα πάντοτε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ὅλον, ὅπερ καὶ ἀναπαύεται ἐν τῇ λογικῇ ἐνότητι τοῦ συνειδότος.³¹⁾

Τὴν τοιαύτην φιλοσοφικὴν θεωρίαν, ἣτις θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπικολουθήσῃ τῆς γνωσεολογικῆς καὶ τῆς ἐπιστημολογικῆς ἐρεύνης, στηριζομένην καὶ ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῶν κατ' ἰδίαν ἐπιστημῶν, δὲν ἐπετέλεσεν ἐν τοῖς κλείστοις ἢ ἀναγεννηθεῖσα ἰδεοκρατία. Καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ρυθμίσεως τοῦ χιῶνος, ὅπερ ἀφιλοσόφητος πεντηκονταετία προδικάλεον, ἀλλὰ καὶ ὁ φόβος τῶν νέων φιλοσόφων μῆπως κατηγορηθῶν ὡς μεταφυσικῶν,³²⁾ ὥσει ἐὰν ἢ μεταφυσικὴ ἦτο ὑπὸ κῆσαν αὐτῆς μορφήν

δημόσιον δίκαιον, ἴδε Θ. Τσάτσου, Τὰ σύγχρονα πνευματικὰ ρεύματα εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δημοσίου δικαίου, ἐν Ἀρχ. Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. I' σ. 410—442, Α' σ. 23—48.

³⁰⁾ R i e k e r t, System d. Philosophie (1921) σ. 175 κ.έ., ἐπίσης 163 κ.έ.

³¹⁾ R i e k e r t ἐνθ. ἀν. σελ. 14 κ.έ., W i n d e l b a n d Lehrbuch (ἀνοστ. σημ. 3 καὶ 9) § 1 σελ. 1 κ. έ. ἴδε κατωτ. σημ. 62.

³²⁾ Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἶναι ἀναγκαίη ἡ ἀκόλουθος διευκρίνισις. Οὐδὲν φιλοσοφικὸν σύστημα εἶναι ἄμειρον μεταφυσικῶν προϋποθέσεων. Κυρίως τὰ λεγόμενα θετικιστικὰ συστήματα ἀναχωροῦν, καὶ δὴ ἀσυνειδήτως καὶ ἀνεξελέγκτως, ἀπὸ μεταφυσικῶν ἀρχῶν. Ἡ κριτικὴ φιλοσοφία τοῦναντίον διαχωρίζει τὰ μεταφυσικὰ στοιχεία τῶν λουτῶν καὶ καθιστᾷ συνειδητὴν τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν καὶ ἰδίᾳ περιφρίζει ταῦτα ἐντὸς ὁρίων, πέραν τῶν ὁποίων ἢ μεταφυσικὴ δὲν ἔχει θέσιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ κριτικὴ φιλοσοφία κατ' ἀνάγκην θεμελιώδεται τελικῶς ἐπὶ μεταφυσικῶν προϋποθέσεων.

Ἐπὶ τῆς ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ὅλον, ὅπερ καὶ ἀναπαύεται ἐν τῇ λογικῇ ἐνότητι τοῦ συνειδότος.

ἀπορροπτέα, ὥσει ἐὰν χωρὶς ὁρθὴν μεταφυσικὴν ἦτο δυνατὴ ἢ ὀλοκλήρωσις τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, κατέστησαν τὴν ὅλην σύγχρονον ἰδεοκρατικὴν κίνησιν, μέχρι τοῦλάχιστον καὶ τοῦ τέρατος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, μονόπλευρον, ξηρὰν, ἀπρόσωπον, ὡς νὰ ἐπρόκειτο περὶ εἰδικῆς τινὸς ἐπιστήμης, αὐστηρῶς περικλεισμένης εἰς τὰ ὅρια τῆς διανοητικῆς λογικῆς. Ὡς τοιαύτη δὲ φιλοσοφικὴ προπαίδεια, περὶ

ἀνακαλύπτει τις ἐπιμελῶς κεκαλυμμένην εἰς τὰ θετικιστικὰ συστήματα (Driesch, Ostwald) καὶ σήμερον ἀκόμη. Ἐπὶ τῆς ὅλης μεταφυσικῆς μεταφυσικῆς, ἣτις ὄχι μόνον δὲν ἐτίθη, ἀλλὰ καὶ προπαρασκευάσθη ὑπὸ τῶν κριτικῶν τοῦ Kant. Ἐπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν, μεταφυσικὴ ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰ νεοκαντιανὰ συστήματα. Τὰ περὶ τῆς κρίσεως τῆς πρώτης πηγῆς τῆς γνώσεως (Das Urteil des Urgrundes) τοῦ C o h e n (ἴδε Logik d. reinen Erkenntnis (1922) σ. 79 κ.έ.), τὰ περὶ ἐνοραματικῆς βεβαιότητος (intuitive Gewissheit) καὶ γενικῶς τὰ περὶ ἀμέσου θέας τῆς οὐσίας (Wesenserschauung) τοῦ H u s s e r l (ἴδε Ideen zu einer reinen Phänomenologie I (1913) σ. 43, 113), τὰ περὶ τῆς ὑπερίνω τῶν ἀντιθέσεων ἀξίας, ὡς κριτηρίου τοῦ κόσμου τῶν ἀντιθετικῶν ἀξιών (Die Hebergegensätzlichkeit als Wertmassstab der Gegensätzlichkeit) τοῦ Lask (ἴδε Die Lehre vom Urteil ἐν Ges. Schriften II (1923) σ. 386 κ.έ.), τὰ περὶ προφυσικῆς τοῦ R i e k e r t (ἴδε System d. Phil. I 1921, σελ. 289), πάντα ταῦτα φέρουν τὴν σφραγίδα τῆς μεταφυσικῆς. Ἐν ἔξοχότητι ὅμως τις τῶν Lask, ὅστινος τὸ ἔργον ἀνέκοιπεν προῶπως ὁ θάνατος καὶ τῶν Natorp, εἰς τὰ μετὰ θάνατον δημοσιευθέντα μαθηήματα πρακτικῆς φιλοσοφίας (ἴδε ἀν. σημ. 8), τὰ μεταφυσικὰ ταῦτα προβλήματα τίθενται ὡς ὅρια τῆς γνωσεολογίας θέματα, ὡς προβλήματα μορφῆς καὶ ὄχι οὐσίας. Καὶ τοῦτο ὁφείλεται εἰς τὸ ὅτι αἱ ἡγηθέντες τῆς νεοκαντιανῆς κινήσεως εἶχον πάντες ὑπιστή τὴν βιολογικὴν ἐπίδρασιν τοῦ κριτοῦντος τῆς ἐποχῆς τῆς ἐμφανιστικῆς τῶν θετικιστῶν καὶ ἔζησαν μετὰ τὴν ἀνάγκη τῆς μεταφυσικῆς, διὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῶν συστημάτων αὐτῶν καὶ τοῦ φόβου μήπως ἀπομακρυνθῶσι πέραν τοῦ δίνοντος τῆς θετικῆς σκέψεως τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν. ἴδε R i e k e r t System σελ. 31, C o h e n Logik σελ. 606 (517), Ethik σελ. 17, 19, 44 κ.έ., 114 καὶ ἰδίᾳ 432 κ.έ. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀντιμεταφυσικὴ διάθεσις παρατηρεῖται ἰδίᾳ κατὰ τοὺς ἰδρυταῖς τοῦ νεοκαντιανισμοῦ. Τῶν μαθητῶν τὰ ἔργα ἐστράφησαν ἐκ νέου, ὀλίγον ἢ πολὺ, πρὸς τὴν μεταφυσικὴν. ἴδίᾳ αἱ Vorlesungen über praktische Philosophie, τὸ τελευταῖον ἔργον τοῦ Natorp (ἴδε ἀνοστ. σημ. 8), ἀποτελοῦν τὸ θαρραλεώτερον βήμα πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ Lask τὸ ἔργον (ἴδε ἀνοστ. σημ. 9), διατρέχει μεταφυσικὴ ανοιή (ἴδίᾳ ἐν τῇ Logik der Philosophie, ἐν τόμ. II, καὶ τὰ ἀποσπάσματα περὶ τοῦ συστήματος τῆς λογικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἐν τόμ. III τῶν Gesammelte Schriften). ἴδε καὶ Al. Heidegger Sein u. Zeit I (1927) ὅστινος αἱ πρὸς τὴν νεοκαντιανὴν ἰδεοκρατικὴν δεσμοὶ εἶναι κατ' ἐξοχὴν πλέον χαλαροί.

τὴν διεξακρίβωσιν τῶν ἐννοιῶν καὶ τὴν κατάταξιν αὐτῶν ἐνδιατρίβουσα, ἐστερεῖτο τῆς ζωτικῆς φλογός, ἣτις διέλαμπε εἰς τὰ ἔργα τῶν θεμελιωτῶν τῆς ἰδεοκρατίας καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἱκανοποιεῖ τὰς βαθυτέρας ἀξιώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἡ τίσις αὐτῆς νὰ σχηματίσῃ ἐννοίας, νὰ ὀρίξῃ καὶ συστηματοποιῇ ταύτας, ἢ ἐννοιοκρατικὴ αὐτῆς ὑπερβολὴ προδικάλεσε ζωηρὰν ἀντίδρασιν, ἣτις ἀντλοῦσα ἀπὸ τὸν Kierkegaard,¹²⁾ καὶ τὸν Nietzsche¹³⁾ καὶ ἀμεσώτερον ἀπὸ τὸν Bergson¹⁴⁾ καὶ Dilthey¹⁵⁾ τὰς δυνάμεις αὐτῆς, εἶρε καὶ πέραν τῆς ἐπιστήμης ζωηρὰν ἀπήχησιν εἰς τοὺς κύκλους τοῦ Stefan George καὶ τοῦ Gundolf.¹⁶⁾

Ἀμελίκτοι ἐξετοξεύθησαν εἰρωνίαι κατὰ τῶν καθηγητῶν τῆς φιλοσοφίας, τῶν διυλιζόντων τὰς ἐννοίας καὶ στεροφόντων αὐτὰς οὐσίας καὶ ζωῆς, κατὰ τῶν ἐν τῇ ἀκρίβει μωρφῇ λησιμονούντων τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Αἱ ἄλλοι δυνάμεις τοῦ συνειδότος ἐξήρθησαν καὶ εἰσῆχθησαν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν ὡς ἠθικὸν συναίσθημα, ὡς ἐνόρσις, ὡς ζωϊκὴ ὀρμή. Ἡ προσωπικότης, ὡς τι ἀπολύτως ἀτομικὸν καὶ ἀσύλληπτον διὰ τὸν λόγον, ἐξαρθεῖσα ἤδη ὑπὸ τοῦ Carlyle, ἀπετέλεσε ζωντανὴν ἀπόδειξιν τῶν στενῶν ὀρίων, ἅτινα, ἐκ τῆς γενικεύσεως αὐτῆς φύσεως, ἔχει ἡ ἔννοια. Καὶ ἐξ ἑσῶς αἱ μυστικαὶ δυνάμεις

¹²⁾ (1813—1855). Ὑπῆρξεν ὁ ἀφανὴς πρωτοπόρος τοῦ νέου ἀντιλογιστοῦ ρεύματος, ὁ κυρίως ἐν τῇ προαιεσίᾳ τοῦ Hegel κλήξας τὴν λογικὴν στάσιν τοῦ πνεύματος. Παραδείγματα τῆς τριαύτης τοῦ τίσιος ἴδε ἐν Entweder Oder (μετάφρασις ἐκ τῆς δανικῆς). Die Studien des unmittelbar Egotischen. Einleitung. (Ἐκδ. Diederich, 1922, σελ. 43). Λέγει ἐκεῖ, πρὸς τὸν Mozart ἀπειθυγόμενος· «ὦ ἀθάνατε, εἰς ὅν τὸ πᾶν ὀφείλω, εἰς ὅν ὀφείλω ὅτι ἀπὸ λῆσας τὸ λογικόν μου, ὅτι ἡ ψυχὴ μου ἀνεστατώθη».

¹³⁾ Ἴδε π. χ. Der Wille zur Macht ἀρθρ. 423, 424, 430. Ἐπίσης 470 κ. ἐ.

¹⁴⁾ Ἴδε π. χ. Evolution Créatrice, κεφ. III ἐν τέλει, σελ. 183 κ. ἐ., κεφ. IV, ζήτησις τοῦ Kant καὶ διαδόχων του σελ. 384 κ. ἐ.

¹⁵⁾ Einleitung in die Geisteswissenschaften (1922), σ. XVII, 114 κ. ἐ.

¹⁶⁾ Περὶ τῆς περὶ τὸν George κινήσεως ἴδε Fr. Wolters St. George u. die Blätter für die Kunst, 1930 ὡς πρὸς τὰ ἄνω ἴδε ἰδίᾳ σελ. 178—192. Ἐπίσης ἴδε Fr. Gundolf George (α' ἔκδ. 1921) σελ. 15 κ. ἐ. Παρ' ἡμῶν τὰ πλεῖστα παρὰ Κανελλοπούλου. «Ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας» (1932) σελ. 22 κ. ἐ. Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ὁ Jaspers, Philosophie 3 τόμ. (1932), Psychologie d. Weltanschauungen (1922).

αἱ ὑποβασταίζουσαι τέχνην καὶ θρησκείαν ἐνεφανίσθησαν ἵνα ἐμφυσήσωσι πνεῦμα ζωῆς εἰς τὴν ἐν τῇ ἐννοίᾳ καὶ τῇ διανοητικῇ σκέψει ἀποστεωθεῖσαν συνείδησιν.

Ἡ ἀντίδρασις αὐτῆ, μερικῶς δικαία, ἐφ' ὅσον ἐστρέφετο κατὰ τῆς συγχρόνου ἰδεοκρατικῆς κινήσεως, ἐπεξέτεινε τὴν ἀρνησιν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν μεγάλων ἰδεοκρατῶν. Ταῦτα ὅμως ἀνταποκρίνονται καὶ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστημοσύνης, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀξίωσιν τῆς βαθυτέρας ἐγκαρδίου συνδέσεως τῆς ὅλης ψυχῆς πρὸς τὴν διανόησιν. Ἡ δῶρα, ἅτινα εἰς ἐποχὰς πνευματικῆς εὐφορίας ὀμοβλαστάνουσιν ἐν μιᾷ συνειδήσει, εἰς πενιχρότερας ἐποχὰς σκορπίζονται εἰς πολλὰς προσωπικότητας καὶ γίνονται ἀντίθετοι ἀπόψεις, τὰς ὁποίας μίᾳ εὐρυχωροτέρᾳ διάνοιᾳ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐγκλείσῃ καὶ συναιρέσῃ ἐν ἑαυτῇ.

Ὅπως καὶ ἡ ἰδεοκρατικὴ ἀναγέννησις, οὕτω καὶ ἡ κατ' αὐτῆς ἀντίδρασις ἔσχε τὴν ἀντίστοιχον ἐκδήλωσιν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου. Ἐν τῇ θετικῇ νομικῇ ἐπιστήμῃ ἡ ἐννοιοκρατία ἔχει παράδοσιν πολὺ παλαιότεραν τῆς ἰδεοκρατικῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἀνεξάρτητον σχετικῶς τῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων, ἂν καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῶν καὶ ἄσχετοι πρὸς τὰ φιλοσοφήματα τοῦ Κάντ καὶ ἰδίᾳ τοῦ Hegel, αἱ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα δημιουργηθεῖσαι ἐν Γερμανίᾳ νομικαὶ κατασκευαὶ καὶ γενικῶς ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι ἐν τῇ γερμανικῇ νομικῇ ἐπιστήμῃ.¹⁷⁾ Ἦτο φυσικὸν ὅτι ἡ τριαύτη ἐννοιοκρατία παρηκολούθησε τὸν νομικὸν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν τοῦ δικαίου, οὕτως ὥστε ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀναθάλλουσα φιλοσοφία τοῦ δικαίου, τόσον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς φιλοσοφίας, ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, προωθεῖτο εἰς αὐστηρὰν ἐν-

¹⁷⁾ Schwob Das allg. bürgerl. Gesetzbuch im Lichte der Lehren Kants (1926). Ὡς παραδείγματα μόνον ἀναφέρομεν τὰς θεωρίας περὶ νομικῆς προσωπικότητος, τὰς περὶ ἐνοχῆς, τὰς περὶ καταλογισμοῦ τῶν πράξεων. Ἡ θεωρία τῆς βουλήσεως ἐν ταῖς δικαιοπραξίαις ὀφείλει, ἂν ὄχι τὴν γένεσιν τῆς, πάντως τὴν ἀριστετέραν τῆς διατύπωσιν, κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου. Ὁ ψυχολογισμὸς ἐπηρέασε, καὶ οὐχὶ γονίμως, μόνον τὸν Zitelmann.

νοιοκρατίαν, ἣς καὶ τὴν πληρεστέραν αὐτῆς ἐκδήλωσιν εὐρίσκει εἰς τὰ ἔργα τοῦ R. Stammler.¹⁸⁾

Ἡ κατ' αὐτῆς ἀντίδρασις εἰργάσθη διὰ τῶν αὐτῶν ἐπιχειρημάτων περίπου, δι' ὧν καὶ ἡ κατὰ τῆς ὅλης ἰδεοκρατίας ἀντίδρασις, μὲ τὴν διαφορὰν, οὗ ἐκεῖ μὲν τὰ πεδία τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἱστορίας παρεῖχον μείζονα λαβὴν ἐλέγχου τῆς τροπῆς τῆς νεοκαντιανῆς ἰδέας σκέψεως, ἐνῶ παρεῖχε πολὺ ὀλιγώτερον ἔδαφος ἢ μετὰ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης στενωπὸν συνδεδεμένη φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ὅχι τόσο διότι αὕτη ἀποστολὴν ἔχει κυρίως νὰ προσδιορίσῃ τὴν μέθοδον καὶ τὴν συστηματικὴν θέσιν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ διότι ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου, κατὰ τὰ βαθύτερα προβλήματα αὐτῆς, κατ' ἐκεῖνα τοῦτέστι εἰς τὰ ὁποῖα περισσότερο δικαιολογεῖται ἢ κατὰ τῆς διανοητικῆς σκέψεως ἀντίδρασις, ἀποτελεῖ τμήμα καὶ συσταματοῦται μετὰ τῆς γενικῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Τοῦτου ἕνεκεν ὑπεῖρε ποιοτικῶς ἰσχνή ἢ κατὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου πολεμική, τῶσων ἐείνων οἵτινες ἀπὸ τῆς αἰσθησιοκρατίας ἀναχωροῦντες καὶ εἰς τὸν σχετικισμὸν καὶ ἀνάγκην ὑποπίπτοντες, ἐξηφιάνιζον τὸν θεωρητικὸν χῶρον τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου,¹⁹⁾ ὅσον καὶ ἐκείνων, οἵτινες ἐξαίροντες τὰς ἀλόγους δυνάμεις τοῦ συνειδότης, εἰσήγον εἰς τε τὴν νομικὴν ἐπι-

¹⁸⁾ Τὸ ἔργον τοῦ Stammler εἶναι καὶ παρ' ἡμῖν ἤδη γνωστὸν ἐκ τῶν Γενικῶν ἀρχῶν τοῦ ἑλλ. ἀστ. δικαίου (1926) τοῦ Κ. Τριανταφυλλοπούλου (ἴδε σ. 9 σημ. 1) Ἐκ τῶν νεωτέρων τοῦ συγγραφοῦν δέον νὰ μνημονεῖται τὸ δίτομον Deutsches Rechtsleben (1928-31), ἔργον φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Γερμανίᾳ κρατήσαντος δικαιολογικοῦ πνεύματος, οὐδὲν ὅμως προσθέτον εἰς τὸ ὅλον σῶμα τῆς θεωρίας αὐτοῦ. Μετέθι καὶ Κ. Τριανταφυλλοπούλου Δίκαιον, ἐν Μεγάλῃ Ἑγκυκλοπαίδειᾳ. Ἀναφέρωμεν τὴν Stammler ὡς τὸν σημαντικώτερον καὶ πρὸς ὅς τὸν ἀκρατὸν καὶ ὑπερβολικώτερον ἐκπρόσωπον τῆς ἐννοιοκρατίας. Ἔργα ὡς τὰ Formatives u. funktionales Recht in der gegenwärtigen Kulturkrise (1926) τοῦ M. Bött-Bodenhausen καὶ Die Neue Wissenschaft vom Recht τοῦ W. Schapp (1930) διὰ τῶν πολυπλόζων αὐτῶν λογικῶν κατασκευῶν, νομίζω, ὅτι ὑπερβαίνοντες καὶ τὸν σκοπὸν τῆς σαφηνείας πλέον, τὸν ὅποιον αἱ κατασκευαὶ αὐταὶ ἐκδιώκουν.

¹⁹⁾ Ὁ Bergbohm παραμένει ὁ τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς καταστροφῆς ταύτης ἴδε Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie, 1892 ἰδίᾳ σελ. 83, 412 κ. ἐ., 478 κ. ἐ.

στήμην καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου, κόσμους συναισθηματικῶς καὶ μυστικῶς.²⁰⁾ Διαφαίνεται δὲ ἰδίᾳ ἡ ἀδυναμία τῶν ἀντιδράσεων τούτων εἰς τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου, ἐν τῷ ὁποίῳ διασπαιροῦνται πᾶντα τὰ πνευματικὰ ρεύματα τὰ πνέοντα διὰ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης.

* *

Ἄν δύναται ὅμως νὰ διαρῦγῃ τὴν προσοχὴν τοῦ φιλοσοφικῶς ἱστοροῦντος ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ προπαίδεια, ἢ ἐν τῇ γνωσεολογικῇ καὶ ἐπιστημολογικῇ ἐρευνῇ ἐξαντλουμένη, ἔδωκε πλέον τοὺς καρπούς, τοὺς ὁποίους ἠδύνατο καὶ ἔπρεπε νὰ δώσῃ καὶ ἤδη ἐπέστη ὁ χρόνος νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Ἄν εἶναι τῆς παρουσίας ἀλληλουχίας θέμα ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἐρωτημάτων, ἅτινα τίθενται τὴν σήμερον εἰς τὴν γενικὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν. Ἄλλ' εἶναι ἀνάγκη ἔστω καὶ νὰ σκιαγραφήσωμεν τὰ προβλήματα τὰ ἀνακύπτουν ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου.

Εἰς τὸ πεδίον τοῦτο θὰ ἔπρεπε πρωτίστως νὰ ἐπισύρῃ τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἡ καθαρῶς μορφολογική, ἢ τυπικὴ ἀντίληψις περὶ πολιτείας καὶ περὶ δικαίου, ἢ ἐπικρατοῦσα εἰς τὰς νεωτέρας ἰδεοκρατικὰς καταστάσεις. Πράγματι τὸ δίκαιον, ὡς τὴν ἑτερόνομον τάξιν, ὡς τὴν παρ' ἐτέρου τοῦτέστι ρόθμιον τῶν πράξεων ἡμῶν, ἐδημιούργησεν ἡ

²⁰⁾ Εἰς τὴν κατεφόθοναί ταύτην θὰ πρέπει νὰ συγκαταλέξωμεν τόσο τινὰς τῶν ὀπαδῶν τῆς νεοθετικῆς φιλοσοφίας, ὅσον καὶ τινὰς ἐκπρόσωπους τοῦ ἑλευθέρου δικαίου. Οἱ πρῶτοι θεμελιῶν τὸ δίκαιον καὶ τὴν πολιτείαν ἐπὶ τῶν ἀποκαλύψεων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐπὶ καθαρῶς δηλονότι ἀλόγῳ δεδομένῳ, οἱ δεῦτεροι τὸν ἴδιον ἰδίᾳ τὸ «αἰσθημα τοῦ δικαίου» καὶ δι' αὐτοῦ ὀδηγοῦνται εἰς τὴν ἀλλήλην τῶσων τοῦ δικαίου γενικῶς ὅσον καὶ τῶν καθ' ἑασιον κανόνων. Σημαντικώτεροι ἐκπρόσωποι τῶν πρῶτων εἶναι οἱ C. v. Barthelemy (Recht, Naturrecht u. positives Recht β' ἔκδ. 1909, Moralphilosophie δ' ἔκδ. 1901), v. Hertling Recht, Staat u. Gesellschaft (1917), Höltscher Sittliche Rechtslehre (1928). Τῶν δευτέρων χαρακτηριστικαὶ ἐμφανίσεις εἶναι ὁ Gnaeus Flavius (Kantorowicz), Der Kampf um die Rechtswissenschaft 1906, Sternberg Einführung in die Rechtswissenschaft I β' ἔκδ. 1920, ἰδίᾳ σελ. 135 κ. ἐ., Renard (ἀνωτ. σημ. 38).

ιστορία εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν ἀτελειῶν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, τῆς μὴ δυναμένης νὰ ρυθμίξῃ τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν αὐτονόμως, θέγουσα τοῦτέστι καὶ ἐπιβάλλουσα νόμους αὐτῇ αὕτη εἰς ἑαυτήν. Ἡ αὐτονομία προϋποθέτει ἀπολύτως ἐλεύθερα συνειδόμενα, συνειδόμενα ἅτινα εἰς πᾶσαν στιγμὴν ὡς μόνον κριτὴν ἔχουν τὰς ἐπιταγὰς τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Δι' αὐτὰ τὰ συνειδόμενα εἶναι βεβαίως περιττοὶ οἱ κανόνες δικαίου, ὅπως εἶναι περιττοὶ καὶ εἰς τοὺς «βασίλικους ἄνδρας» τῆς πλατωνικῆς πολιτείας. Ἀρκεῖ τότε, πρὸς ἐπίτευξιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως, τοῦ ἰδίου συνειδόμετος ἡ ἠθικὴ δύναμις. Εἰς κοινωνίαν ἐλευθέρως, δηλαδὴ ἠθικῶς βουλομένων ἀνθρώπων τὸ δίκαιον περιτεύει. Τὸ δίκαιον κατέστη ἱστορικὴ ἀνάγκη, διότι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία ἐλευθέρως βουλομένων ἀνθρώπων, διότι εἶναι προφανῶς ἀδύνατος ἡ αὐτόνομος ἀπλῶς ρυθμίσις τῆς ἱστορικῆς κοινωνίας. Τὴν διαγωγὴν, ἣν θὰ ἔδει ἕκαστος ἀνθρώπος νὰ ἐπιβάλλῃ ὁ ἴδιος εἰς ἑαυτόν, ἂν ἦτο κατ' ἰδέαν ἐλεύθερος, ἔρχεται ἤδη νὰ ἐπιβάλλῃ μία ὑπεράνω αὐτοῦ ἱσταμένη πολιτειακὴ δύναμις, εἰς τρόπον ὥστε, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ ἐκδήλωσιν, νὰ συμπεριφέρηται, ὡσεὶ ἂν ἦτο ἐλεύθερος ἴδιος δυνάμει. Τοιοῦτοτρόπως δὲν ἐπιτυγχάνεται μὲν ὁ σκοπὸς τῆς ἐλευθερίας τῆς προσωπικότητος, εἰς ὃν ἀποβλέπει ἡ ἠθικὴ, ἀλλὰ κατορθοῦται τοῦλάχιστον ἡ ἀποτροπὴ τῆς προσβολῆς τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων. Κατέστη κατὰ ταῦτα τὸ δίκαιον, τὸ ἱστορικῶς ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς ἠθικῆς τάξεως, τὸ θεραπεῦον μερικῶς τὴν ἠθικὴν ἀδυναμίαν τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἰδιαιτικὴ πολιτεία θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ τις ὅτι εἶναι ἐκείνη, ἐν ἣ οὐδεμία προσβολὴ ἐλευθέρων κύκλων ἐνεργείας λαμβάνει χώραν, ἐκείνη ἐν ἣ ὄχι ἡ ἠθικὴ, ἀλλὰ μόνον ἡ ἐξωτερικὴ, ἡ κοινωνικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀπόλυτος. Τοῦτων οὕτως ἐχόντων ἐμφανίζεται ἡ πολιτεία, ὑπὸ τὴν τυπικὴν ταύτην ἔννοιαν,⁴¹⁾

⁴¹⁾ Ἡ τοιαύτη καθαρῶς λογικὴ διάκρισις ἀναπτύσσεται εἰδικώτερον ἐν τῇ ἡμετέρῃ μελέτῃ, Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιμελείας τοῦ δικαίου (1932) σελ. 42 κ.έ., ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἐπὶ πλέον ἴδε Κ. Τσάτσου Τὸ ἔργον τοῦ G. del Vecchio ἐν Ἀρχ. Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Α' σελ. 83 κ.έ. Ἀνάλογος ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὁμοίος εἶναι ἡ διάκρισις τοῦ S t a m m l e r (Lehrb. §§ 31-33), ἣν ἀποδέχεται καὶ Κ. Τριανταφυλλόπουλος (Γεν. Ἀρχ. § 3 σελ. 17 κ.έ.). Ἡ τοιαύτη τυπικὴ διάκρισις ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ἰδεώδες τῆς φι-

ῶς ἀπλοῦν παραπλήρωμα καὶ δὴ ὡς παραπλήρωμα κατ' ἀξίαν κατώτερον τῆς ἠθικῆς, ἣτις καὶ πέραν τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας ἀποβλέπει εἰς τὴν πηγὴν αὐτῆς, τὸ ἐλεύθερον συνειδόμενον.

Ἐὰν οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, καὶ τοιαύτη μᾶλλον εἶναι ἡ κρατοῦσα ἐν τῇ συγχρόνῳ ἰδεοκρατίᾳ ἀντίληψις, τότε οὔτε τὸ δίκαιον, οὔτε ἡ πολιτεία θὰ ἦσαν ἔσχατοι σκοποί, ἰδέαι θὰ ἦσαν ἀπλῶς τὰ ἀναγκαῖα μέσα πρὸς πληροτέραν ἀνέλιξιν τῆς ἠθικῆς πληρότητος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄλλ' ἡ πολιτεία δὲν εἶναι ἀπλῶς ρυθμιστὴς τῆς ἐξωτερικῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν πρόσφορον ἐκάστοτε προσαρμογὴν τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῶν ὄντιότητος. Ἡ πολιτεία εἶναι κυρίως καὶ πρωτίστως μέγα καθίδρυμα παιδείας. Δὲν ὑπηρετεῖ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας μόνον ἀρνητικῶς, ἀποτρέπουσα τὴν προσβολὴν τῆς ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας ἐνὸς ἐκάστου παρ' ἄλλων, ἀλλὰ καὶ θετικῶς, ἀποβλέπουσα, ὡς ἀληθινὸς παιδαγωγός, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν, τὴν πλήρη ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου⁴²⁾.

Βεβαίως, ὅπως καὶ τὸ δίκαιον οὕτω καὶ ἡ παιδεία θὰ ἦτο⁴³⁾ περιττὴ εἰς τὴν ὑποθετικὴν πολιτείαν, ἐνθα κυριαρχεῖ ὁ νοῦς, ἐνθα ἡ κοινω-

ἐλευθέρως πολιτείας, ἣτις, περιορίζουσα τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς εἰς ἐκεῖνα μόνον τὰ ἔργα, ἅτινα ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία δὲν δύναται νὰ ἀναλάβῃ, ἐπιδικάζει ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν τήρησιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι τὰ ρηθέντα γνωρίσματα τοῦ δικαίου εὐρηγται μόνον εἰς τὰς φιλελευθέρως πολιτείας, σημαίνει μόνον ὅτι αἱ φιλελευθεραὶ πολιτείαὶ περιορίζονται εἰς τὰ γνωρίσματα ταῦτα, ἐνῶν ἄλλα εἶδη πολιτειῶν, ὡς τὸ ἐν τῷ κειμένῳ κατοπτρῶ ἐκτιθέμενον, προσθέτουν καὶ ἕτερα φεμελιώδη χαρακτηριστικὰ εἰς τὸ βασικὸν γνώρισμα τῆς ἑτερονομίας. Τὰ τοιαῦτα πρόσθετα χαρακτηριστικὰ δὲν εἶναι, ὡς τὸ τῆς ἑτερονομίας, μορφολογικόν εἰσέρχονται εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ περιεχομένου τοῦ δικαίου, εἶναι δεοντολογικὰ χαρακτηριστικὰ.

⁴²⁾ Κυρίως σημειάζεται ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος ἡ σκέψις αὕτη, ἣτις ἀποτελεῖ καὶ τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τῆς περὶ πολιτείας θεωρίας των ἴδε Γ ο ρ γ λ α ν 464 Β (οἱ δὲ οὖν ὄντων τῶν πραγμάτων δύο λέγω τέχνας· τὴν μὲν ἐπὶ τῇ ψυχῇ πολιτικὴν καλῶν), 513 Ε, 517 Β, Πολιτικὸν 309 C, Πολιτεία ν 519 Ε, (χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν ὅλην πολιτικὴν τοῦ Πλάτωνος), Νόμους 688 Α, 705 D. Μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἴδε N a t o r p Vorlesungen über praktische Philosophie (1925) § 202, σελ. 504 κ.έ., τοῦ ἰδίου Sozialpädagogik (1920) σελ. 177.

νική τάξις ἐξίκετο εἰς τὴν ἰδανικὴν αὐτῆς πληρότητα, εἰς τὴν κοινω-
νίαν ἐλευθέρως βουλομένων ἀνθρώπων. Εἶναι ἀναγκαῖα ὅμως ἐν τῇ
ἱστορικῇ ζωῇ, ἐνθα δὲν ὑπάρχουν ἀπολύτως ἐλεύθερα, ἀλλὰ μόνον
σχετικῶς ἐλεύθερα συνειδέα. Ἡ παιδεία, πάντοτε ἐν τῷ γίνε-
σθαι τελοῦσα, ἀποτελεῖ τὸν δυσάλωτον καρπὸν τοῦ χρονίου μόχθου
καὶ τοῦ πόνου τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο δ' ἔχει ὡς κυρίαν αὐτῆς ἀπο-
στολήν τὴν μηδαμινότητα τῆς διαρκείας καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτό-
μου, σχετικῶς γὰρ ἐπανορθοῖ, διὰ τοῦ διαρκοῦς εἰς τὰς ὑπὸ τῆς φύσεως
προσφερομένας νέας ἀκαλλιεργήτους γενεὰς μεταγλισμοῦ τῆς πνευμα-
τικῆς κληρονομίας τῶν παροχημένων, οὕτως ὥστε ὑπὲρ τὴν διὰ τοῦ
θανάτου ἀενάως κατατεμνομένην καὶ ἐξισθινομένην ἀτομικὴν ὑπαρ-
ξιν, γὰρ σχηματίζεται μία ἀδιάπτωτος καὶ ἐνιαία ζωὴ τοῦ πνεύματος.⁵³⁾

Ἡ πολιτεία, ἀδιάπτωτος καὶ ἐνιαία καὶ αὐτὴ, εἶναι ὁ κύριος, ὁ
ἀναγκαῖος φορεὺς τῆς ἱστορικῆς συνεχείας, τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν
κοινωνιῶν. Βεβαίως ἡ πνευματικὴ παρὰδοσις εἶναι ἔννοια ἔχουσα εὐ-
ρυτέραν τῆς πολιτείας ἔκτασιν. Καὶ οἱ κατ' ἑαυτὸν ἄνθρωποι, ἰδίως
οἱ ἐξέχοντες δημιουργοί, συναιροῦν ἐν ἑαυτοῖς τὸν πλοῦτον καὶ τὰς
δυνατότητας τοῦ παρελθόντος. Ἀλλ' ἡ πολιτεία, ἐν τῇ συνεχεῖ καὶ
διαρκεῖ αὐτῆς ὑποστῆσει, διαθέτει μόνη αὐτὴ μέσα κατ' ἐξοχὴν πρό-

⁵³⁾ Τὴν παρὰδοσιν ἀλληλουχίαν τοῦ γενομένου κινδυνεύουσαν γὰρ τασθεῖσιν
πρὸς τοὺς κοινοὺς τύπους, δι' ὧν πεινασθέντες ἐπ' ἰσχυρίων ἠμύνεται ἡ ἀξία τῆς
παρὰδόσεως, ὅσοι δὲν ἔχουν ἐπιμελῶς ἐπιβαθύνει εἰς ταύτην, εἰς τρόπον ὥστε
γὰρ ζωρίζουσαν τὴν παιδικὴν ἐμμονὴν εἰς τὰ γενημένα ἀπὸ τῆς διαρκῆ ἀνα-
δημιουργίαν, τὴν καθ' ἡμερῶν ἐν νέῳ ἐξεύρασαν τῶν πνευματικῶν ἔργων, δι'
ἧν σφραγίζεται καὶ κυροῦται ἐκείνη ἀνθρώπινη ὁλότης. Ἡ παρὰδοσις, ἐν
τῇ πραγματικῇ τῆς ἐννοίας, δὲν πύζει τὴν προσωπικότητα ἵνα συμμορφωθῇ
πρὸς τὸ παροχημένα. Τοῦναντίον παρέχει αὐτῇ τὴν δύναμιν, ἵνα ἐλευθε-
ρωθῇ ἀπὸ τῶν τοῦ ἀμέσου παρόντος ἀδυναμιῶν διὰ τῆς ἀνάδου εἰς τὴν
σφαιρῶν τῶν ἀξιών, τῆς ἐλευθερίας δηλονότι, ἣν τὰ ἀξία ἔργα τοῦ παρελ-
θόντος ἐνσωματοῦσι. Ἡ παρὰδοσις ἄπεν οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς ὅ,τι ἐξο-
τερικὸν καὶ ἐπιφανειακὸν ἐπιπροσέθην τὸ ἐκείνοτε πρόσκαιρον καρπὸν εἰς
τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Οἱ θέλοντες γὰρ εἰσαχθῶν εἰς τὸ νόημα τῆς πα-
ραδόσεως, τὸ ὅποσον μόνον δι' ἀμέσου καὶ προσωπικῆς ἐπιμελῆς πρὸς τὸ
ἱστορικὸν γίνεσθαι διαφωτίζεται, πολιτικὴ δύναμις γὰρ εἴρησαι βοηθή-
ματα εἰς τοὺς λόγους πρὸς τὸ γερμανικὸν ἔθνος. Reden an die deutsche
Nation τοῦ Fichte, (ἰδίᾳ εἰς τὸν 8ον λόγον).

σορρα, ἵνα τὴν ἄμορρον καὶ νέαν φύσιν καταστήσῃ ἱκανὸν φορέα τῆς
ἱστορικῆς κληρονομίας. Ἐν μὲν λέξει, ἡ ἀληθὴς πολιτεία παιδεύει
τὰς συνειδήσεις διὰ τῆς ἐρρηθμισμένης παροχῆς ἐτοιμῶν ἀγαθῶν, τῶν
ὁποίων ἡ πρώτη κατὰκτησις ἐστοίχισεν αἰῶνων ἔργα. Ἄγουσα οὕτω
εἰς τὴν πληρετέραν ἐκδίπλωσιν τοῦ ἀτομικοῦ συνειδέτος, καθίσταται
τὸ ὑπόβαθρον τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ προϋπόθεσις ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ
ἱστορία δὲν ἐγνώρισε ἀληθῆ δημιουργίαν πνευματικῶν ἀγαθῶν.

Ὅτε ἡ δυναμικὴ ἐπικράτησις, οὔτε ἡ ὕλικὴ εὐδαιμονία νοοῦνται
ὡς ἕκαστοι σκοποὶ τῆς πολιτείας. Εἶναι ταῦτα μέσα, συνήθως ἀναγ-
καῖα, πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ μόνου κατὰ λόγον δυνατοῦ σκοποῦ. Ὁ σκο-
πὸς δὲ αὐτὸς εἶναι ἡ παιδεία, ἡ ἐπὶ τοῦ παρελθόντος στηριζομένη,
ἀλλὰ πρὸς τὰς νέας δυνάμεις τῆς ζωῆς στρεφομένη παιδεία πρὸς
ἀρετὴν.

Ἰδοὺ θέμα, ἐν ᾧ ὑπερβαίνομεν τὰς λογικὰς μορφὰς τῶν ἐννοιῶν
καὶ εἰσφορῶμεθα εἰς τὴν οὐσίαν, εἰς τὴν κρίσιμον οὐσίαν τῶν ἱστορι-
κῶν γεγονότων.

Ἡ παιδεία πρὸς ἀρετὴν ὅμως ἀποβλέπει πρωτίστως "εἰς τὴν δημι-
ουργίαν προσωπικότητων"⁵⁴⁾, ἀνθρώπων συνειδητῶς καὶ ἐλευθέρως
ἐνεργούντων καὶ δημιουργούντων. Δύναται ἡ πολιτεία διὰ τῆς ἐρο-
νόμου αὐτῆς τάξεως γὰρ πληρῶσαι τὸν σκοπὸν αὐτὸν; Ἰδοὺ καὶ ἕτερον
πρόβλημα οὐσίας.

Ἀληθῶς ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητος, ἣν τοσάκις ἐτόνισε ἡ κατὰ
τῆς νεοκλασσικῆς σχολῆς ἀντίδρασις, πολλαπλῶς συγκρούεται καὶ συμ-
πλέκεται μετὰ τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας. Πρόκειται περὶ στοι-
χειῶν προφανῶς ἀντιθέτων. Τὸ πρόσωπον συλλαμβάνεται πλήρως,
μόνον ὡς τι ἀπολύτως ἀτομικόν, ὡς τι μοναδικόν⁵⁵⁾, ἐνῶ τὸ δίκαιον,

⁵⁴⁾ Προσωπικότης εἶναι τὸ πρόσωπον τὸ θεωρούμενον ὡς ἐνότης ἀξιών
καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς ἐλευθέρη δημιουργικὴ δύναμις πολιτισμοῦ. Fichte
Reden an die deutsche Nation III ("Ἐκδ. Insel 1922) σελ. 38 κ. ἐ. "Ide
Wille und Eins. in die Philosophie (1923) § 16 σελ. 338.

⁵⁵⁾ Rieker Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung
(1921 σελ. 175 κ. ἐ., 235 κ. ἐ., Jaspers Philosophie (1932) II σελ. 21 κ. ἐ.
Τὸ πρόσωπον, ὡς τι ἀπολύτως ἀτομικόν, ἐνέχει καὶ στοιχεῖα μὴ συλλαμβα-
νόμενα διὰ τῆς ἀφρημένης γενικότητος τῆς ἐννοίας, στοιχεῖα δηλονότι ἄλο-

ἐν τῇ ἀφαιρέσει τῶν γενικῶν κανόνων καὶ ἐνίοτε καὶ τῇ ἀκαμψίᾳ αὐτῶν, οὔτε δύναται, οὔτε καὶ πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰ ἀπολύτως ἀτομικὰ στοιχεῖα, ὅσα καὶ ἂν ἐνίοτε τείνει νὰ πλησιάσῃ πρὸς αὐτά⁶⁰).

γα. Ἀποτελεῖ δὲ ὡς ἐκ τούτου τὸ προσωριμότερον ἀντικείμενον μελέτης τῶν ἀντιλογικῶν. Οὕτω π. χ. τὸ ἔργον τοῦ Gundolf (ἴδε σημ. 46) στρέφεται ἀποκλειστικῶς πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἀτομικῶν στοιχείων μεγάλων προσωποποιήσεων. Ἴδε καὶ M. Scheler Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik ἐν Jahrb. f. Phil. u. phänomenolog. Forschung II 366 κ.έ.

⁶⁰) Ἐκείθεν καὶ ἡ συζήτησις κατὰ πόσον ἡ νομικὴ ἐπιστήμη εἶναι γενεαύουσα ἢ ἐξατομικεύουσα ἐπιστήμη.

Μία ἰδανικὴ περὶ δικαίου ὅπως καὶ μία ἠθικὴ κρίσις προϋποθέτουν τὴν γνῶσιν, καὶ τῶν ἀπολύτως εἰδικῶν συνθηκῶν, ὅψ' ἄς εἰς ἕκαστος βούλῃται καὶ πράττει ἐν δεδομένῃ στιγμῇ. Οὐδενίᾳ ὁμῶς ὑπάρχει πράξις ἢ βούλησις, ἥτις νὰ ἔχῃ ἐπιτελεσθῆ ὑπὸ τὰς αὐτὰς πρὸς ἄλλην συνθήκας. Ἡ δ' ἐλαχίστη διαφορὰ δύναται νὰ εἶναι ἀποφασιστικῶς ἐπιηριστικὴ τῆς ἠθικῆς ἢ τῆς ἰδανικῆς δικανικῆς ἡμῶν κρίσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, γινώσκων τί ἐστὶ δίκαιον, ἀποτελεῖ προσπάθειαν διεξακριβώσεως καὶ καταγνώσεως ἀπολύτως ἀτομικῶν στοιχείων.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἰδανικὴ δικανικὴ διαίγνωσις προσκρούει εἰς τὰ ἄρρη εἰς τὰ ὅποια θέτει κατέναντι τῆς ἀπειρομορφίας τῶν ἀτομικῶν ἐκδηλώσεων ἢ ἑτερόνομος τάξις. Αὕτη, χάριν τοῦ ἐνιαίου καὶ ἁρμονικοῦ τῆς κοινωνικῆς ἐνεργείας, καθορίζει γενικὰς τυπικὰς μορφάς, ἐπιβάλλουσα τὴν τήρησιν ὀρισμένων τύπων ἐνεργείας καὶ προσδίδουσα τὸ αὐτὸ νόημα εἰς πᾶσαν πράξιν, ὑπαγομένην εἰς γενικὴν τινα τυπικὴν μορφήν, ὅσαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ κατὰ τὰ λοιπὰ διαφορὰ αὐτῆς. Ἡ ἐξατομικεύουσα δηλονότι τοῦ δικαίου σταματᾷ εἰς τὴν γενικότητα τῶν πραγματικῶν δικανικῶν περιστατικῶν τοῦ κανόνος δικαίου. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη σχετικότητα τῆς ἐξατομικεύσεως δὲν καθιστᾷ τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου γενεαύουσαν ἐπιστήμην. Τὸ δίκαιον στρέφεται πρὸς τὸ ἄτομον, εἶναι μία ἀξιολογικὴ κρίσις περὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀδιάφορον ἂν ἢ ἀνάγκη τοῦ ἐκ τῶν προτέρων προσδιορισμοῦ ὀρισμένων τύπων ἐνεργείας καὶ ἢ ἀδυναμία τῆς εἰρέσεως ὅλων τῶν δυνατικῶν τύπων, ἀπομακρύνει τὴν πραγματικότητα ἀπὸ τῆν κατ' ἰδέαν ἰδανικὴν δικανικὴν κρίσιν, ἥτις, ὡς πᾶσα ἀξιολογικὴ κρίσις, ἔδει νὰ εἶναι ἀπολύτως ἀτομικὴ.

Ἐξ ἄλλου τὸ γεγονός, ὅτι συστηματοποιοῦντες τὰς νομικὰς ἐννοίας ὑπάρχομεν ταύτας εἰς γενικὰς τινας ἐννοίας, αἵτινες καὶ τελικῶς ὑπάρχονται ὡς εἶδος εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ δικαίου, δὲν εἶναι ἀποφασιστικὴν διὰ τὴν χαρακτῆρα τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου. Ὅλαι αἱ ἐπιστήμαι ἀνάγουν τὸ ὕλικόν αὐτῶν εἰς γενικὴν τινα ἐννοίαν καὶ ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ἐξατομικεύουσαι ἐπιστήμαι δὲν ὑπάρχουν. Αἱ ἐπιστήμαι ὁμῶς διακρίνονται κατὰ τὸν σκοπόν, πρὸς ἂν ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν ἀποβλέπουν. Γνῶσις τοῦ δικαίου, ὡς γνῶσις ἱστορικοῦ γεγονότος, εἶναι πάντοτε κρίσις ἀτομικοῦ τινος δεδο-

Τὸ δίκαιον, ὡς ὁλότις, θὰ μείνῃ πάντοτε μακρὰν τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοῦ ἀληθοῦς προσώπου. Ἐν τούτοις τὸ δίκαιον εἶναι τεταγμένον νὰ ρυθμίξῃ τὴν ζωὴν τοῦ προσώπου, παραμερίζον τὴν ἀτομικότητα αὐτοῦ, μεθ' ἑλῶν τῶν ἠθικῶν καὶ ψυχολογικῶν διαφορῶν, ἄς ἐγκλείει καὶ ἰσπεδοῦν ταύτην εἰς γραμμὴν τινα μέσῃ καὶ συχνάκις κατ' ἀξίαν κατωτέραν ἐνίων τῶν εἰς ταύτην τασσομένων ἀτόμων. Ἐκφεύγουσιν συχνάκις αἱ πολυτιμότεραι πτυχὰί τῆς ψυχῆς τὴν ἑτερόνομον ρύθμισιν τοῦ δικαίου, τὴν καθυποβάλλουσαν ταύτην εἰς προσεχηματισμένας μορφὰς καὶ βιάζουσιν οὕτω τὴν ἐκ τῆς φύσεως πλήρη αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Τὸ ἄτομον μόνον αὐτονόμως, τοῦτέστι ἐν τῇ ἠθικῇ τάξει, δύναται νὰ δικαιωθῆ καὶ καταξιωθῆ πλήρως. Τὸ δίκαιον, ὡς ἑτερόνομος ρύθμισις, εἶναι ἐχθρὸς τοῦ ἀτόμου. Καὶ φαίνεται ὅτι ἢ θὰ πρέπει νὰ ἀρνηθῆ τις τὴν πολιτείαν καὶ τὸ δίκαιον, διότι ἀνιχνίσθῃ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς προσωπικότητος, ἢ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ τὸν λόγον, δι' ὃν ἐπιβάλλεται ἡ μερικὴ φύσις ταύτης χάριν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας. Ἄλλ' ἴσως ἐκ βαθυτέρας ἐρεῦνης διαπιστωθῆ, ὅτι συνήθως μὲν δὲν ὑπάρχει φύσις ἀξίας, φύσις τῆς προσωπικότητος, ἀλλὰ φύσις τῆς ὀλικῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀτόμων, ἥτις ὁμῶς δὲν ἔχει ἐν προκειμένῳ καμμίαν σημασίαν ἐνίοτε ὁμῶς καὶ δὴ ὡς πρὸς τὰς τιτανικὰς ἐμφανίσεις τῆς ἱστορίας, ἐκείνας αἱ ὅποια θραύουσιν πάντα νόμον, πάντα δεσμὸν καὶ κατ' ὄν, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης⁶¹), «αἵτε διατρέφουσαι κατ' ἀρετῆς ὑπερβολὴν, οὐκ ἐστὶ νόμος, αὐταὶ γὰρ εἰσὶ νόμος», ὡς πρὸς αὐτὰς ὑπάρχει φύσις τῆς προσωπικό-

μέσου, ἐνῆ γνῶσις φυσικοῦ τινος φαινομένου εἶναι πάντοτε γνῶσις, ἐν ἣ τὸ φαινόμενον ἐνδιαφέρει μόνον ὡς παράδειγμα γενικοῦ τινος νόμου δὲν στρέφεται τὸ γνωστικὸν ἐνδιαφέρον πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ φαινόμενον. Καὶ ἡ μὲν φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ὡς θεωρία ἀξιών, τρέκεται πρὸς τὴν γενικότητα, τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου. Ἄλλ' ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, ἔχει ὡς ἀντικείμενικὸν σκοπὸν ὄχι τὴν ἀνέρεσιν πάντοτε γενικωτέρων ἀρχῶν, ἀλλὰ τὴν διατάξασιν τοῦ ἰδιόζοντος χωρικῆτος ἐκάστης νομοθεσίας, ἐκάστου θεσμοῦ καὶ ἐν τέλει ἐκάστης ἀξίως δικαίου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι νομικὴ ἐπιστήμη εἶναι ἐξατομικεύουσα ἐπιστήμη. Περὶ τοῦ περιμαχίτου τούτου ζητήματος ἴδε R u d h r n e h Rechtsphilosophie (1932) σελ. 119, K. T s u t s o s Der Begriff d. positiven Rechts (1928) I § 9 σελ. 48 κ.έ.

⁶¹) Ἀριστοτέλους Πολ. III 13, 1281 α.

τητος, ὅποτε εὐρισκόμεθα πρὸ τοῦ τραγικοῦ βιάθους τῆς ἱστορικῆς μοίρας, πρὸ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ἀπολύτων ἀξιῶν ἐν τῇ χρονικῇ γίνεσθαι, ἀντιθέσεως ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ ἴσως τὸ δυσκολότερον πρόβλημα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ἴδου ἔσμός ἀληθῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

Ἄλλ' ἐπὶ τὰ ἴχνη τούτων προβάλλουν καὶ ἕτερα ἐρωτήματα. Τὸ μὲν φθαρτὸν καὶ ἐφήμερον ἄτομον οὐδέποτε δύναται, ἐν τῇ σχετικότητι τοῦ ἴδιου συνειδότητος, νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν καὶ ὅσα ἔργα πολιτισμοῦ ἐκ ταύτης ἀπορρέουν. Ἐὰν ὅμως ἡ ὁλοκλήρωσις τοῦ ἀτόμου εἶναι ἔργον μάταιον, τί νόημα ἔχει ὁλόκληρος ἡ ἱστορία; Μὴ τυχὸν ὑπάρχει ἱστορικὸν γεγονός, ἐν τῇ ὁποίῳ νὰ ἐνσαρκωθῆται ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας; Μὴ τυχὸν ὑπάρχει εἰς ἀπόλυτος φορεὺς τοῦ πολιτισμοῦ; Καὶ μὴ τυχὸν ὁ φορεὺς οὗτος νὰ εἶναι ἀκριβῶς ἡ πολιτεία;*) Καὶ ὅχι ἐκείνη ἢ αὕτη ἡ συγκεκριμένη πολιτεία, ἀλλὰ ἡ διαρκῆς γένεσις τῶν πολιτειῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Ἐὰν τοῦτο συμβαίνει, τότε τῆς ἱστορίας σκοπὸς δὲν εἶναι τὸ ἄτομον, ἀλλὰ ἡ ἐδριτέρα ὄντοτης τῆς πολιτείας, τότε δὲν ὑπάρχει ἡ πολιτεία διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' ὑπάρχει τὸ ἄτομον διὰ τὴν πολιτείαν.**) Ἀνακύπτει ὅμως ἐν προκειμένῳ ἡ ἀνάγκη μιᾶς διασαφήσεως.

Πᾶσα πολιτεία εἶναι ἱστορικὸν γεγονός ἐμπῆκτον εἰς τὴν σχετικότητα καὶ τὴν ἀτέλειαν τῶν χρονικῶν ὄντων. Ποιούμεθα ὅμως λόγον καὶ περὶ τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας ἢ καὶ συναρῶς περὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν πράττομεν τοῦτο; Ποίαν θέσιν ἔχουν πολιτεία καὶ δίκαιον εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν;

Δίκαιον καὶ πολιτεία ὑπάρχουν ὡς ἐκπαινώσεις τῆς ἀνελευθερίας τοῦ συνειδότητος. Ἐὰν ὅμως τῆς πολιτείας σκοπὸς εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ συνειδότητος, εἰς τὸ ἰδανικὸν ἐκεῖνο σημεῖον, εἰς τὸ ὅποιον κατ' ἀ-

*) *Platonos Γοργίας* 464 β, 501 α, 515 β, 518 ε, 517 β, *Hegel Grundlinien d. Philosophie d. Rechts* §§ 340-343, *J. Erdmann Philosophische Vorlesungen über den Staat* (1854) σελ. 18 κ.έ., 191 κ.έ.

**) *Platonos Πολ.* 462 α κ.έ. Ἡ πλατωνικὴ πολιτεία ἐκφράζει τὴν πληρεστέραν θυσίαν τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν πολιτείαν. *Battaglia Dall' individualismo allo stato* ἐν *Riv. Int. di Fil. d. diritto* XIII σελ. 301 κ.έ. Ἐπίσης ἴδε *Heinemann Neue Wege der Philosophie* (1929) σελ. 165 κ.έ.

νάγκην τοποθεῖται τὸ τέρας τῆς ἐξελίξεως τῆς πολιτείας καὶ ἔνθα μόνον ἐλευθερία, αὐτονόμως κυβερνώμενα συνειδῶτα ὑπάρχουν, τὸς ὁ λόγος νὰ ὑπάρχουν ἀκόμη ἐκεῖ δίκαιον καὶ πολιτεία, ἀφοῦ οὔτε ἑτερόνομος ρύθμισις, οὔτε παιδεία εἶναι ἀναγκαῖαι μεταξὺ ἀπολύτως ἐλευθέρων ἀνθρώπων; Ἀλλὰ τότε δὲν δυνάμεθα νὰ διαιτῶμεν περὶ ἰδέας τοῦ δικαίου, ἀφοῦ αἱ ἔννοιαι αὗται αἴρονται ἀφ' ἑαυτῶν ἐν τῇ προσαιτίᾳ τοῦ ἀπολύτου; Τὸ ἀπόλυτον, ὡς οὐσία τῶν ἰδεῶν, εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ἀφοῦ δίκαιον, πολιτεία, τάξις ἑτερόνομος καὶ παιδεία, πάντα ταῦτα νοοῦνται μόνον ἐν συνειδήσει πρὸς τὴν ἱστορίαν, πρὸς τὸν κόσμον ἔνθα δὲν βασιλεύει ἡ γαλήνη τῆς θεωρίας, ἡ καθαρότης τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ ἡ πρᾶξις, ἡ μίξις ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, πνεύματος καὶ ἴλης, ὁ ἀγὼν πρὸς προώθησιν ἀπὸ τοῦ ἀτελεσιτέρου πρὸς τὸ ὀλιγότερον ἀτελές, ἐν μιᾷ λέξει ὁ πόνος τῆς δημιουργίας; Ἱστορία πολιτισμοῦ, — καὶ ἄλλη ἱστορία δὲν ὑπάρχει — εἶναι ἀδιανόητος ἄνευ δικαίου καὶ ἄνευ παιδείας. Μόνον ἐὰν ἡ ἱστορία αὕτη κατ' ἑαυτὴν θεωρηθῇ ὡς τι ἀπόλυτον,**) τότε εἶναι καὶ τὸ δίκαιον καὶ ἡ παιδεία ἀκόλυτα ἀγαθὰ, ἰδέαι. Ἴδου ἡ κατεύθυνσις ἀπλῶς διὰ τὴν λύσιν προβλημάτων καλὸν μέρος τῶν συνήθων λογικῶν καὶ μεθοδολογικῶν ἀσχολιῶν κειμένων, προβλημάτων, τὰ ὅποια, ὅσον καὶ ἂν ὀλίγοι τὰ ἀντιλαμβάνονται ὡς προβλήματα, πρέπει νὰ τεθοῦν, ὡς ἀπαιτῶντα ἀπάντησιν παρὰ παντὸς ἀληθῶς φιλοσοφοῦντος.

* *

Ἐφ' ὅσον τὰ γνωσιολογικὰ καὶ μεθοδολογικὰ ἐρωτήματα παρέμεναν ἀνικαπύτητα καὶ ἀσύντακτα, εἶνε ἐδνόητον ὅτι εἰς ταῦτα ἐνετοπίζετο ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις, διότι ἄνευ τῆς ἀντιμετωπίσεως τούτων εἰς οὐδὲν πρόβλημα ἠδύνατο νὰ δοθῇ ῥητικὴ λύσις. Ἀφ' ἧς ὅμως διὰ τῆς τριαύτης ἢ ἄλλης ἀντιμετωπίσεως, ἐκτίμηται εἰς τὰ προπαιδευτικὰ ταῦτα προβλήματα ἰδρυαίαν τινὰ βίωσιν ἢ φιλοσοφοῦσα σκέψις, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ στραφῇ ἐρωτικῶς πρὸς τὰ προβλήματα τῆς οὐσίας, προβλήματα, τὰ ὅποια δὲν θίγουν ἀπλῶς, ὡς αἱ εἰδικὰ ἐπιστήμαι, τὸ λογι-

**) *Hegel Philosophie des Rechts* § 259, *Windelband Einl. in die Philosophie* (1923) σελ. 338 κ.έ.

κὸν ἡμῶν, ἀλλὰ πολλαχόθεν διαφωτίζουν καὶ διακαθορίζουν τὸ ἀκραιφνὲς νόημα καὶ τὴν εὐθύνην τῆς ζωῆς μας. Ἡ ἐλευθέρα, ἡ συνειδητῶς ζῶσα ψυχὴ ἀγωνιᾷ πρὸ τῶν ἀμειλίκτων ἐρωτημάτων, τὰ ὁποῖα, ἄγουν εἰς τὴν ἑξαφάνισιν ἢ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἀξίας τῆς πολιτείας, τῆς ἀξίας τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ἡ φιλοσοφία, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἀντικειμενικὴ θεωρία, καθαρὰ ἐπιστήμη κατὰ τὴν μεθοδικότητα καὶ λογικότητα τῆς σκέψεως αὐτῆς, δὲν θίγει προβλήματα ἔχοντα διὰ τὴν θεωρίαν μόνον σημασίαν, ἀλλὰ προβλήματα ἀρρήκτως συνδεδεμένα πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐνὸς ἐκάστου εὐθύνην διὰ τὴν πλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς του ἐν τῇ ἱστορικῇ ζωῇ, προβλήματα ἀκτινοβολοῦντα μέχρι τῶν μυλαιάτων τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἔχει δ' ὡς ἐκ τούτου, χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ—καὶ μάλιστα κυρίως ὅταν δὲν ἐξέρχεται—τοῦ ἀδυστηροῦς ἐπιστημονικοῦ πλαισίου, εὐρεῖαν ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀποστολήν. Ὁ φιλόσοφος, κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῷ ἔρευναν, θεμελιώνει ἢ ἀνιτρέπει ἀξίας. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀξιολογία.⁶¹⁾ Δὲν πρέπει νὰ διαστίσωμεν νὰ τονίσωμεν τὴν ἀλήθειαν αὐτῆν, ἐκ φόβου ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἐπιμελῶς περιορίζουν τὴν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν τῶν πραγμάτων εἰς τὴν, καθὼς λέγουσιν, ἀντικειμενικὴν διαπίστωσιν αὐτῶν, διότι φαντάζονται ὅτι κατὰ τὴν τοιαύτην γνωστικὴν λειτουργίαν ἴστανται ἐπὶ ἐδραιωτέρον ἐδάφους ἢ ὁ ἀξιολογῶν, βιάσει ἀντικειμενικῶν ἀρχῶν, φιλόσοφος. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀκριβέστεραι τῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ ἀξιομάτων ἀρχονται, ἀπὸ δογματικῶν ὑποθέσεων καὶ βιάσει τούτων χωροῦσι εἰς τὴν ἐξίγησιν τῶν κατ' ἰδίαν φαινομένων. Αὕτη εἶναι ἡ ἀντικειμενικότης τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ φιλοσοφία ἀρχεται ὁμοίως ἀπὸ ὑποθέσεων, διότι μόνον τοιοῦτοτρόπως εἶναι δυνατόν νὰ ἀρχίσῃ λειτουργοῦσα ἡ σκέψις· δὲν ἐρευνᾷ ὅμως τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ τὰ νοήματα τῶν φαινομένων, τὴν σημασίαν τὴν ὁποῖαν ἔχουν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, διὰ τὴν ἱστορίαν ἢ καὶ γενικώτατα διὰ τὸ σύμπαν.⁶²⁾ Ἐκφέρει κρίσιν περὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν, βιάσει

⁶¹⁾ R i e k e r t System der Philosophie I (1921) VII Kap., § 7 σελ. 142. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς ἀξιολογικῆς νεοκλασικῆς σχολῆς.

⁶²⁾ Z e l l e r Die Philosophie der Griechen (1892) I σελ. 6, R i e k e r t

ἀντικειμενικῶς ὁρισμένον ὑποθέσεων, ἢ, ἂν θέλετε τὸν πλατωνικὸν ὄρον, βιάσει τῶν ἰδεῶν. Κρίνει κατὰ πῶσον ἐν γεγονόσι εἶναι τὸ ὀρθὸν μέσον, ἢ πάντως μὲν σχετικῇ, ἀλλὰ καὶ προσφοροτέρα πραγματώσει τῆς ἀπολύτου ἀξίας. Κρίνει ἐπὶ τῇ βιάσει τοῦ ἀντικειμενικοῦ κριτηρίου τῆς ἰδέας, ὅπως αἱ εἰδικαὶ ἐπιστήμαι, βιάσει κριτηρίων εἰς τὰς ἰδέας τελικῶς θεμελιωμένων. Μόνον αἱ ἀρνούμενοι τὴν ἵπαρξιν τῶν ἀπολύτων ἀξιῶν, τῶν ἰδεῶν, ὅχι βεβαίως, ὡς ὑπερκουσίων ἀντιοτήτων, ἀλλὰ ὡς ὑποθέσεων τῆς γνώσεως,⁶³⁾ μόνον αὐταὶ δύνανται καὶ πρέπει νὰ ἀρνηθῶσι τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας. Παράμνει τότε ὅμως δι' αὐτοὺς ἄλυτον καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀντικειμενικότητος γενικῶς πάσης γνώσεως, διότι δὲν εἶναι δυσχερὲς νὰ καταδειχθῇ, ὅτι ἄνευ ἀναγνωρίσεως τῆς ἀληθείας, ὡς ἀπολύτου ἀξίας, ὡς ἰδέας, ἢ ἐπιστήμη καταντᾷ δόξα σοφιστικῇ.⁶⁴⁾

Ἐκ τοῦ λογικοῦ τούτου κλοιοῦ προσπαθοῦν νὰ ἐκφύγουν οἱ ἀρνηταὶ τῶν ἀπολύτων ἀξιῶν, ἀποδεχόμενοι μόνον τὴν θεμελιούσαν τὴν ἐπιστήμην ἀξίαν τῆς ἀληθείας καὶ ἀρνούμενοι τὰς λοιπὰς.⁶⁵⁾ Ἐλάχιστοι εἶναι οἱ ἔχοντες τὸ πνευματικὸν θάρρος τῶν ἀρχαίων σοφιστῶν καὶ τῶν σκεπτικῶν, οἱ ὅποιοι ἠρνοῦντο πᾶσαν ἀξίαν, καὶ συνεπεῖς πρὸς ἑαυτούς, καὶ αὐτῆν τὴν ἀξίαν τῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ ζῶμεν εἰς τὴν ἐποχὴν ἐνθα αἱ συμβιβασμοὶ καὶ εἰς τὸ πνευματικὸν ἀκόμη πεδίον, ἀποτελοῦν ἐνδειξὴν δῦθεν μέτρον, ἰσορροπίας, ἀμετροληφίας καὶ ἀντικειμενικότητος. Ὡς ἐκ τούτου ὁ σχετικισμὸς, ἔχων ὡς ἔρησιμα τὴν ψυχολογικὴν σύλληψιν τοῦ συνειδῶτος, ἄλλοτε μὲν βασιλεύει ἐπὶ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν μόνον, ἄλλοτε δέ, ἀλλὰ σπανιώτερον, ἐπὶ πασῶν τῶν ἀξιῶν. Καὶ τοιοῦτοτρόπως ἡ στρεφομένη πρὸς τὰς ἀπολύτους ἀξίας,

System der Philosophie (1921) I σελ. 3 κ.έ., 18, L a s k ἐν Gesam. Werke (1923) 111 σελ. 210. Ἴδε ἀνωτ. σημ. 40.

⁶³⁾ Η λ ἄ τ ω ν ο ς Φαίδων 92 d, 99 e, 100 a, 101 d, Πόλ. 510 β, Τημ. 48 e, Νάτορρ Platon Ideenlehre (1921) σελ. 39, 169 (ἑλλ. μετάφρασις Μιχ. Τσαμαδοῦ, (1929)).

⁶⁴⁾ R i e k e r t System der Philosophie (1921) 115 κ.έ., τοῦ Ἰδίου Gegenstand der Erkenntnis (1921) σελ. 229 κ.έ.

⁶⁵⁾ Ὀλόκληρος ἡ λεγομένη κριτικὴ φιλοσοφία ζῆ ἐκ τῆς ἀντιρρίσεως ταύτης.

πρὸς τὰς ἰδέας φιλοσοφικῆ κατεύθυνσις, ἀντιμετωπίζει καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον ἔποχην, τοὺς ψυχολογιστάς, τοὺς σχετικιστάς, τοὺς αἰσθησιοκρατίας, τοὺς ἀείποτε δι' ἕλης τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἐν ὀνόματι τῆς ἕλης συμμαχήσαντας κατὰ τῆς ἰδέας. Ἄν δ' ὄχι βεβαίως τὴν ἐπιστημονικῶς, πάντως τὴν ἱστορικῶς σημαντικωτέραν ἔκφρασιν τῆς τοιαύτης συνεργίας, κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους, ἀποτελεῖ ἡ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ. Ὑπ' αὐτοῦ κυρίως πλήσσει ἀνεξιλάτως ἡ ἰδεοκρατία, ἰδίᾳ εἰς τὰς χώρας, ἐνθα ἡ ἔλλειψις βαθυτέρας φιλοσοφικῆς προβληματικῆς ἀλλὰ καὶ παραδόσεως, συγκεντρώνει κατ' ἀποκλειστικὸν τρόπον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν διανοουμένων εἰς τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως.⁶⁰⁾ Ἡ ἐπίθεσις εἶναι κατ' ἔξοχὴν ὀρηκτικὴ εἰς τὸ κέντρον τῆς παρατάξεως, εἰς ὃ ἴστανται ἡ πολιτεία καὶ τὸ δίκαιον.

Τοιαύτη ἐκ τῆς μοίρας τῶν πραγμάτων ἀνακύπτει ἡ κοινωνικὴ ἀποστολὴ τῆς ἰδεοκρατικῆς θεωρίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας ἐν τῷ συγχρόνῳ πολιτισμῷ καὶ εἰδικώτερον ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνευματικῷ βίῳ. Ἄλλ' ἂν θέλωμεν τῷ ὄντι νὰ ἀνταποκριθῶμεν γονίμως εἰς τὰς πνευματικὰς ἀξιώσεις, αἱ ὁποῖαι, ὡς πρὸς τὸν ἀνταγωνισμὸν τοῦτον, γεννῶνται εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν ψυχὴν, εἶναι πρωτίστως ἀνάγκη, κωφεύοντες εἰς σκοπίμους προκλήσεις, νὰ κατοχυρωθῶμεν καὶ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν θεωρίαν τῶν πραγμάτων. Εἶναι ἀνάγκη, διὰ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰδικώτερον τῆς ἱστορίας τῶν περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωριῶν, νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἡμῶν συνείδησιν, ἄνευ τῆς ὁποίας θὰ μείνωμεν πνευματικῶς ἀθεμελίωτοι καὶ ἀνεφράτιστοι.⁶¹⁾ Μόνον εἰν

⁶⁰⁾ Εἶναι ἐνδεικτικὴ τοῦ ἐπιπέδου τῆς πνευματικῆς ἡμῶν ζωῆς ἡ ἄγνοια τῆς ἀξιολογικῆς σχέσεως τῶν προβλημάτων, πρὸς τὰ ὁποῖα ἐπέλασε τὸ πνεῦμα ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἀνεξέλιξι. Τὴν ἄγνοιαν ταύτην ἐκμεταλλεύονται ὅσοι θέλουν, ἐντοπίζοντες τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν εἰς ὀρισμένα θέματα, νὰ ἀπομονώσουν αὐτὴν ἀπὸ τὴν ὁλότητα τοῦ πνεύματος, ἐν τῇ ὁποίᾳ τὰ προβλήματα καταλαμβάνουν τὴν ἀρμόζουσαν ἐνὶ ἑκάστῳ σχετικῇ θέσει.

⁶¹⁾ Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἐλευθερίας (Hegel Philosophie d. Geschichte εκδ. Hoeskner σελ. 46). Ὅσο βαθύτερον συνυφαίνομεν τὴν συνείδησιν ἡμῶν μετ' αὐτῆς, τόσο ἀσφαλέστερον κατοχυροῦται ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἡμῶν ἐλευθερία.

τοιαύτην βίαν ἀποκρίσωμεν, θὰ γίνωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐνσυνείδητοι κριταὶ τῆς πολιτικῆς καὶ ἱστορικῆς ζωῆς μας καὶ εἰς τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα κινδυνεύουν νὰ γίνουν ἡ ἀποκλειστικὴ βορὰ κακῆς δημοσιογραφίας, θὰ ἀποδοθῇ τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ ἠθικὸν ὕψος, τὸ ὁποῖον τοὺς προσήκει.

Βαθυτάτην αἰσθάνομαι εὐγνωμοσύνην πρὸς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἣτις διὰ τῆς εὐμενοῦς αὐτῆς ψήφου μοὶ ἐνεπιστεύθη κατ' ἔξοχὴν ἐπίκαιρον θέσιν ἐν τῷ πνευματικῷ τούτῳ ἀγῶνι. Ἡ ἀνύψωσις ἡμῶς αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνος στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τῆς ἀπουδαζούσης νεότητος, ἣτις ὁσημέραι μετὰ περισσοτέρας δύψης, ἀλλὰ καὶ περισσοτέρας ἀντικειμενικότητος ῥέπει πρὸς τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα, καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὰ προβλήματα τοῦ ἠθικοῦ καὶ ἱστορικοῦ ἡμῶν βίου. Πρέπει ὅμως πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ νεότης αὕτη νὰ μὴ λησμονήσῃ οὐδὲ πρὸς στιγμὴν τὸ ἀληθὲς νόημα τῆς ἀντιθέσεως ἰδεοκρατίας καὶ ὀλισμοῦ.

Ἡ πάλῃ τοῦ ἰδεοκρατοῦ κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ, διεξάγεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον δι' ὄπλων ἐπιστημονικῶν ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ κοινίᾳ. Οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνας τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ, καὶ οἷοσδήποτε ἄλλης κοινωνικῆς τάξεως, ἴσον καὶ ἂν πρῶτον μέλημα τῶν ὀπαδῶν ἀκριβῶς τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ, κατ' ἡμῶν ἰδίᾳ, ὀπῆρξε ἡ σύγκρουσις τῶν δύο τοιούτων ἀσχέτων ἀγῶνων, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ νὰ προσδώσουν εἰς τὴν ἰδεοκρατικὴν κατεύθυνσιν τὸν χαρακτήρα ἀντιδραστικῆς ἰδεολογίας. Αἱ τοιαῦται προσκλίθεται χωρὶς βεβαίως νὰ δικαιολογοῦνται, ἐξηγοῦνται ὅμως ἐκ τοῦ ὅτι, εἰς τὰς μικρὰς ἰδίᾳ χώρας, οἱ ὀλιστικῶς φιλοσοφῶντες εἶναι πρωτίστως πολιτικοί, δοῶντες ὑπὸ τὴν δελεαστικὴν προσοπίδα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητος καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἰδεοκρατία, ἡμμένουσα ἀκριβῶς ἐν τῷ πλαίσίῳ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐνεργείας, πλήσσει, οὐχὶ βεβαίως τὰς κοινωνικὰς καὶ οικονομικὰς βλέψεις τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ, πρὸς ἃς ἐν πολλοῖς διάκειται συμπαιθῶς, ἀλλὰ τὰς βαθυτέρας αὐτοῦ θεωρητικὰς ρίζας. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν μία καθαρὰ θεωρία τοῦ δικαίου ἐπολεμήθη φανατικῶς, ὥσει εἰς ἄλλην τινὰ πρόθεσιν ἐκτὸς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Αὐτὸς εἶναι ὅμως καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν ἡ καθαρὰ αὕτη ἔρευνα ἔχει ἀουσιῶς καὶ μεγάλῃν ἱστο-

οικήν ἀποστολήν. Ὡς ἐπ' ἐσχάτων ἔλεγεν ὁ Radbruch,¹⁰⁸⁾ «Αὕτη ἀκριβῶς εἶναι ἡ σπουδαιότατη σχέσις φιλοσοφίας καὶ πράξεως· νὰ ἀποκαθαίρη διὰ τῆς σκέψεως τὰς ἀντιθέσεις καὶ τὰς συναφείας τῶν πολιτικῶν διαμαχῶν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου εἶναι ὁ ἀγὼν τῶν πολιτικῶν μερίδων, μετηνεγμένος εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ πνεύματος».

Ἔχομαι τῆς ἐλπίδος ὅτι ἡ ἐπ' ἐσχάτων δημιουργηθεῖσα ἐν Ἑλλάδι, ἐν τε τῇ φιλοσοφίᾳ γενικῶς καὶ εἰδικώτερον ἐν ταῖς κοινωνικαῖς ἐπιστήμας ἰδεοκρατικὴ κίνησις, θὰ εὖρη γόνιμον ἔδαφος εἰς τὰς ἀποκαταλήπτους ψυχὰς τῶν νέων. Ἡ ἰδεοκρατικὴ φιλοσοφία εἶναι κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφία ἑλληνική. Ἄν ἐπιστρέψωμεν εἰς τὰ βαθύτερα νόματα τῆς φυλῆς μας, ἂν ἀφήσωμεν ἑλευθέρᾳ νὰ ἀκουσθῇ ἡ φωνὴ τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν συνειδήσεως, ἡ φιλοσοφία τῆς ἑλευθερίας καὶ τῶν ἰδεῶν θὰ ἀναστηθῇ ἀφ' ἑαυτῆς εἰς τὴν γῆν, εἰς τὴν ὅποίαν τὸ πρότερον ἐβλάστησε καὶ ἐν ἧ ἀπέδωκε τοὺς ἀγλαότερους καρπούς της.

Ἡ ἰδεοκρατία πηγάζει ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ἑλευθερίας, συμβολίζεται εἰς τὰ ἀρχαῖα ἡμῶν μνημεῖα, ἐνσαρκοῦται εἰς τὰς πτυχὰς τῶν ὁρέων μας καὶ εἰς τὸ φῶς τοῦ οὐρανοῦ μας. Ἀπὸ φυλῆς σημιτικῆς, ἀπὸ φυλῆς ἀσιατικῆς οὔτε νὰ συλληφθῇ ἦτο δυνατόν, οὔτε ἠδύνατο μεταξὺ αὐτῶν νὰ καρποφορήσῃ. Ἄλλα ἀγαθὰ ἴσως προσέλθουν μίαν ἡμέραν καὶ ἀπὸ ἐκεῖνας τὰς γῶρας. Τὸ ἔργον ὅμοις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ ὑπῆρξε καὶ θὰ μείνῃ ἡ ἰδεοκρατία.

Δὲν ἀξιῶμεν δι' αὐτῶν ὑπερφιάλως πολλά. Ὑπὸ τὴν πρωτεϊκὴν πολιμορφίαν τῶν ἱστορικῶν μας ἐκφάνσεων, κρύπτεται ἀκατάλυτος πνευματικὴ συνοχή. Παρὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ἐριεμένων τὴν ἐν τῇ οἰκονομικῇ σφαιρᾷ εἰκταίαν ἰσοπέδωσιν νὰ ἐπεκτείνουν καὶ ἐν τῇ σφαιρᾷ τοῦ πνεύματος, ὅλα τὰ δημιουργικὰ ἔθνη, ὅπως καὶ τὰ δημιουργικὰ ἄτομα, οὐρεῖλουν νὰ διαφυλάξουν τὸν ἐκ τῶν ἰδίων των ἔργων δημιουργηθέντα πνευματικὸν χαρακτῆρα, τὴν μοναδικότητα τῆς ἐθνικῆς των προσωπικότητος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ τελευταῖοι ἡμῶν ἔθνικοὶ καταγισμοί, ἀλλὰ καὶ τὸ θέαμα τῶν περιβαλλόντων ἡμᾶς κρατικῶν καὶ τεχνικῶν ὄγκων, ἰδίᾳ ὅμως τὸ κακοτρόπος ἐπαναλαμβανόμενον ἐπιζέσημα τῆς ἀφομοιώσεως τῶν λαῶν, ὥσει ἐὰν ἡ ἀφομοίωσις ἐσήμαινε

εἰρήνην τῶν λαῶν, ὥσει ἐὰν εἰρήνη τῶν λαῶν ἐσήμαινε κατάπαισιν τῆς ἀμίλλης τῶν πνευμάτων, πάντα ταῦτα ἐμάραναν ἐν μέρει εἰς τὰς νέας ψυχὰς τὴν πίστιν εἰς τὴν γονιμότητα τῆς παραδόσεως καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἔθνους.

Ἄλλὰ αἱ τοιαῦτα τάσεις καταδεικνύουν μόνον, ὅτι ἐπείγει νὰ καλλιιεργήσωμεν παρ' ἡμῖν τὰς οὐσιαστικὰς ἐννοίας τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἱστορίας. Αἱ τοιαῦτα τάσεις μαρτυροῦν, ὅτι τὸ βεληνεκὲς τῆς ἱστορικῆς μας ὁράσεως εἶναι πολὺ βραχύτερον τῶν κυριασμιῶν τῆς ἱστορικῆς μας μοίρας. Ἡ μοῖρα αὕτη εἶναι βέβαιον ὅτι μᾶς παρέχει τὴν δυνατότητα τὴν πραγματοποιήσῃν θὰ τὴν ἀναζητήσωμεν ἐντὸς μας.

Ὑπὸ τὴν ἀμείλικτον προοπτικῆσιν ὅτι θὰ εδρεθοῦν ἄνθρωποι ἀξιοὶ νὰ ἐργασθοῦν μὲ ἔρωτα καὶ μὲ πείσμα, δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφβολία ὅτι αἱ ἀπώτεραι γενεαί, θὰ ἴδουν νέον ἥλιον πνευματικῆς ζωῆς νὰ κατανύσῃ τὴν ἐπίγειον κοιτίδα τῆς ἰδέας.

Ὅσοι δὲ διὰ τοὺς σήμερον ζῶντας, αὐτοί, πιστεύω, ὅτι ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἀγωνισθοῦν καὶ μὲ μόνην τὴν συγκίνησιν τῆς προσδοκίας.

¹⁰⁸⁾ Jurist. Wochenschrift τόμ. 61 (1932) σελ. 3737.

ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΤΡΑΓΙΚΟΥ

(Απὸ τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἀπίστου)

ΥΠΟ

Ε. ΛΕΜΠΕΣΗ

Τὸ τραγικὸν ὑπῆρξε βεβαίως δι' ὅλας τὰς κοινωνίας καὶ δι' ὅλας τὰς ἐποχὰς μία καὶ ἡ αὐτὴ ἔννοια: ὁ ἀνθρώπινος πόνος. Τὸ τραγικὸν εἶναι αἰώνιον, δηλαδή κατ' ὅλην τὴν μέτροι σήμερον ἐμπειρικῶς γνωστὴν ἱστορικὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος συναίσθημα σταθερὸν. Τὸ τραγικὸν συναίσθημα τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου γεννᾶται βαισιῶς ἀπὸ μίαν σύγκρουσιν πρὸς ὅ,τι δύναται νὰ προκαλέσῃ τὸν πόνον αὐτόν, σύγκρουσιν πρὸς τὰ πράγματα ἢ πρὸς τὰς ἰδέας, πρὸς τὸν Κόσμον, πρὸς τὸν θεόν, ἢ πρὸς τὸν θάνατον. Διὰ τῆς συγκρούσεως τὸ τραγικὸν λαμβάνει δραματικὸν χαρακτῆρα καὶ, ἐμφανιζόμενον ὡς δράμα, ἀποτελεῖ εἶδος τῆς θεατρικῆς τέχνης: τὴν τραγωδίαν.

Ἄλλ' οὐχὶ τεχνολογικῶς βεβαίως πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐνταῦθα τὸ τραγικόν. Τὸ πνεῦμα τὸ διέπων τὴν τραγωδίαν, ὡς συγκεκριμένην ἐμφάνισιν μιᾶς ἐποχῆς, εἶνε πνεῦμα κοινωνικόν. Τὸ εἶδος τῶν θεμελιωδῶν συναισθηματικῶν συγκρούσεων καὶ ἡ ταύτας διέπουσα ἀρχὴ δίδουν τὸ νόημα, τὴν συγκεκριμένην τουτέστι ἱστορικὴν ἔννοιαν τῆς τραγωδίας μιᾶς ὁρισμένης κοινωνικῆς ἐποχῆς. Τὸ αἰώνιον τραγικόν, ὁ παντοτινὸς ἀνθρώπινος πόνος καὶ ἀναισθητικῶς ἡ ἔννοια τῆς τραγωδίας ἐμφανίζονται οὕτω ὑπὸ τρεῖς διαφορετικῶς μορφάς: 1. Ὡς πόνος ὑφαιλούμενος εἰς τὴν σύγκρουσιν τῶν θεῶν μεταξύ των, πόνος αἰρόμενος ἢ ὄχι, ἀναλόγως τῆς ἄρσεως τῆς μεταξύ των θεῶν τούτων συγκρούσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἐμφανίζονται τὰ ἀνθρώπινα δεινὰ εἰς τὴν Αἰσχύλειον τραγωδίαν. 2. Ὡς πόνος ὑφαιλούμενος εἰς τὴν ἐπὶ τῆς γῆς δοκιμασίαν—παιδαγωγικὴν οὕτως εἰπεῖν—τοῦ ἀνθρωπίνου γένους

ὑπὸ τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ, πόνος ὅμως αἰρόμενος ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν ἀκολουθοῦσαν θεϊκὴν ἐπιβράβεισιν. Τοιοῦτοτρόπως ἐμφανίζονται τὰ ἀνθρώπινα δεινὰ εἰς τὰ χριστιανικὰ *Mysterienspiele* τοῦ μεσαιῶνος μέχρι τῶν τραγωδιῶν τοῦ Schiller (*Die Jungfrau von Orleans*) συμπεριλαμβανομένων, ὡς μιμήσεις τῶν παθῶν τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς ἰδέας τῆς «λυτρώσεως» εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. 3. Ὡς πόνος χωρὶς κανένα νόημα, χωρὶς καμμίαν πίστιν, καμμίαν ἐλπίδα καὶ καμμίαν διέξοδον! Πόνος τῆς ἐποχῆς τῆς ἀπιστίας καὶ πρὸς τοὺς πολλοὺς καὶ πρὸς τὸν ἕνα καὶ μόνον θεόν.

Ἡ τελευταία αὕτη μορφή τοῦ τραγικοῦ, μορφή καθαρά τῆς ἐποχῆς μας, διαφέρει ριζικῶς καὶ τῶν δύο προηγουμένων, μολονότι ἀπέχει πολὺ περισσότερον τῆς χριστιανικῆς ἢ τῆς αἰσχυλείου μορφῆς. Ἐὰν ὁ Αἰσχύλος δὲν λυτρώνει τὰ τραγικὰ αὐτοῦ πρόσωπα δι' οὐδενὸς μέσου, παρὰ μόνον διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ἀναγκαίου, τοῦ ἀναποτρέπτου, τῆς ὑπὲρ καὶ τὴν θεϊκὴν ἀκόμη θέλησιν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐπιχειρημένης Μοίρας, ἡ δὲ τραγωδία τῆς ἐποχῆς μας παρουσιάζει ἀπλῶς τὸν πόνον γυμνόν, χωρὶς ἐξηγήσεις καὶ δίχως σχόλια, χωρὶς νὰ προσπαθῇ νὰ τὸν ἀναγάγῃ εἰς μίαν κοσμικὴν ἢ ὑπερκόσμιον αἰτίαν, χωρὶς νὰ ὑποδεικνύει, καθὼς καὶ ὁ Αἰσχύλος, καμμίαν «διέξοδον»,— ἡ χριστιανικὴ ὅμως «τραγωδία» καὶ (ὑπερκόσμιον) ἐξήγησιν δίδει (τὴν θεϊκὴν δοκιμασίαν), καὶ (ὑπερκόσμιον) διέξοδον ὑποδεικνύει: τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Τραγωδία «μὲ ὅλα τὰ κομφορ», μὲ δικαιολογημένον τὸν πόνον καὶ κέρδη ἡγγυημένα. Τραγωδία-κατίστιζον.

1.— Ὡς νευρόσπασμα εἰς χεῖρας τῶν θεῶν, ὡς τοποτηρητὰ αὐτῶν καὶ ὄργανα τῶν παθῶν των, παρουσιάζονται τὰ τραγικὰ πρόσωπα τοῦ Αἰσχύλου καὶ δράμα θεῶν καὶ οὐχὶ ἀνθρώπων ἀποτελεῖ ἡ τραγωδία του. Ὁ ἀνθρώπινος πόνος δὲν εἶνε ἀνθρώπινος καὶ οὐδεμία ἀνθρωπίνη διέξοδος ὑπάρχει ἀπὸ τὸν πόνον αὐτόν, ἐκτὸς τῆς ἐπιγνώσεως, ὅτι πᾶν ὅ,τι συμβαίνει εἶνε μοιραῖον, εἶνε ἀναγκαῖον, ρυθμίζεται ὑπὸ τῆς «Ἀνάγκης»—τοῦ ὑπῆιτου τούτου κοσμικοῦ Νόμου, τοῦ ἱσχυμένου καὶ ὑπὲρ τὴν θέλησιν τῶν θεῶν, τοῦ διέποντος τὸν κόσμον ὡς τάξιν πραγμάτων, τοῦ θέτοντος κανόνα καὶ ρυθμὸν εἰς τὸ κοσμικὸν γένος. Τὴν ἰδέαν ταύτην τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ἀναγκαίου ἐκφρά-

ζει φιλοσοφικῶς ἢ γνωστὴ περὶ τραγωδίας ὡς «καθάρσεως» θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους («Ποιητικῆ»): ὁ θεατὴς εὕρισκει διέξοδον εἰς τὸ τραγικὸν τοῦ συναίσθημα, «λυτρώνεται» διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ τραγικοῦ· θεωρία βεβαίως εἰς τοιοῦτον βαθμὸν λογοκρατικὴ καὶ διεπομένη ὑπὸ τῆς συνήθους εἰς τὸν Ἀριστοτέλη λογικῆς σκοπιμότητος, ὥστε ἀπομακρύνεται σημαντικῶς τῆς καλλιτεχνικῆς ἀντιλήψεως. Ὁ Πλάτων, ὁ ὅποιος εἶχε μεγαλυτέραν αἴσθησιν τοῦ τραγικοῦ, ὡς ποιητικώτερα ψυχικῶς διατεθειμένος, διησιάνθη βελύχεται τὸ τεχνητὸν τῆς φρούδης αὐτῆς «διεξόδου», ἢ ὁποῖα διὰ τὸν πράγματι καλλιτεχνικῶς ζῶντι τὸ τραγικὸν ἀνθρώπον δὲν ὑπάρχει. Ἀπηλλαγμένος ὁ Πλάτων τοῦ λογοκρατικοῦ χαρακτήρος τοῦ Ἀριστοτέλους διασθάνεται ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» τοῦ ὅλους τοὺς κινδύνους τῆς τραγωδίας: κατακρίνει τοὺς τραγωδοὺς καὶ τοὺς κομηδιογράφους ὅτι οἱ πρῶτοι, ἀντὶ νὰ σκληραγωγοῦν τὸν ἀνθρώπον πρὸ τῶν δεινῶν καὶ νὰ διδάσκουν εἰς αὐτὸν τὸ «μέτρον», τουναντίον μαλθακῶν αὐτὸν διὰ τῆς τεχνητῆς ἀπὸ σκηνῆς ὀξύσεως τοῦ τραγικοῦ συναισθήματος καὶ τῆς καλλιέργειας ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων παιθῶν· οἱ δὲ δεύτεροι, ἀντὶ νὰ διδάσκουν τὴν σοβαρὰν σκέψιν προκαλοῦν τὴν ἐπιπολαίαν γελοιοποίησιν τῶν πάντων, καταστρέφοντες οὕτω τὸ «μέτρον» καὶ ἐνδιαρρύνοντες τὰς ἐνστικτώδεις, ἀμέτρους καὶ ἐπιπολαίας ἰδιότητας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐν ἀντιθέσει λοιπὸν πρὸς τὴν χριστιανικὴν «τραγωδίαν», καὶ ἐν συμφωνίᾳ ἐν μέρει, μὲ τὴν τραγωδίαν τῆς ἐποχῆς μας, ὁ Λισχύλος δὲν δημιουργεῖ οὐσιαστικῶς οὐδεμίαν διέξοδον τοῦ τραγικοῦ συναίσθηματος, οὐδεμίαν διέξοδον ἐκ τῶν τραγικῶν συγκρούσεων, ἀφήνει τὸν ἀνθρώπον ἔρμαιον θεϊκῶν βουλήσεων, ὑποδουλωμένον εἰς αὐτάς, ἐκτελεστικὸν ὄργανόν των καὶ ἀγρίως τιμωρούμενον ὁσάκις αὐτὸς θελήσῃ ν' ἀντισταθῇ. Τὴν σημασίαν τῆς «Ἀνάγκης» διὰ τὴν τετάρτην μορφήν τῆς Τραγωδίας, ἢ ὁποῖα ἐν τῇ ἐποχῇ μας δημιουργεῖται, θὰ ἐξετάσωμεν ἄλλοτε. Ἐὰν ὅμως, ἀφήνοντες κατὰ μέρος τὸ αἰώνιον στρώμα τῆς αἰσχυλείου τραγωδίας, τὰ αἰώνια ἀνθρώπινα πάθη τὰ ὁποῖα τὴν διέκουν, (ἀγίατη, μῖσος, φθόνος κλπ.), προσέξωμεν τὸ ἱστορικὸν (φθαρτὸν καὶ παρωχημένον), αὐτῆς νόημα ὡς σχέσεως τῶν θεῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, τότε διαφαίνεται σαφέστατα τὸ κοινωνικὸν βίβηρον τῆς τραγωδίας ἐκείνης: Ὑπὲρ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἀν-

θρώπους ἵσταται ὁ κοσμικὸς Νόμος τῆς κοσμικῆς τάξεως: ἡ Ἀνάγκη μὲ τὴν ἐκτελεστικὴν τῆς ἐπιτροπῆς: τὰς τρεῖς Μοῖρας καὶ τὰς Ἐρινύας. Τῆς Ἀνάγκης ταύτης ἢ βούλησιν εἶνε ἀδύνατον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἢ τῶν θεῶν νὰ ἐπιηρεασθῇ: «Οὐδεμία προσευχή», ἰέγουν κάποιαι Ἐρινύες, «δύναται νὰ μαλάξῃ τὴν καρδίαν μας». Ἔως ἐδῶ λοιπὸν τὸ φιλοσοφικῶς «ὑπερβατικόν» μέρος, τὸ ὁποῖον καλλιτεχνικῶς σημαίπτει, εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν, μὲ τὰ αἰώνια ἀνθρώπινα πάθη καὶ τὴν μετὰ τῆς «Ἀνάγκης» ἐν τελευταίᾳ ἀνάλυσιν συνάρτησιν αὐτῶν. Ἀμέσιος ὅμως τὸ δεύτερον στρώμα, — οἱ «θεοὶ» — ἀποτελεῖ ἤδη προσβολὴν τῶν Ἑλλήνων ἐλευθέρων. Οἱ θεοὶ εἶνε ἀτομικοὶ φρεουδάκια ἀνταγωνιζόμενοι καὶ ἀλληλομισούμενοι. Ἀύταρχοί, σκληροὶ καὶ βίαιοι, φιλήδονοι, ἰδιότροποι καὶ πανούργοι, — ἰδοὺ αἱ «ἵποκαταστάσεις» τῶν Ἑλλήνων ἐγγενῶν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου: οἱ θεοὶ, κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τῶν Ἑλλήνων ἐλευθέρων. Τὸ τρίτον στρώμα, — οἱ ἀνθρώποι —, καίτοι ἤδη τὸν ρόλον τῶν δούλων: νευρόσπαστα εἰς χεῖρας τῶν θεῶν, ἐγγενῶν —, παραδεδομένοι δέσμοι εἰς αὐτῶν τὰς θελήσεις, εἰς αὐτῶν τὰ πάθη, εἰς αὐτῶν τὴν ἀβιαιρεσίαν, τιμωρούμενοι ἀγρίως εἰς πάσαν αὐτῶν ἐξέγερσιν, ἀλλὰ μὴ τολμῶντες οὐδὲ κἄν νὰ ἐξεγερθῶν, ὑποφέροντες χωρὶς σκοπὸν καὶ χωρὶς αἰτίαν καὶ χωρὶς καμμίαν διέξοδον! Ἐὰν λοιπὸν ὁ Ἀριστοτέλης προσεπαίθησε νὰ εὕρῃ ὀφελιμοτικὴν καὶ σκοπιμὸν διέξοδον, ἔπαιε καὶ ἀπομακρυνόμενος τοῦ νοήματος τῆς τέχνης, ἐκ τοῦ αἰσχυλείου ἀδιεξόδου, τουναντίον ὁ Πλάτων, ὡς ἐγγενῆς, κριόδρομος τοῦ Ἰδεαλισμοῦ καὶ τοῦ Ρωμαντισμοῦ, ὀρθῶς διέγρυσεν τὸν χαρακτῆρα τῆς τραγωδίας καὶ τὰς ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐπιδράσεις της. Ὁ χριστιανισμὸς τὸν ἐδικαίωσε:

2. Οἱ δούλοι «ἀνθρώποι» — ἐξανέστησαν κατὰ τῶν θεῶν — κυρίων των. Τὸ αἰσχυλείου νόημα τῆς τραγωδίας κατέπεσε. Ἐὰν οἱ δούλοι ἐπρόκειτο νὰ εἶνε ἀνθρώποι, τότε πλέον ἔπρεπε νὰ παύσουν νὰ εἶνε ὄργανα ἀβιαιρέτων δυνάμεων καὶ μὲ καμμίαν διέξοδον εἰς τὸν ἀνθρώπινον πόνον. Ὁ εἷς καὶ μόνος θεός, οὐχὶ ἀγρίος, φιλήδονος, ἐμπαιθῆς καὶ ἀβιαιρέτος ἰδιοκτῆτης δούλων, ἀλλὰ πρῶτος καὶ ἀγαθὸς καὶ συνετὸς πατριάρχης, ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τῶν οὐρανῶν καὶ, σφαιριστῆς καὶ τοῦ ἰσάτου κοσμικοῦ Νόμου τῆς Ἀνάγκης, (παρὰ πάσαν ἑλλειψὴν λογικῶν καὶ ἠντολογικῶν αὐτοῦ πιστοποιητικῶν), ἀντι-

καταστήσας τὰς Μοῖρας καὶ Ἐρινύας διὰ τῶν Ἀγγέλων καὶ τῶν Ἀγίων μὲ καρδίαν φιλεύσπλαγχνον, ἔδωκε πλέον διέξοδον εἰς τὸν ἀνθρώπινον πόνον καὶ νέον νόημα εἰς τὴν «τραγωδίαν». Τοὺς ἀνταγωνιζομένους φρουδάρχας ἀντικατέστησεν ὁ ἀπόλυτος μονάρχης. Ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἔξῃς ὁ ἀνθρώπινος πόνος ἦτο εἶδος τι φρονηματικοῦ ξυλοκοπήματος ἀτάκτων υἱῶν ὑπὸ ἀγαθοῦ πατρὸς. Ἔβλα δε ἐπηκολούθει πάντοτε, (εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν), ἐξησιραλισμένη ἀμοιβή, δι' ἐπιταγῆς εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Ὑπερτέρου. — Τὸ πάθος τοῦ θεανθρώπου ἀνέλαβε νὰ μεσολαβήσῃ πρὸς τὸν θεὸν τὸν ἀνθρώπινον πόνον. Διὰ νὰ εὐρεθῇ ἡ «διέξοδος» ἐχρειάσθη νὰ μαρτυρήσῃ αὐτὸς οὗτος ὁ θεάνθρωπος. Διὰ νὰ εὐρεθῇ ἡ διέξοδος! Διότι ἐμαρτύρησε πρὸ αὐτοῦ ὁ Προμηθεύς, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἦτο θεὸς ὑπὸ μορφὴν ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀνθρώπος ὑπὸ μορφὴν ἡμιθέου. Ὁ ἀνθρώπος-θεὸς, ὁ ἀνθρώπος-μῦθος, ὁ ὁποῖος ἀπέσπασεν ἀπὸ τοὺς θεοὺς αἰματηρῶς καὶ δι' ἀνταρσίας ἓνα κομμάτι τῆς δυνάμεώς των! Διὰ τοῦτο ὁ Προμηθεύς, ἐξελλθὼν ἐκ μιᾶς συγκρούσεως καὶ μάλιστα ἐκ μιᾶς συγκρούσεως τιτανικῆς ἀποτελεῖ δραματικῶν - τραγικῶν πρόσωπον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν θεάνθρωπον. Ὁ θεάνθρωπος, παρ' ὅλον τοῦτον πόνον δὲν ἀποτελεῖ τραγικὸν πρόσωπον. Διότι μία τραγωδία μὲ προκαθορισμένην τὴν ἀμοιβὴν δὲν εἶνε τραγωδία. Ὁ ἀνθρώπινος πόνος, αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, ἄνευ συγκρούσεως, ὡς συνειδητὴ ἐξαγορὰ τοῦ παραδείσου, δὲν εἶνε πλέον ἀνθρώπινος πόνος. Ὁ διχασμὸς ψυχῆς καὶ σώματος, ὁ ὁποῖος κατέστησε δυνατὴν τὴν ψυχικὴν εὐτυχίαν ἐν τῷ σωματικῷ πόνῳ, διχασμὸς τὸν ὁποῖον ἤρε κατ' ἐξοχὴν ἡ νεωσύνη περιόδος τῆς ἐποχῆς μας, ὁ διχασμὸς ψυχῆς καὶ σώματος καὶ ἡ ἔννοια τῆς Θείας Προνοίας, ποὺ ἀπετέλεσαν τὸν ἠθικὸν καὶ ἰδεολογικὸν φωτιστικόν τῆς «ἀνθρωπίνης - πολὺ ἀνθρωπίνης» ὡς θὰ ἔλεγε ὁ Nietzsche, ἀδυναμίας τῆς ἐξαγορευτικῆς αὐτῆς συναλλαγῆς, ὁ διχασμὸς ψυχῆς καὶ σώματος καὶ ἡ ἔννοια τῆς Θείας Προνοίας δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν τραγικὸν τύπον τοῦ Προμηθεύς, καὶ εἰς τὸν τραγικὸν τύπον τῆς ἐποχῆς μας, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀποκορύφωσιν τοῦ τραγικοῦ. Τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ δὲν ἀποτελοῦν τραγωδίαν ὑπὸ τὴν προμηθεϊκὴν καὶ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν. Ἄν ἔχει τραγικὴν σημασίαν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὑπέφερε διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Ἄν ἔχει τραγικὴν σημασίαν ὅτι

ἔσταυρώθη. Ἄν ἔχει τραγικὴν σημασίαν ὅτι οἱ ἀνθρώποι ὑποφέρουν διὰ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα. Εἰς τὸν τραγικὸν τύπον τῆς ἐποχῆς μας — υἱὸν τοῦ Ἀπίστου — δὲν ὑπάρχει πόνος δι' ἁμάρτημα εὐρισκόμενον ἔξω αὐτοῦ· δὲν ὑπάρχει πόνος διὰ μοῖραν εὐρισκόμενὴν ἔξω αὐτοῦ (διάκρισις ἀπὸ τοῦ Αἰσχύλου)· δὲν ὑπάρχει πόνος διὰ θεοὺς ἢ θεὸν εὐρισκόμενον ἔξω αὐτοῦ (διάκρισις ἀπὸ τοῦ Προμηθεύς καὶ τοῦ Χριστιανοῦ). Μέσα τοῦ αὐτοδύναμος εὐρίσκεται ἡ μοῖρά του καὶ ὁ θεὸς του. Ἡ «μοῖρα» τοῦ Αἰσχύλου ἔπαυσε πρὸ πολλοῦ νὰ ὑπάρχῃ. Ὁ θεὸς δὲν κατώρθωσε νὰ προσκομίσῃ τὰ λογικὰ καὶ ὄντολογικὰ αὐτοῦ πιστοποιητικά. Ὁ σύγχρονος τραγικὸς ἀνθρώπος ἔμεινεν ἄμοιρος καὶ ἄθεος. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ πάλιν χωρὶς καμμίαν διέξοδον! Τραγικώτερος τοῦ Ἰησοῦ. Τραγικώτερος ὅμως καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ Προμηθεύς! Διότι ἐὰν ὁ Ἰησοῦς ἐνίκησε χωρὶς ν' ἀγωνισθῇ, καὶ ὁ Προμηθεύς ἠγωνίσθη καὶ ἐνίκησε, ὁ τραγικὸς τύπος τῆς ἐποχῆς μας ἠγωνίσθη χωρὶς — νὰ νικήσῃ!...

Ἄν ἐνίκησεν ὁ Nietzsche. Ἄν ἐνίκησεν ὁ Strindberg. Ὁ μεγάλος ἀνθρώπινος πόνος, ἡ αἰώνια κόλασις, τὸ αἰώνιον βάρβαρον καὶ ὁ αἰώνιος γολγοθῆς των, — δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ τοῦ τραγικοῦ τύπου τῆς ἐποχῆς μας. Μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Nietzsche ὑπάρχει ἡ ἀπόστασις δύο πόλων: ὁ Ἰησοῦς περνᾷ ἀπὸ τὴν ζωὴν μὲ δάκρυα καὶ πεθαίνει μὲ τὸ μειδίαμα: διὰ τὴν εὐτυχίαν τοῦ Ὑπερτέρου. Ὁ Nietzsche περνᾷ ἀπὸ τὴν ζωὴν μὲ τὸν διονυσιακὸν χορὸν καὶ τὴν ὀργιαστικὴν ἄρπιν — καὶ καταλήγει νὰ κρημνισθῇ ἀπὸ τὸ θηριώτερον βάρβαρον, ποὺ ἐδιάλεξεν ἡ τιτανικὴ ψυχὴ του, ὅταν πῆσιν ἀπὸ τὸ μέτωπόν του ἤνοιξε φριλεὰν ἡ Μόνωσις καὶ ἡ Τρέλλα!

Ὁ πρῶτος εἶνε ὁ μίρτυς, ὁ δεύτερος ὁ τραγικὸς. Μεταξὺ αὐτῶν εὐρίσκεται ὁ Schopenhauer. Ἄν παρουσιάζει ἀκόμη τὸν πόνον γυμνόν, χωρὶς ἐξηγήσεις καὶ δίχως σχόλια, ὅπως ὁ Σαίξπηρ. Προσπαθεῖ νὰ τὸν «ἐξηγήσῃ». Ἀλλὰ — δὲν εἰσέρχεται εἰς συναλλαγὴν μὲ τὸ Ὑπερτέρου. Ἄν πιστεύει εἰς τὸν «ἄλλον κόσμον». Ἐχει ὑπερπηδήσῃ τὴν «ἀνθρωπίνην—πολὺ ἀνθρωπίνην» αὐτὴν ἀδυναμίαν ὁ ἀνθρώπος, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν μαθητὴν τοῦ Nietzsche, «δὲν ὑπῆρξε δοῦλος οὐδενός». Περνᾷ ἀπὸ τὴν ζωὴν μὲ δάκρυα καὶ πεθαίνει μὲ πικρίαν διὰ τὴν περιττὴν καὶ δυσάρεστον αὐτὴν ἱστορίαν..... Ἄν γνωρίζει καμ-

μίαν διέξοδον — ἐν τῇ ζωῇ καὶ μετὰ θάνατον — ὁ διδάσκαλος τοῦ Nietzsche.

I I

Τρεῖς ἀνθρώπινοι τύποι ἐκυριαρχήσαν ἕως τώρα: ὁ πιστός, ὁ ἄπιστος καὶ ὁ τραγικός.

1.—Ἡ (ἀθάνατος) συμπέσις τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι καὶ τῶν κοσμικῶν μορφῶν εἰς ὄρια, εἰς τὰ ὄρια μιᾶς ἀτομικῆς ψυχῆς, τῆς ὁποίας ἡ σχέσις πρὸς τὸν θεὸν εἶνε στεροῦ καὶ καθωρισμένη, — τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ πιστοῦ. Εἰς τὴν παγίαν καὶ ἀποκρυσταλλωμένην αὐτοῦ ψυχὴν, διεπομένην ὑπὸ τῆς στεροῦς αὐτοῦ πρὸς τὸν θεὸν σχέσεως, (τῆς πίστεως), ὁ Κόσμος μικρύνεται, περιορίζεται, ἐκβιάζεται, ἕως ὅτου εἰσέλθῃ εἰς τὸ ψυχικὸν πλαίσιον τοῦ πιστοῦ, τὸ διεπόμενον ὑπὸ τῆς σχέσεως ταύτης. Τὸ κοσμικὸν γίνεσθαι, αἱ κοσμικαὶ μορφαὶ εἶνε ἔτσι, διότι ὁ θεὸς τὸ θέλει ἔτσι, ὁ θεός, μετὰ τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ του ἐδράσκειται ἀρρήτως συνδεδεμένη εἰς σχέσιν πίστεως. Καὶ ὁ ψυχικὸς ἀκόμη ἐκεῖνος ἀγὼν, ὁ ὁποῖος εἰς μερικὸς πιστοὺς παρουσιάζεται, καὶ ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνητο — ἐκβαλόμενος — νὰ ἐκκληρῶν ὡς τραγικός, δὲν εἶνε παρὰ ἀγὼν «συμπέσεως» τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι εἰς τὴν θρησκευτικὴν πίστιν, ἀγὼν περὶ τὸν βαθμὸν τῆς θρησκευτικότητος, ἀγὼν ψυχικῆς γυμναστικῆς. Ἀγὼν στεροῦμενος τοῦ οὐσιώδους στοιχείου τοῦ Τραγικοῦ: τῆς συγκρούσεως.

Τὸ ἀκλόνητον τῆς τοιαύτης πρὸς τὸν θεὸν τοῦ πιστοῦ σχέσεως καθιστᾷ ἀκλόνητον καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Κόσμον, τὸν ὁποῖον ζεῖ μέσθ' τοῦ θεοῦ. Ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ πιστοῦ διέπεται ὑπὸ τῆς ἀκλόνητου αὐτῆς ἁρμονίας: Ἀνθρώπου—Θεοῦ—Κόσμου. Ἡ ἕπαρξις του εἶνε τριγυρισμένη ἀπὸ μίαν θαλασσορῆν, εἶνε εὐτυχής, προσηλωμένος εἰς τὴν γῆν του καὶ εἰς τὴν πατρίδα του, ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν φύσιν, ἁρμονικὸν μέλος τῆς οἰκογενείας, λάτρης τῶν θεσμῶν καὶ φύλαξ τῶν παραδόσεων. Τὸ σχέδιον μὲ τὸ ὁποῖον βαδίζει ὁ Κόσμος εἶνε προδιαγεγραμμένον ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας. Ἡ κριτικὴ ἀποκλείεται. Ἡ ζωὴ του εἶνε ὕψισμα στεροῦς ὕψισμένον.

2.—Τὸ ὕψισμα τοῦτο σχίζει μὲ τὴν μανίαν θυέλλης εἰς χίλια κομμάτια ὁ ἐπερχόμενος Ἄπιστος: Ἀπὸ τὸ ἁρμονικὸν τρίγωνον Ἀν-

θρώπου—Θεοῦ—Κόσμος ἐξορίζει τὸν συνδετικὸν κρῖνον Ἀνθρώπου καὶ Κόσμου: τὸν Θεόν. Μετ' αὐτοῦ διαλύεται πᾶσα ἁρμονία: ὁ Κόσμος μεταβάλλεται εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ ἀπίστου εἰς θρύψαλλα χωρὶς κανένα ἐνιαῖον εἰρμόν, εἰς σύνολον «δυναμιכוτήτων», τοῦ ὁποῦ οἱ μερικοὶ νόμοι δέον νὰ ἀνακαλυφθοῦν διὰ νὰ ὑποτάξῃ αὐτὸν διὰ τούτων ὁ ἄνθρωπος. Οἱ μερικοὶ μόνον νόμοι νόμοι ἰσχύοντες διὰ θρύψαλλα καὶ «ουσιήματα» θρυψάλλων! Διότι ὁ γενικὸς «νόμος» τοῦ Σύμπαντος, τῆς Ζωῆς καὶ τοῦ Κόσμου, (ἄρχῃ καὶ σκοπὸς του καὶ σχέδιον καὶ οὐσία του καὶ «ἐξήγησις» του ἢ θεός του) δὲν ὑπάρχει, τὸ δὲ σχέδιον τῆς Θείας Προνοίας—εἰς ἓν μόνον ἀντίτυπον! —ἐχάθη διὰ παντός... Ὁ ἄπιστος κολυμβᾷ μὲ τὴν ἰδικήν του δύναμιν εἰς τὸ κοσμικὸν γίνεσθαι καὶ ἐκβιάζει τὰς κοσμικὰς μορφὰς νὰ ὑπαχθοῦν εἰς τὸν εἰρμόν τοῦ ἀτομικοῦ Ἐγὼ του. Τὸ Ἐγὼ τοῦτο, λελυμένον ἀπὸ πίστεως μετὰ τοῦ Θεοῦ σχέσεως, ἀντικαθιστᾷ αὐτὸν εἰς τὸν Κόσμον. Ὁ ἄπιστος λύεται ἀπὸ τῆς οἰκογενείας, λύεται ἀπὸ τῆς πατρίδος, λύεται ἀπὸ τῆς φύσεως, λύεται τῶν θεσμῶν καὶ παραδόσεων. Καμμία θαλασσορῆ δὲν περιβιάζει τὴν ὑπαρξίν του! Γυμνὸς καὶ σκληρὸς καὶ μόνος, δύναται νὰ καταλήξῃ νὰ ἐκβιάσῃ μίαν φιλοσοφίαν, ὡς ὁ Κάντ, μίαν ἐπιστήμην, ὡς ὁ Μάρξ, ἓναν κόσμον, ὡς ὁ Ναπολέων, ἢ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν εἰρκτὴν ἢ εἰς τὸ φρενοκομεῖον. Δύναται ἀκόμη νὰ σταυρωθῇ, —ὡς ἅγιος, ὡς ἥρωας ἢ ὡς ἐγκληματίας, ἀπὸ μίαν μᾶζαν, πρὸ τὸν ἐξέλαβεν ὡς ἅγιον, ἀπὸ ἄλλην μᾶζαν, πρὸ τὸν ἐξέλαβεν ὡς ἥρωα ἀπὸ ἄλλην μᾶζαν, πρὸ τὸν ἐξέλαβεν ὡς ἐγκληματίαν: τρανικαὶ παρεξηγήσεις τοῦ ἀληθινοῦ χαρακτήρος του: οὔτε ἅγιος, οὔτε ἥρωας, οὔτε ἐγκληματίας· ἀλλὰ τυχοδιώκτης! Ἡ ἐπιτυχία του, ὡς ἀτόμου, ἐξαρτᾷται, ἐκτὸς τῶν καθαρῶς ὑποκειμενικῶν ἀτομικῶν του ποιότητων, ἐκ τῆς «τυχαίας» συμπτώσεως κοσμικῶν μορφῶν καὶ γεγονότων, «τυχαίων», μὴ διεπομένων δηλαδὴ ὑπὸ οὐδεμιᾶς Θείας Προνοίας.

Ἴδου τὸ τραγικὸν βίβλος τοῦ «τυχοδιωκτικοῦ» τύπου (δὲν εἶνε ἀκριβῶς ἡ μετὰφρασις τοῦ *aventurier*, *Abenteuerer*). Εἰς τὴν λέξιν Ἄπιστος συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ ἔννοια τοῦ *aventurier*, ἔννοια ἄλλωστε, ἢ ὁποία μῖς βοηθεῖ σημαντικῶς νὰ διακρίνωμεν σαφέστερα τοὺς κατ' ἐπίφρασιν ἀπίστους: τοὺς παντὸς εἴδους λεγομένους «ὕλισις», ἀπὸ τῶν ἀντικαθιστάντων τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου,

μέχρι τῶν πιστευόντων ἀπολύτως εἰς τὴν «Υλιν», ἀποκλειόντων πᾶσαν «μεταφυσικὴν» καὶ πιστευόντων ὅτι τὰ ὅρια τῆς ἐπιστήμης εἶνε ἀπεριόριστα καὶ ὅτι αὕτη δύναται νὰ «ἐξηγήσῃ» τὸ πᾶν. Διότι ὄχι ἡ ἀντικατάστασις τοῦ θρησκευτικοῦ θεοῦ δι' ἄλλων θεῶν—οἷον τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου, τῆς Ὑλης ἢ τῆς Ἐπιστήμης,—ἀλλ' ἡ ἀντικατάστασις αὐτοῦ διὰ τοῦ δρωῦτος ἀνθρώπου — μὲ τὸ σῆμα τοῦ «ἀκτιβισμού» — ἀποτελεῖ τὸν ἀληθῆ ἀπίστον, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ ἀνησυχίᾳ του εἶνε δισταχῆς καὶ ὄχι εὐτυχῆς, ὡς ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀντικαθιστᾷ τὸν παλαιὸν θεὸν δι' ἄλλων. Ἡ Γνωσιολογία τοῦ ἀληθοῦς Ἀπίστου δὲν εἶνε ἡ τῶν ὕλιστῶν φιλοσόφων, ἀλλ' εἶνε ἡ γνωσιολογία τοῦ Καντ καὶ τοῦ κριτικισμοῦ. Ὁ Ἀπίστος οὔτε τὴν Ὑλιν θεωρεῖ ὡς θεόν, δηλαδή ὡς γενικὴν καὶ εἰς τὸ μὴ περιατέρω «ἐξηγήσιν» τοῦ κοσμοῦ γίνεσθαι, οὔτε τὸν Ὁρθὸν Λόγον ἢ τὴν Ἐπιστήμην θεωρεῖ,—ὡς ἀφελῶς οἱ γάλλοι ὕλισται μετὰ τοῦ Comte ἐπίστευον,—ὡς θεόν, δηλαδή ὡς ἐκτείνουσαν τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας τῆς ἀπεριορίστως μέχρι τοῦ ὑπερβατισμοῦ, τῶν πρώτων αἰτίων, ἢ τοῦ «νοήματος» τοῦ Κόσμου. Ὁχι τὴν «ἀνυπαρξίαν» θεοῦ «ἀποδεικνύει» ὁ Καντ — πρᾶγμα ἀδύνατον—ἀλλὰ τὴν ἔλλειψιν θεϊκῆς ἀποδείξεως περὶ ὑπάρξεώς του. Τὰ δύο ταῦτα εἶνε δύο πράγματα θεμελιωδῶς διάφορα: ὁ ἰσχυριζόμενος, ὅτι δύναται ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ θεοῦ καταλήγει ἀκριβῶς νὰ ἀντικαθιστᾷ τὸν παλαιὸν θεὸν διὰ τοῦ νέου: τοῦ Λόγου. Εἶνε δηλαδή λογικῶς καὶ ψυχολογικῶς πιστὸς καὶ ὄχι ἀπίστος. Πιστὸς εἰς τὸν νέον θεόν, ὁ ὁποῖος τοῦ συναρμολογεῖ πάλιν κατ' εὐχὴν τὰ θρόνῳλλα τοῦ κόσμου, καὶ ἀφημεν ὁπίσω του ὁ Ἀπίστος. Ὁ ἰσχυριζόμενος ὅμως, ὅτι δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ οὔτε ἡ ὑπαρξίς, οὔτε ἡ ἀνυπαρξία θεοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν παλαιὸν θεόν, ἀλλ' εἶνε ἀδύνατον ἐπίσης καὶ νὰ εὖρη υἰανδήποτε διέξοδον πρὸς νέον θεόν! Τοῦτο ἔχει τεραστίαν σημασίαν: διότι ὁ μὲν πρῶτος «ἀπίστος» καταλήγει εἰς τὸν φιλισταῖον, ὡς ἀκριβῶς ὁ γάλλος μικροαστὸς, τοῦ ὁποῖου τὴν ἰδεολογίαν οἱ γάλλοι ὕλισται ἐξέφραζον— ὁ δὲ δεύτερος μεταβάλλεται εἰς τὸν τρίτον ἐκείνον τύπον: εἰς τὸν τραγικόν. Ἐνστικτωδῶς ἔστριψε τὰ πυρὶ του καὶ τὸ φιλισταῖον καὶ τῶν πατρῶνων του γάλλων ὕλιστῶν καὶ τοῦ Darwin ὁ ἀληθῆς Ἀπίστος: ὁ Φρειδερίκος Nietzsche. Εἰς τὸν πρῶτον «ἀπίστον» τὸ σχέ-

διον τῆς θείας Προνοίας, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιον ἐβράδιζεν ὁ κόσμος, ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ σχεδίου τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου, τὸ ὅποιον εὔρε τὴν αἰετοῦ ἀφελῆ αὐτοῦ διατύπωσιν εἰς τὸ σχῆμα τοῦ Comte: θρησκευτικόν, μεταφυσικόν, ἐπιστημονικόν *στάδιον*, ἐκ τῶν ὁποίων πᾶν μεταγενέστερον *καταργεῖ* τὸ προγενέστερον! Τοῦ Comte ἐκείνου, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του τρελλὸς πλέον—ἀνευ λόγου!—ἀνεκίρηνε τὴν θεωρίαν αὐτοῦ εἰς θρησκείαν. Εἰς τὸν δεύτερον ἀπίστον ὅμως οὐδὲν σχέδιον κορείας τοῦ Κόσμου ὑπάρχει καὶ, καθὼς καὶ κανεὶς θεϊκὸς τοῦ Σόλμαντος εἰρημὸς καὶ καμμία κοσμικὴ σκοπιμότης ἢ τελεολογία, ὁ Ἀπίστος οὔτεος εἰσπτεται μόνον βουλευτικῶς— μὲ διονυσιακὴν χορὴν καὶ ὀργιαστικὴν ἄρπιν — εἰς τὴν ζωὴν τῶν διαφορῶν κοσμικῶν μορφῶν, τῶν ὁποίων τὴν τυχαίαν σύμπτωσιν καρδοκεῖ διὰ τὰ συγκεντρώσῃ αὐτὰς περὶ τὸ ἴδιόν του, εἴτε εἰς ἓνα φιλοσοφικὸν σύστημα, εἴτε εἰς μίαν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν, εἴτε εἰς ἓνα κράτος, εἴτε εἰς ἓνα ἔργον καλλιτεχνικόν.

3.— Ὁ μέγας οὔτος προφήτης τῆς ἐποχῆς μας, ὁ Φρειδερίκος Nietzsche, ἀφῆμε τὸν Ζαρατούστρα του νὰ δώσῃ εἰς τοὺς μαθητὰς του μίαν ἐντολήν: «νὰ μὲ ἀπαρνηθῆτε κα' ἐμέ!» Μέχρι ποῦ ἔφθασεν ἡ συμβολικὴ ἐκαλήθευσις αὐτῆς τῆς φράσεως θὰ ἴδωμεν ἀμέσως.

Εἰς ἓνα κόσμον ἐρειπίων ὁ Ἀπίστος, χωρὶς καμμίαν πίστιν καὶ κανένα θεόν, ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ. Ἄς ἀφήσωμεν πρὸς στιγμὴν τὴν ἐξηγήσιν τοῦ φαινομένου: διὰ τὴν δημιουργίαν, προσέφυγε καὶ πάλιν εἰς τὴν πίστιν, — καὶ δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὴν πίστιν τὴν θρησκευτικὴν. Τὸ γεγονός εἶνε ὅτι ὁ Ἀπίστος, δοκιμάσας τὴν τάσιν νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν αἰστίαν — εὔρε κλειστάς τὰς θύρας τῆς πίστεως... Ἀὐτὴν τὴν στιγμὴν γεννᾶται ὁ νόος τοῦ Ἀπίστου: ὁ τραγικὸς τύπος. Ὁτι ὁ Ἀπίστος — ὁ ἀληθῆς ἀπίστος — μὲ τὸ σῆμα τοῦ δρωῦτος ἀνθρώπου διὰ τοῦ ἀκτιβισμού ἐξεπέρασσε, μεταθέσας εἰς τὴν δρᾶσιν τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα πίστεως-ἀπιστίας, — τοῦτο δὲν ἠδυνήθη ὁ τραγικὸς, τύπος φιλοσοφικὸς καὶ καλλιτεχνικὸς καὶ δραματικὸς νὰ ὑπερβῇ. Ὁ ἀκτιβιστὴς — Marx! — κρινε τὸ πρόβλημα, ὁ τραγικὸς ἐπνίγη ἐντὸς του! Οὐδεὶς βεβαίως εὔρε τὴν «λύσιν» του. Διὰ τῆς στάσεως ταύτης ὅμως τοῦ ἀκτιβιστοῦ καὶ τοῦ τραγικοῦ ἀπέναντί του, τὸ πρόβλημα δημιουργεῖ δύο μορφὰς ζωῆς — (καὶ τί ἄλλο ἀπὸ μορφὰς

ζωῆς δύνανται νὰ δημιουργήσουν «προβλήματα» καὶ ποίαν ἄλλην ἀξίαν ἔχουν;) — δύο μορφᾶς ζωῆς μὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν βίαν καὶ δύο τύπους: τὸ δράμα τοῦ ἀκτιβιστοῦ παίζεται μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος κόσμος ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸν στόχον του. Τὸ δράμα τοῦ τραγικοῦ παίζεται μέσα του, εἰς τὸν ἑαυτὸν του, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχουν κατασκευάσῃ ὅλα αἱ ἀντιθετικαὶ ἐκρηκτικαὶ ὕλαι, (Hölderlin!) ποὺ ὁ ἀκτιβιστὴς ἐκσπενδονίζει πρὸς τὸν ἔξω στόχον του· αἱ ἀντιθετικαὶ ὕλαι ποὺ προκαλοῦν εἰς τὴν φυγὴν τοῦ τραγικοῦ τὸν σπαραγμὸν ἢ τὴν ἀνατίναξιν!

Ὁ τραγικὸς τύπος ἐπέρασε τὴν ζωὴν του μεταξύ ἀπιστίας καὶ πίστεως. Ἔχασε τὴν πίστιν, χωρὶς νὰ σταθῇ εἰς τὴν ἀπιστίαν. Ἔχασε τὴν ἀπιστίαν χωρὶς καὶ πάλιν νὰ σταθῇ εἰς τὴν πίστιν. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλων—μεταξὺ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Nietzsche—κημαινόμενος, ἀνήγαγε τὴν ζωὴν του, αὐτὴν ταύτην, εἰς διαρκῆ σύγκρουσιν. Λέν τὸν χωροῦν πλέον τὰ στενὰ πλαίσια τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀπιστίας: ζητεῖ τὴν «τρῖτην βασιλείαν», τὴν ὁποίαν δὲν εὗρεται. Ἡ ζωὴ του τελειώνει, (Strindberg!), χωρὶς νὰ ἔχει εἶρη αὐτὸ τὸ «πέραν»: πέραν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀπιστίας!

Ἡ πίστις δὲν «κατηργήθη», ὡς ἀφελῶς κανεῖς ἐκ τοῦ χονδροειδοῦς ὀλισμοῦ ὁρμώμενος θὰ ἐπίστευε μετὰ τῆς ἀφελείας τοῦ Comte, ὅστις διέταξε τὴν κατάργησιν αὐτῆς εἰς τὴν θεωρίαν αὐτοῦ τῶν τριῶν σταδίων. Ἡ πίστις δὲν καταργεῖται διὰ νοητικῶν κατασκευῶν. Λύναται ν' ἀντιφρούση κανεῖς μίαν πεποιθήσιν, ἀλλ' οὐχὶ μίαν πίστιν! Παρὰ τὴν τελείαν ἔλλειψιν λογικῶν περὶ θεοῦ «ἀποδείξεων» — ἢ μᾶλλον ἀκριβῶς διὰ τοῦτο! — ὁ θεὸς δὲν ἔκτισε νὰ εἶνε συναίσθημα καὶ πίστις· πίστις ἀνεξίτητος καὶ ἑτερογενῆς πρὸς πᾶσαν λογικὴν «ἀπόδειξιν»· πίστις ὡς ψυχολογικὸν περιεχόμενον. Τὸ ὅτι δὲ ἡ θρησκευτικὴ μόνον πίστις τῶν ἀνθρώπων ἀναντιρρήτως σήμερον ἐμειώθη, τοῦτο ἀκριβῶς δὲν ἐξηγεῖται ἐκ τῶν λογικῶν κατὰ τοῦ θεοῦ ἐπιθέσεων, ἀλλ' ἐκ τῆς μεταβολῆς τοῦ εἶδους τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἐν γένει, εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλως τε ζωὴν ἢ θρησκευτικὴν πίστις ἀντικαθίσταται διὰ ποικίλων ἄλλων πίστεων.

Ὡς ἐξῆς ἐμφανίζεται τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν Ἄπιστον καὶ κατόπιν διὰ τὸν τραγικόν: ὀντολογικῶς διότι ὁ Θεὸς δὲν ἀπέδειξε τὴν

ὑπαρξίν του· ἠθικῶς, διότι ἀπεκαλύφθη ὅτι ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐπικρατεῖ ἡ ἠθικὴ τῶν κοινωνικῶν ομάδων ἀπ' αὐτῶν ἀπορρέουσα· καὶ ψυχολογικῶς διότι ὁ ἄπιστος καὶ ὁ τραγικὸς δὲν δύνανται νὰ ζήσουν τὸν θεόν. Ἔχουν χάσιν τὸν θεόν ὡς ἀρμονικὸν διαπασῶν μὲ τὸ Σύμπαν, ἔχουν χάσιν τὴν ἀρμονικὴν μετ' αὐτοῦ συμβίωσιν. Ὁ Ἄπιστος εὗρεται ἀπέναντι τοῦ Συμπαντος εἰς θέσιν ἐπιθέσεως, ὁ τραγικὸς εἰς θέσιν ἀμφιβολίας. Οὐδ' ὡς «ᾠκεανικὸν συναίσθημα», ὡς λέγει ὁ Freud, δηλαδή ὡς ἑνωτικὸν ἐνότητος μετὰ τοῦ Συμπαντος διὰ τῆς ἐνατενίσεως πρὸς τὸν θεόν ὡς πατέρα, — μίαν ἐπιβίωσιν παιδικοῦ φόβου κατὰ τὸν Freud — οὐδ' ὡς ᾠκεανικὸν συναίσθημα, ποὺ εἶνε τὸ ψυχολογικῶς ἀπλούστερον καὶ ἐκ τοῦ Λόγου μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένον, δὲν ἐμφανίζεται πλέον ἢ πίστις εἰς τὸν ἄπιστον καὶ εἰς τὸν τραγικόν, ὁ ὁποῖος εἶνε ὁ γνήσιος υἱὸς του. Ἡ ἰδία ἄλλως τε στάσις χαρακτηρίζει τὸν τραγικόν τύπον ἔναντι τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Ἡ παγία κατάστασις τῆς ἀμφιβολίας ἔναντι τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ συμπαντος μεταβιβάζεται ὑπὸ τοῦ τραγικοῦ τύπου καὶ εἰς αὐτά, — τὰ ὁποῖα ἄλλως τε δὲν ἀποτελοῦν παρὰ προσπαθείας ἀνικαταστάσεως τοῦ θεοῦ δι' ἄλλων θεῶν («ἰδεῶν»), εἰς τὸν Κόσμον. Τέλος, μετὰ τὴν γνωσιολογικὴν καὶ ἠθικὴν κρίσιν, ἐμφανίζεται ἡ γεωγραφικὴ, ἡ ἱστορικὴ καὶ ἡ ἠρωτικὴ κρίσις τοῦ τραγικοῦ τύπου. Ὅχι ἀφ' ὅτου διέσπασε τὸ πλαίσιον τῆς πίστεός του, τῆς προγενεστέρης ἱστορικῆς ἐποχῆς, τῆς οἰκογενείας του καὶ τῆς (ψυχικῆς του τουλάχιστον) πατρίδος, ὅχι ἀφ' ὅτου ἔκτισε πλέον νὰ ζῇ τὴν ρωμαντικὴν θεοποίησιν τῆς γυναικός, — ἀλλ' ἀφ' ὅτου ἠγοήθη μέσα του τὸ πνευματικὸν χάος, ἀφ' ὅτου αἱ ἀντιθετοὶ ἐντὸς του ἱστορικαὶ ἐποχαὶ ἤρχισαν νὰ συγκρούωνται, ἀφ' ὅτου ἠσθάνθη μέσα του τὸ κενὸν τῆς ἐγκαταλείψεως καὶ τῆς ἀπομονώσεως καὶ τὸ αἰσθημα τοῦ ἀστέγου, ἀφ' ὅτου ἐξήτησε ὅλας τὰς πατρίδας — χωρὶς νὰ πολιτογραφηθῇ ψυχικῶς πουθενά, ἀφ' ὅτου εἶδε τὸ χάος τῆς ἀσυνενοησίας μὲ τὴν μητέρα τοῦ ἀνθρώπου, — ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἐξέσπασεν ἡ κρίσις τοῦ Ἄπιστου καὶ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐγεννήθη ὁ τραγικὸς. Εἰς τὴν τραγωδίαν αὐτοῦ, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ τραγικωτέρα ἐξ ὧσιν ποτὲ ἐπέρασαν ἀπὸ αὐτὴν τὴν γῆν, δὲν ὑπάρχει καμμία διέξοδος! Ἔτσι τουλάχιστον τὴν ἔζησεν ὁ τραγικὸς τῆς ἐποχῆς μας.

Τὸ ρήγμα τῆς πίστεός του ἐγέννησε τὸ πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν

ἀδιέξοδον καὶ τὴν ἀπερίγραπτον ἐκείνην πνευματικὴν ἀγωνίαν, ποὺ μάταια περιφέρει τὸ φάσμα τῆς γύρω ἀπὸ τὸ Μηδὲν εἰς τὴν γλωμὴν μεταφυσικῆν. Αἱ ἀντιρατικά ἱστορικά ἔποχα, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀέν-
 ναος ἀνησυχία τοῦ ἐβυθίσθη καὶ τῶν ὁποίων κατέκτησε τοὺς κόσμους
 τῶν ἀξιών, αἱ πατρίδες αὐταὶ τοῦ Χρόνου, εἰς τὰς ὁποίας ἀφῆκεν αἰ-
 μιάσσοντα τεμάχια τῆς ψυχῆς του, (αἰμιάσσοντα, διότι δὲν τὰς ἀντιμε-
 τώπασε μὲ τὴν ὑποκειμενικὴν ἁρμονικὴν ψυχικὴν ἐνότητα τοῦ πιστοῦ,
 ἀλλὰ μέσα εἰς ἓνα ἕλιγγον κοσμικῆς δυσαρμονίας!), αἱ ἔποχα αὐταὶ
 ποὺ ζοῦν μέσα του τὴν ἀντιρατικότητα τῶν ἀξιών τῶν συγχρότως καὶ
 παραλλήλως, τοῦ ἐγέννησαν τὴν κρίσιν τοῦ ἱστορικοῦ του συνειδότητος.
 Ἡ ἀπόδρασίς του ἀπὸ τὴν σοφὴν καὶ συναρμολογημένην ἀστικὴν οἰ-
 κογένειαν, τὸν ὠδήγησεν εἰς τὸ κοσμικὸν χίος τῶν «δυναμικότητων»,
 ποὺ δὲν ὑπάρχει κανεὶς εἰρημὸς καὶ καμμία συμπάθεια. Μακρινὰ καὶ
 σβυσμένα, κίσω ἀπὸ τὴν θύελλαν τῶν «δυναμικότητων», τὰ μητρικὰ
 μάτια διατηροῦν τὴν ματαίαν ἠρεμίαν τους... Πολὺ ἤρεμα—καὶ πολὺ
 μακρυνά... Ἡ ἐκρίζωσίς του ἀπὸ τῆς γεννετείρις τοῦ ἐγέννησε τὸν
 κοσμοπολιτισμὸν—ὄχι ἐκεῖνον τῶν wagons-lits—ὑπὸ τὴν τραγικὴν
 ἐννοιαν τοῦ ψυχικοῦ περιπλανωμένου Ἰουδαίου, ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ
 ψυχικοῦ ξεριζώματος καὶ τῆς παντοτινῆς ξενητείας: ἐξόριστος μέσα
 εἰς τὴν πατρίδα του—ξένος εἰς κάθε πατρίδα... Ἡ ἰδία ἀντι-ἐνωτικὴ
 ἀντιμετώπισις—καθὼς τῶν ἱστορικῶν ἐποχῶν—ἡ ἰδία χαωτικὴ ἀντιμε-
 τώπισις, μέσα εἰς τὸν ἀκίεστον ἕλιγγον τῆς γεωγραφικῆς μετακινήσεως!

Ἡ ρῆξις μὲ τὴν μητέρα ἐγέννησε τὴν ρῆξιν μὲ τὴν γυναῖκα, κα-
 θὼς ἡ ρῆξις μὲ τὸν θεὸν τὴν ρῆξιν μὲ τὸ Σύμπαν. Ὁ τραγικὸς τύπος
 ἔχασε τὴν συνέχειαν μὲ τὸ παρελθὸν—καὶ τὴν συνέχειαν μὲ τὸ μέλλον.
 Ἡ ρομαντικὴ ἐνότης τῶν δύο φύλων μέσα εἰς τὴν ἐνότητα μὲ τὸ
 σύμπαν καὶ μὲ τὸν θεόν, ἡ ρομαντικὴ θεοποίησις τῆς γυναικὸς—ἀπε-
 γυμνώθη. Εἰς τὴν θέσιν τῆς Μαργαρίτας τοῦ Goethe ὁ τραγικὸς
 τύπος ἔθεσε τὴν Lulu τοῦ Wedekind. «Μοιραία» γυναῖκα,—μοιραία
 βέβαια μέσα εἰς τὴν δυσαρμονίαν τῶν τυχαίων κοσμικῶν «δυναμικο-
 τήτων»!—

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΥΠΟ

HEINRICH RICKERT

Τὸ ἀρθρίδιον αὐτὸ εἶναι μιὰ πικρότατη εἰκόνα τῆς φιλοσοφίας τοῦ
 Rickert. Ἐπειδὴ ἔχει μεγάλη σημασία—καὶ ἀποτελεῖ τὴν καλ-
 λίτερη ἀναίρεση πρὸς ὅσα ἔγραψε γιὰ τὴν φιλοσοφία τοῦ Rickert ἓνας
 καθηγητὴς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας στὸν τόπον μας—γι' αὐτὸ τὸ
 μετὰφρασα καὶ τὸ δημοσιεύω ἐδῶ, παραβαίνοντας μόνον γι' αὐτὸν τὸν
 λόγον μιὰ βασικὴ ἀρχὴ τοῦ «Ἀρχείου φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπι-
 στημῶν» τὰ μὴν ἀνιδιομοσιεύει κανένα ἤδη ἄλλοῦ δημοσιευμένο ἄρθρο.

I. N. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Φιλοσοφία σημαίνει ἀρχικά ἐπιστήμη· αὐτὴ τῇ σημασίᾳ ποὺ
 ἔδωσαν στὴ φιλοσοφία ἔλοι σχεδὸν οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι ἀπὸ τὸν Πλά-
 τωνα ὡς τὸν Ἑγέλο πρέπει νὰ τὴν κρατήσωμε· τὸ φιλοσοφεῖν εἶναι
 ὑπόθεσις τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου. Μονάχα αὐτός, εἶναι ἱκανὸς νὰ
 σχηματίσει μὲ τὴ λογικὴ του σκέψη ἐννοιες, ποὺ περιλαμβάνουν ὅλο
 τὸ ὄν, ἐνῶ ὁ «ἐλάκερος ἄνθρωπος» μὲ τὴν ἐπιπέτεια του, τὸ «βούλε-
 σθαί» του, μὲ τὸ «συναισθάνεσθαί» του, μὲ τὴ «ζωή» του (Nietzsche)
 καὶ μὲ τὴν «ὑπαρξήν» του (Kierkegaard), μένει πάντα περιωρισμένος
 στὸν μερικὸ του «κόσμο». Ἡ ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία εἶναι γι' αὐτὸ
 ὑποχρεωμένη ν' ἀποφύγει νὰ δώσει ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζουσι, ὄχι καὶ πολὺ
 χαρακτηριστικά, «κοσμοθεωρία», γιατί αὐτὴ ἐνδιαφέρει ἐλάκερο τὸν
 ἄνθρωπον καὶ προσδιορίζεται πάντοτε καὶ ἀπὸ μὴ λογικὰ στοιχεῖα·
 ὥστε ἡ θεωρητικὴ θεμελίωσις τῆς κοσμοθεωρίας καὶ τὸ λογικὸ γενικὸ
 κῦρος τῆς εἶναι γιὰ κάθε ἀληθινὸ φιλόσοφον ἀδύνατον! Ἡ ἐπιστή-
 μη μπορεῖ μόνον νὰ προσδώσει στίς κοσμοθεωρίας ποὺ ὑπάρχουσι ἐν-
 νοιολογικὴ σαφήνεια καὶ ἔτσι νὰ γίνῃ θεωρία, ἀνάλυσις αὐτῶν τῶν
 τρόπων τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὸν κόσμον. Ἡ κύρια ὑπόθεσις τῆς φιλο-
 σοφίας εἶναι νὰ φθάσει, ἀντίθετα πρὸς τίς μερικὰς ἐπιστήμας, ποὺ πε-

ἀδιέξοδον καὶ τὴν ἀπερίγραπτον ἐκείνην πνευματικὴν ἀγωνίαν, ποὺ μάταια περιφέρει τὸ φάσμα τῆς γύρω ἀπὸ τὸ Μηδὲν εἰς τὴν γλωμὴν μεταφυσικῆν. Αἱ ἀντιρατικά ἱστορικά ἔποχα, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀέν-
 ναος ἀνησυχία τοῦ ἐβυθίσθη καὶ τῶν ὁποίων κατέκτησε τοὺς κόσμους
 τῶν ἀξιών, αἱ πατρίδες αὐταὶ τοῦ Χρόνου, εἰς τὰς ὁποίας ἀφῆκεν αἰ-
 μιάσσοντα τεμάχια τῆς ψυχῆς του, (αἰμιάσσοντα, διότι δὲν τὰς ἀντιμε-
 τώπασε μὲ τὴν ὑποκειμενικὴν ἁρμονικὴν ψυχικὴν ἐνότητα τοῦ πιστοῦ,
 ἀλλὰ μέσα εἰς ἓνα ἕλιγγον κοσμικῆς δυσαρμονίας!), αἱ ἔποχα αὐταὶ
 ποὺ ζοῦν μέσα τοῦ τὴν ἀντιρατικότητα τῶν ἀξιών τῶν συγχρότως καὶ
 παραλλήλως, τοῦ ἐγέννησαν τὴν κρίσιν τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ συνειδότης.
 Ἡ ἀπόδρασίς του ἀπὸ τὴν σοφὴν καὶ συναρμολογημένην ἀστικὴν οἰ-
 κογένειαν, τὸν ὠδήγησεν εἰς τὸ κοσμικὸν χίος τῶν «δυναμικότητων»,
 ποὺ δὲν ὑπάρχει κανεὶς εἰρημὸς καὶ καμμία συμπάθεια. Μακρινὰ καὶ
 σβυσμένα, κίσω ἀπὸ τὴν θύελλαν τῶν «δυναμικότητων», τὰ μητρικὰ
 μάτια διατηροῦν τὴν ματαίαν ἠρεμίαν τους... Πολὺ ἤρεμα—καὶ πολὺ
 μακρυνά... Ἡ ἐκρίζωσίς του ἀπὸ τῆς γεννετείρις τοῦ ἐγέννησε τὸν
 κοσμοπολιτισμὸν—ὄχι ἐκεῖνον τῶν wagons-lits—ὑπὸ τὴν τραγικὴν
 ἐννοιαν τοῦ ψυχικοῦ περιπλανωμένου Ἰουδαίου, ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ
 ψυχικοῦ ξεριζώματος καὶ τῆς παντοτινῆς ξενητείας: ἐξόριστος μέσα
 εἰς τὴν πατρίδα του—ξένος εἰς κάθε πατρίδα... Ἡ ἰδία ἀντι-ἐνωτικὴ
 ἀντιμετώπισις—καθὼς τῶν ἱστορικῶν ἐποχῶν—ἡ ἰδία χαωτικὴ ἀντιμε-
 τώπισις, μέσα εἰς τὸν ἀκτιστὸν ἕλιγγον τῆς γεωγραφικῆς μετακινήσεως!

Ἡ ρῆξις μὲ τὴν μητέρα ἐγέννησε τὴν ρῆξιν μὲ τὴν γυναῖκα, κα-
 θὼς ἡ ρῆξις μὲ τὸν θεὸν τὴν ρῆξιν μὲ τὸ Σύμπαν. Ὁ τραγικὸς τύπος
 ἔχασε τὴν συνέχειαν μὲ τὸ παρελθὸν—καὶ τὴν συνέχειαν μὲ τὸ μέλλον.
 Ἡ ρομαντικὴ ἐνότης τῶν δύο φύλων μέσα εἰς τὴν ἐνότητα μὲ τὸ
 σύμπαν καὶ μὲ τὸν θεόν, ἡ ρομαντικὴ θεοποίησις τῆς γυναικὸς—ἀπε-
 γυμνώθη. Εἰς τὴν θέσιν τῆς Μαργαρίτας τοῦ Goethe ὁ τραγικὸς
 τύπος ἔθεσε τὴν Lulu τοῦ Wedekind. «Μοιραία» γυναῖκα,—μοιραία
 βέβαια μέσα εἰς τὴν δυσαρμονίαν τῶν τυχαίων κοσμικῶν «δυναμικο-
 τήτων»!—

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΥΠΟ

HEINRICH RICKERT

Τὸ ἀρθροῖδιον αὐτὸ εἶναι μιὰ πικρότατη εἰκόνα τῆς φιλοσοφίας τοῦ
 Rickert. Ἐπειδὴ ἔχει μεγάλη σημασία—καὶ ἀποτελεῖ τὴν καλ-
 λίστην ἀναίρεσιν πρὸς ὅσα ἔγραψε γιὰ τὴν φιλοσοφία τοῦ Rickert ἕνας
 καθηγητὴς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας στὸν τόπον μας—γι' αὐτὸ τὸ
 μετὰφρασα καὶ τὸ δημοσιεύω ἐδῶ, παραβαίνοντας μόνον γι' αὐτὸν τὸν
 λόγον μιὰ βασικὴ ἀρχὴ τοῦ «Ἀρχείου φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπι-
 στημῶν» τὰ μὴν ἀνιδιομοσιεύει κανένα ἤδη ἄλλοῦ δημοσιευμένο ἀρθρο.

I. N. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Φιλοσοφία σημαίνει ἀρχικά ἐπιστήμη· αὐτὴ τῇ σημασίᾳ ποὺ
 ἔδωσαν στὴ φιλοσοφία ἔλοι σχεδὸν οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι ἀπὸ τὸν Πλά-
 τωνα ὡς τὸν Ἐγέλο πρέπει νὰ τὴν κρατήσωμε· τὸ φιλοσοφεῖν εἶναι
 ὑπόθεσις τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου. Μονάχα αὐτός, εἶναι ἱκανὸς νὰ
 σχηματίσει μὲ τὴ λογικὴ του σκέψιν ἐννοίας, ποὺ περιλαμβάνουν ὅλο
 τὸ ὄν, ἐνῶ ὁ «ἐλάκερος ἀνθρώπος» μὲ τὴν ἐπιπέτεια του, τὸ «βούλε-
 σθαί» του, μὲ τὸ «συναισθάνεσθαί» του, μὲ τὴ «ζωὴ» του (Nietzsche)
 καὶ μὲ τὴν «ὑπαρξήν» του (Kierkegaard), μένει πάντα περιωρισμένος
 στὸν μερικὸ του «κόσμον». Ἡ ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία εἶναι γι' αὐτὸ
 ὑποχρεωμένη ν' ἀποφύγει νὰ δώσει ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζουσι, ὄχι καὶ πολὺ
 χαρακτηριστικὰ, «κοσμοθεωρία», γιατί αὐτὴ ἐνδιαφέρει ἐλάκερον τὸν
 ἀνθρώπον καὶ προσδιορίζεται πάντοτε καὶ ἀπὸ μὴ λογικὰ στοιχεῖα·
 ὥστε ἡ θεωρητικὴ θεμελίωσις τῆς κοσμοθεωρίας καὶ τὸ λογικὸ γενικὸ
 κῦρος τῆς εἶναι γιὰ κάθε ἀληθινὸ φιλόσοφον ἀδύνατον! Ἡ ἐπιστή-
 μη μπορεῖ μόνον νὰ προσδώσει στίς κοσμοθεωρίας ποὺ ὑπάρχουσι ἐν-
 νοιολογικὴ σαφήνεια καὶ ἔτσι νὰ γίνῃ θεωρία, ἀνάλυσις αὐτῶν τῶν
 τρόπων τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὸν κόσμον. Ἡ κύρια ὑπόθεσις τῆς φιλο-
 σοφίας εἶναι νὰ φθάσει, ἀντίθετα πρὸς τίς μερικὰς ἐπιστήμας, ποὺ πε-

ριορίζονται σε ώρισμένα μέρη του κόσμου, στη γνώση του κόσμου, κατά την ολότητά του.

Για να λύσει αυτό το πρόβλημα, να επιτύχει αυτό το σκοπό, πρέπει πρώτα να παραμερίσει τη «φυσική» σε κάθε άνθρωπο, την προεπιστημονική «φροντίδα» για τη «ζωή», πρέπει να παραμερίσει την «υπαρξη» του φιλοσόφου, και τότε να προσπαθήσει να σχηματίσει ένα σύστημα στοχασμών και κρίσεων, που να άρθρώνει την απέραντη και κομματιασμένη πικριλιά του κόσμου σε μια σχέση από εννοιας που μπορεί να εποπτεύσει. Μονάχα έτσι ή φιλοσοφία ξεφεύγει από τον ατομικό και ιστορικό περιορισμό που έχουν ή σκέψη και ή κοσμοθεωρία όταν στηρίζονται στην υπαρξη και στις άπλες συγκινήσεις της. Μια τέτοια σχέση έννοιων την ονομάζουμε σύστημα. Γι' αυτό ή φιλοσοφία ως επιστήμη παίρνει αναγκαστικά την μορφή του συστήματος. Δεν πρέπει όμως ποτέ ν' ακολουθεί μέθοδο «κατασκευαστική» ή «επινοητική», ώστε νάρχεται σε αντίθεση με τις ειδικές επιστήμες. Τουναντίον πρέπει να στηρίζεται σε πραγματική ή έρευνα. Όπως ή φυσική ζητάει την έννοια του κόσμου των σωματιών, έτσι ζητάει ή φιλοσοφία την έννοια του κόσμου όλου. Μονάχα ή γενική ή της τάση προσδιορίζει τη μεθοδική της ιδιοτυπία.

Με το γενικό της ενδιαφέρον ή φιλοσοφία δεν πρέπει να περιορισθεί στον κόσμο των αντικειμένων της γνώσεως, αλλά είναι υποχρεωμένη να έρευνήσει και το υποκείμενο της γνώσεως. Κάθε σύστημα είναι άτελές, αν δεν έννοιει τον κόσμο κατά τρόπο που να φανερώνει και την δυνατότητα της γνώσεώς του, που να δείχνει ότι μπορεί να γνωσθεί ο κόσμος. Η γνωσιολογική θεμελίωση πηγάζει κατ' ανάγκην από το αίτημα της γενικότητας. (1) κλούμενος γνωσιολογικός «ρεαλισμός», που θέλει να κάμει ανεξάρτητο το αντικείμενο της γνώσεως από το υποκείμενο της γνώσεως, είναι μια μονομέρεια που δικαιολογείται μονάχα σε μια μερική επιστήμη. Το νόημα του υπερβατικού ιδεαλισμού (όπως ονομάζεται από τον Kant και ύστερα ή αντίθετη πρὸς τον ρεαλισμό κατεύθυνση) είναι τούτο: αντικείμενο και υποκείμενο της γνώσεως πρέπει να νοηθούνε και να θεωρηθούνε μαζί: ο κόσμος, το σύμπαν, συντίθεται από το ένα και από το άλλο.

Με αυτά εκφράζεται μια αρχή του κόσμου, που πρέπει να εφαρμοσθεί γενικά. Για να φθάσει ή φιλοσοφία στο έλρον είναι υποχρεωμένη να έρευνά παντού και το ένα και το άλλο. Η μέθοδος της συγγενεύει με τη «διαλεκτική» (όπως την έννοιει ο «Γέγελος») και όμως πρέπει αυστηρά να χωρισθεί απ' αυτή. Η άρνηση της θέσεως ή ή «αντίθεση» δεν αρκεί. Σημασία έχει ή έτεροθεση ως θετική συμπλήρωση της θέσεως. Γι' αυτό ή φιλοσοφία είναι υποχρεωμένη να αναζητήσει ένα σύστημα από κοσμικά διλήμματα, που όλα μαζί περιλαμβάνουν το σύμπαν και έτσι διόνουν στο στοχασμό γενικότητα.

Η έτεροθετική αρχή είναι το μέτρο του καθορισμού του «είναι» του κόσμου, γίνεται το μέτρο στην οντολογία. Η οντολογία δεν πρέπει να προϋποθέσει πώς ο κόσμος έχει μονάχα ένα είδος του «είναι» και πώς αυτό το είδος πρέπει να θεωρηθεί ως ή κύρια «ουσία». Τουναντίον το έρώτημα πρέπει να είναι πάντα το εξής: σ' αυτό το δεδομένο «είναι» δεν ανήκει και ένα άλλο για συμπλήρωση; Στη γενική οντολογία πρόκειται για τη πολλότητα των ειδών του «είναι», από το σύνολον των όποιων συνίσταται το «είναι» του όλου κόσμου. Μονάχα μια οντολογική πολλότητα ανταποκρίνεται στον πλούτο του κόσμου και τον δικαιώνει.

Η οντολογία είναι υποχρεωμένη να εκπορεύεται από το δεδομένο «είναι» ή από τον κόσμο της πείρας. Η γνώμη όμως που κυριαρχεί ως επί το πλείστον είναι ότι ο κόσμος της πείρας αποτελείται μόνον από σωματικά και ψυχικά αντικείμενα, πρέπει δηλαδή να νοηθεί ως «ψυχοφυσική πραγματικότητα», δόγμα που παραβλέπει ένα ουσιαστικό είδος του «είναι». Κάθε αισθησιαρχία, που προσπαθεί να έννοιήσει την ύλη της πείρας πέρα και πέρα αισθητά πρέπει ν' αποκρουσθεί. Δεν έχουμε πείρα μόνο από αισθητό «είναι» με την «έξωτερική» ή «έσωτερική» αίσθηση, αλλά εννοούμε, κατανοούμε άμεσα και νοητά (μη αισθητά) αντικείμενα, που το ονομάζουμε «νοήματα». Αυτά δεν είναι σωματικά, ούτε ψυχικά, επειδή μπορούνε πολλά υποκείμενα κοινώς να τα νοήσουν, ενή το ψυχικό του «είναι» το γνωρίζει άμεσα ο καθένας μονάχος για τον έαυτό του. (1) αποφασιστικός χωρισμός λοιπόν μέσα στη πείρα είναι ο χωρισμός του αισθητού απ' το νοητό. Αυτός ο δυϊσμός πρέπει να πάρει τη θέση του παλαιού δυϊσμού σώματος και ψυχής.

Η γενική έννοια του κόσμου της πείρας σχηματίζεται ειδικότερα ως εξής: ενή ο αισθητός κόσμος νοείται και γνωρίζεται από τις μερικές επιστήμες γενικευτικά (ως «φύση», δηλαδή περιλαμβάνεται μέσα σ' ένα σύστημα από νόμους) ή ατομικευτικά (ως ιστορία του «πολιτισμού»), τουναντίον ή γνώση του νοητού κόσμου, για να άρθρώσει γενικά το νοητό, πρέπει να ζητάει ένα σύστημα αξιών. (1) λόγος δε είναι ο εξής: νοήματα και σημασίες εξηγούνται επιστημονικά μονάχα με τη βοήθεια αξιολογικών έννοιων και ή ολότητα του νοήματος του κόσμου ή ο «mundus intelligibilis» μονάχα με ένα σύστημα αξιών μπορεί θεωρητικά να εξηγηθεί.

Αφού εκτελέσει κανείς τον βασικό χωρισμό του κόσμου και θέσει από το ένα μέρος τον αισθητό και από τ' άλλο μέρος τον νοητό κόσμο με την αξιολογία του, μπορεί ύστερα να θέσει το έρώτημα για την ένότητα του κόσμου: υπάρχει ένας ανώτερος σύνδεσμος ανάμεσα του υλικού, αισθητού, και του νοητού, αξιολογικού κόσμου; Για να απαντήσει κανείς σ' αυτό το έρώτημα δεν είναι ανάγκη να μεταπηδήσει άμέσως από τα έδω στα «έπεινα», ν' αρπαχθεί δηλαδή άμέσως από τη μεταφυσική. Τουναντίον πρέπει κανείς να ρωτήσει, αν

στον κόσμο τούτον τόν γενικό, τόν αντικειμενικό, τόν αισθητό και τόν νοητό, ανήκει και ένας άλλος κόσμος που ξεφεύγει τήν αντικειμενικοποίηση, και αν μέσα σ' αυτόν δέν βρίσκει κανείς τήν ένότητα του αισθητού και του νοητού, τής πραγματικότητας και τής αξίας. Ο τρίτος αυτός κόσμος που αποτελεί τήν ένότητα τών δύο άλλων «κείται», «υπάρχει» πρίν από τήν αντικειμενικοποίηση και τόν χωρισμό του κόσμου τής πείρας σε αισθητό και νοητό. Για να κατατοπισθεί κανείς θεωρητικά σ' αυτόν τόν κόσμο πρέπει να λάβει υπ' όψη του τή σχέση του αντικειμένου και του υποκειμένου τής γνώσεως. Το θεωρητικό υποκείμενο προσδιορίζεται, ως γνωστόν, με τήν αξία τής αλήθειας, και μονάχα ή ικανότητα να καταφάσκει, ότι ισχύει ως αλήθεια και ν' αποφάσκει, ότι αντίκειται στην αλήθεια, καλλιστά δυνατή τή γνώση. Αυτή όμως ή ικανότητα προϋποθέτει μιάν άλλη ως αίτια. Γι' αυτό πρέπει το «είναι» του υποκειμένου που δέν αντικειμενικοποιείται να το θεωρήσουμε ως «ελεύθερο» σε τρόπον που ή ελευθερία αυτή να σημαίνει και ελευθερία από τήν αιτιότητα και ελευθερία του να παίρνει το υποκείμενο στάση και να εκτιμά αξίες. Αυτό ερμηνευόμενο όντολογικά σημαίνει ότι, εκτός από τόν κόσμο τής πείρας, τών αισθητών και τών νοητών αντικειμένων, υπάρχει και ένα τρίτο, προ-αντικειμενικό είδος του «είναι», ένα προφυσικό «είναι» (όχι μεταφυσικό), που πρέπει ν' αναγνωρισθεί στην όντολογική του αυτοτέλεια και να έρευνήθει από μιάν ειδική φιλοσοφική επιστήμη, τήν προφυσική.

Ήξαντλείται ή όντολογική ποικιλία του κοσμικού όλου με τήν τριχοτόμηση αυτή; Μπορεί κανείς να το παραδεχθεί, καθ' όσον το δεδομένο, το «ένυπάρχον» στην συνείδηση όλικό του κόσμου έχει κατατιμηθεί με τήν διαίρεση σε αισθητό, νοητό και προφυσικό «είναι». Και όμως θα ζητήσει κανείς μιάν τελευταία, «υπερβατή» ένότητα, όπου ο κόσμος των αξιών κι' ο κόσμος των γεγονότων να δένεται σφιχτότερα παρ' όσο δένεται στην προφυσική σφαίρα. Μπορεί δηλαδή να είναι κανείς πεπεισμένος πως όλη ή δράση του ανθρώπου που διέπεται από αξίες και είναι συνεπώς «αυτόνομη», δέν θα έχει καμμιά σημασία αν, εκτός από τήν «ελευθερία του εκτιμάν», δέν δεχθεί ότι ο κόσμος δέν γίνεται κομμάτια, αλλά έχει μιάν ανώτερη βάση, όπου αξία και πραγματικότητα ενώνονται σε μιάν ένότητα. Ήξ αίτιας μιās τέτοιας πίστης κάγουμε πάντα νέες δοκιμές για να φτιάσουμε σε μιάν μεταφυσική. Αυτή θα πρέπει να ενώσει τόν κόσμο, το αισθητό, το νοητό και το μεταφυσικό «είναι», κατά το υπόδειγμα τής πλατωνικής «ιδέας» του αγαθού, σε μιάν ένότητα αξιολογική, σε μιάν αξιολογικήν όντότητα. Φιλοσοφικά όμως μιάν τέτοια προσπάθεια, θα στέκει μονάχα εμα έχει κανείς αδιάκοπα κατά νουν, πώς μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με τή βοήθεια ενός συμβολικού τρόπου του σκέπτεσθαι, ενός σκέπτεσθαι, που το όλικό του θα το πάρει από τούτον έδω τόν κόσμο για να το χρησιμοποιήσει, σύμφωνα με τα πορίσματα τής προφυσικής, ως σύμβολο ή

είκόνα του «πέπεινα» κόσμου με θερμη νεύοντάς το υπερβατικά.

Μονάχα με βάση τή προηγούμενη όντολογική άρθρωση, δηλαδή την όντολογική άρθρωση που αποτελείται από το ψυχοφυσικό, το νοητό (αξιολογικό), προφυσικό και μεταφυσικό «είναι» μπορεί να οικοδομηθεί μιάν θεωρία για το νόημα τής ανθρώπινης ζωής. Η φιλοσοφία δέν έρευνά μονάχα το «είναι» του κόσμου γενικά, αλλά και τή θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο ειδικά, και με βάση μιάν γενική όντολογία μπορεί να μορφώσει επιστημονικά μιάν φιλοσοφική ανθρωπολογία, που να ξεκινάει από όλο τόν άνθρωπο και τόν «κόσμο» του, για να φτιάσει σε μιάν γενική ή θεώρηση. Στην ανθρωπολογία αυτή φαίνεται καθαρά και ο χαρακτήρ τής φιλοσοφίας ως αξιολογίας. Εδώ ως ίδουμε τόν άνθρωπο, όχι μόνον όπως τόν εξετάζουν οι μερικές επιστήμες ως μέρος του κόσμου, αλλά και ως προς τή θέση του προς το όλον του κόσμου, άμέσως προκύπτουν αξιολογικά προβλήματα. (1) Άνθρωπος παίρνει «στάση» προς κάτι, μόνον όταν το κάτι αυτό δέν τόν αφήνει αδιάφορο, μόνον όταν τ' αντικείμενο του κινεί το «ένδιαφέρον», έφ' όσον έχει νόημα και σημασία. Και τή σημασία και το νόημα όμως μπορεί κανείς μονάχα με βάση μιάν αξιολογία να τά όρσει κατά τήν ιδιοτυπία τους. Γι' αυτό ή φιλοσοφική ανθρωπολογία πρέπει να στηριχθεί πρό παντός στο μέρος εκείνο τής όντολογίας που γνωρίζει τόν νοητό κόσμο κατά τήν ιδιοτυπία του. Θέτει στο κέντρον τής προσοχής τής όλάκερο τόν άνθρωπο και ζητάει το σύμπαν των αξιών, που προσδίδουν στη ζωή του ανθρώπου νόημα και σημασία. Έτσι γίνεται ή φιλοσοφική ανθρωπολογία και ανάλυση τής κοσμιοθεωρίας.

Τις αξίες που θ' αναλύσει ή φιλοσοφική ανθρωπολογία θα τις ανεύρει στα πραγματικά αγαθά του πολιτισμού, όπου είναι «ένσηματιωμένες» και φανερωμένες. Αμα δοκιμάσει κανείς να κάνει τήν άρθρωση των αξιών, πρέπει να χωρίσει τα αγαθά εκείνα που έχουν αυτόνομη αξία, όπως είναι ή επιστήμη, ή τέχνη, ή οικογένεια, ο λαός, το δίκαιο, ή πολιτεία, από εκείνα τα αγαθά, που ή αξία τους είναι μονάχα μέσον, όπως είναι ή ζωτικότητα, ή οικονομία, ή τεχνική και άλλα. Τα αγαθά αυτά ενσαρκώνουν αξίες σχετικές, είναι τα μέσα για τις άλλες, που είναι σκοποί. Μιάν ανθρώπινη ζωή που παίρνει τή σημασία της αποκλειστικά από αυτές τις σχετικές αξίες, μπορεί μονάχα κατά «σχετικό» τρόπο να θεωρηθεί αξιολογική και σημαντική. (2) Αυτόνομες αξίες, που εκτιμώνται αυτόνομα, είναι στο κέντρον τής φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Κι' έδω όμως πρέπει πάλι να τονισθεί, ότι δέν είναι ανάγκη να πρόκειται μονάχα για αγαθά που υπάρχουν μόνον στον κόσμο τής πείρας, — τής αισθητής και τής νοητής — αλλά ότι πρέπει να προσέξει κανείς και τα αγαθά εκείνα που κείνται ως «αξιολογικές όντότητες» πέρα από τόν κόσμο τής αισθητής και τής νοητής πείρας, σε μιάν σφαίρα του «είναι», που πρέπει να χαρακτηριστεί όντολογικά ως μεταφυσική.

Αὐτὰ τ' ἀγαθὰ προβάλλουν, θίμα πρόκειται νὰ κατανοήσωμε φιλοσοφικὰ τὴ θρησκεία. Ἡ θρησκεία σημαίνει (γενικώτατα) «ἐνώση» τοῦ ἀνθρώπου μὲ ὑπερανθρώπινες δυνάμεις. Ἡ φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία, ποὺ θέλει νὰ καταλάβει καὶ τὴ θρησκεία, θὰ ἀποκορυφωθεῖ—ἔτι καὶ ἡ ἐντολογία—μὲ τὴν ὑπόδειξιν ποὺ θὰ κάμει γιὰ μιὰ σφαῖρα ποὺ δὲν εἶναι πιά προσιτὴ στὴ γνῶσιν, ἀλλὰ μονάχα στὴν πίστιν. Ἔτσι μπορεῖ εἶναι πιά προσιτὴ στὴ γνῶσιν, ἀλλὰ μονάχα στὴν πίστιν. Ἔτσι μπορεῖ ἡ φιλοσοφία—ἀφοῦ ἤδη ἔχει κατανοήσει τὸν κόσμον, ποὺ εἶναι ἀντικείμενο τῆς γνῶσεως—νὰ δείξει κατὰ πόσον ὁ κόσμος, ὡς ὅλον, ὑπερβαίνει τὴ θεωρητικὴ γνῶσιν, σὲ ποῖο σημεῖο συνεπῶς κεῖνται τὰ ὅρια τῆς γενικῆς ἐπιστημονικῆς γνῶσεως, καὶ κατὰ πόσον πρέπει νὰ περιορισθεῖ ἡ ἀντίληψις ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ συστήματος τοῦ κόσμου καθολικῆς εὐρύτητας. Ἐν τούτοις εἶναι δυνατόν ἡ γενικὴ ἐννοία τοῦ σύμπαντος, τοῦ ὅλου τοῦ κόσμου, νὰ προσδιορισθεῖ ἐπιστημονικὰ κατὰ τρόπον ἐξαντλητικὸ μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ἀντινομίας· ὁ αἰσθητὸς κόσμος στὸ χῆρον καὶ στὸ χρόνον εἶναι ἡ σηματικὸς ἢ ψυχικὸς. Ὁλοκληρώνεται στὸν γενικὸν κόσμον τῆς πείρας, μόνον μὲ τὸν νοητὸν κόσμον. Ἀπέναντι στὸν συνολικὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν ἢ τῶν νοητῶν ἀντικειμένων στέκει τὸ προφυσικὸ «εἶναι» τῶν ἐλευθέρων ὑποκειμένων ποὺ ξεφεύγει τὴν ἀντικειμενικότητα καὶ ἔτσι συμπληρώνει τὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων. Σ' αὐτοὺς τοὺς τρεῖς κύκλους τοῦ «εἶναι» ποὺ εἶναι προσιτοὶ στὴ γνῶσιν—προστίθεται καὶ ἕνας τέταρτος—μιὰ μεταφυσικὴ σφαῖρα—ποὺ ἀνοίγεται μονάχα στὴν πίστιν.

Ἡ μετὰ Δάρβιν ἐξέλιξις τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως.

Ἡ ἐξέλιξις εἶναι ἡ φυσικὴ ἱστορία τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

Ὡς τὴν γενικευμένην θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως τὸ κοσμικὸν σύστημα ἐμφανίζεται ὡς φυσικὸν προϊόν τῆς στοιχειώδους βλήθης καὶ τῶν νόμων τῆς. Ὁι διάφοροι βαθμοὶ τῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας ἐξηγούνται ὡς αἱ φυσικαὶ συνέπειαι τῶν φαινομένων τῆς βαθμιαίας μεταμορφώσεως τῆς γῆς. Ἡ συνειδητὴ ζωὴ θεωρεῖται ὡς καθοριζομένη ὑπὸ τῶν φυσικῶν (ὀργανικῶν καὶ εἰδικώτερον νευρικῶν) φαινομένων, καὶ ὡς ἐξελισσομένη ἐν συσχέσει μετὰ τῆς ὀργανικῆς ἐξελίξεως. Ἔλος, ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς ἀποτυπῶται εἰς τὰ ἱστορικὰ καὶ τὰ προϊστορικὰ μνημεῖα, θεωρεῖται ὡς τὸ ὑψιστὸν ἀποτέλεσμα τῆς ὀργανικῆς καὶ τῆς φυσικῆς ἐξελίξεως.

Ἡ γενικευμένη αὕτη θεωρία τῆς ἐξελίξεως εἶναι προϊόν τῶν νεωτάτων χρόνων. Ἀπήτησε πρὸς διαμόρφωσιν τῆς πρῶτης ἐπιστημονικῆς γνῶσεως τὸ ὅποιον συνελέγη βαθμικῶν. Ἴδμεν λοιπὸν μάταιον νὰ ἀναζητῆ κανεὶς σαφῶς καθορισμένας καὶ συστηματικὰς διατυπώσεις τῆς ἀρχῆς τῆς ἐξελίξεως εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ὅλα βεβαίως τὰ

φιλοσοφικὰ συστήματα ἐπελήφθησαν τῶν σχετικῶν προβλημάτων. Ζητήματα, ὅπως τὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος κόσμου, τὸ τῆς καταγωγῆς τῶν ζώντων ὀργανισμῶν καὶ τῶν συνειδητῶν ψυχῶν, τὸ τῆς σημασίας τῶν παρατηρουμένων διαβαθμίσεων τῆς δημιουργίας, ἀπησχόλησαν ἀνέκαθεν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, τὸ ὅποιον ἐσχημάτισεν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν τῆν ἀόριστον ἰδέαν τῆς βαθμιαίας φυσικῆς ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων.

Ὡς τὴν διαμόρφωσιν τῆς συγχρόνου γενικῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως συνετέλεσαν αἱ πρόοδοι πλείστων κλάδων τῆς ἐπιστήμης ἐξ ὧν ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν:

α) τὴν πρόδον τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημικῆς θεωρίας, ἥτις ἤγαγεν εἰς τὸν γενικὸν νόμον τῆς συντηρήσεως τῆς ἐνεργείας·

β) τὴν ἀνακάλυψιν ὑπὸ τῆς φυσικῆς ἀστρονομίας τῆς χημικῆς ταυτότητος τῆς βλήθης τῶν οὐρανίων σωμάτων·

γ) τὴν ἀνακάλυψιν ὑπὸ τῆς χημείας τῆς σχέσεως τῶν ὀργανικῶν καὶ τῶν ἀνοργάνων σωμάτων·

δ) τὴν πρόδον τῶν ἀστρονομικῶν θεωριῶν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος κλπ·

ε) τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωλογικῆς ἐπιστήμης·

ς) τὰς ταχυτάτας πρόδους τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν, ἰδίως τῆς ταξινομίας καὶ μορφολογίας, τῆς παλαιοντολογίας, τῆς ἐμβρυολογίας, τῆς βιογεωγραφίας·

ζ) τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἐπιστήμης, τῆς συγκριτικῆς ψυχολογίας, τῆς φιλολογίας κλπ·

η) τὴν ἀνάπτυξιν ἑλλων τῶν κλάδων τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης.

Ἡ ἐξέτασις τῆς γενικευμένης θεωρίας τῆς ἐξελίξεως, ἥτις ἐκτείνεται ἐφ' ὅλην τὴν φαινομένην, ὑπάγεται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἡμεῖς θὰ ἐξετάσωμεν συντομώτατα τὰς τροποποιήσεις τὰς ὁποίας ὑπέστη, ἐκ τῶν προόδων τῆς ἐπιστήμης ἢ θεωρίας τῆς ἐξελίξεως διττῶς περιωρισμένη: ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς βιολογικῆς μορφολογίας καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πειραματικῆς κριτικῆς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ πρώτου ἡμελιωτοῦ τῆς θεωρίας ταύτης Charles Darwin (1859).

Διὰ τὸν ἀληθινὸν ἐπιστήμονα τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως δὲν ἀποτελοῦν μόνον θέματα πρὸς περιγραφὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν. Ὁ Darwin μετὰ εἰκοσαετέας φυσιογνωστικῆς ἐρεῦνας διέτύπισε τὴν θεωρίαν περὶ καταγωγῆς τῶν εἰδῶν, τῶν μὲν ἐκ τῶν δὲ διὰ μεταμορφώσεων συντελουμένων ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν φυσικῶν αἰτίων ἐπὶ μακρὰς περιόδους χρόνου. Ὁ Darwin ἐδέχετο ὅτι πάντες οἱ ζῶντες ὀργανισμοὶ προέρχονται ἐξ ἄλλων ζώντων ὀργανισμῶν. (Τὴν πειραματικὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀρχῆς ταύτης μᾶς ἔδωσε κατόπιν ὁ Pasteur). Ἐπίστευε γενικῶς εἰς τὴν κληρονομικότητα τῶν παραλλαγῶν καὶ εἰς τὴν προσαρμοστικὴν πλαστικότητα τῶν ὀργανισμῶν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Malthus ἀπέδιδε κεφαλαι-

ώδη σημασίαν εἰς τὸν ταχὺν πολλαπλασιασμόν τῶν ζώντων ὀργανισμῶν, ὅστις γίνεται αἰτίως ἐντόνου ἀγῶνος περὶ ὑπάρξεως μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιβίωσιν τῶν ἱκανοτέρων. Ὅπως ἀσκεῖται ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιλογή τῶν χαρακτήρων ἐκείνων εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται ἡ ἱκανότης διὰ τὸν νικηφόρον ἀγῶνα περὶ ὑπάρξεως. (*) μηχανισμὸς τῆς ἐξελέξεως, κατὰ τὸν Darwīn, ἦτο αὐτὴ αὐτὴ ἢ φυσικὴ ἐπιλογή· δὲν ἐξηγεῖ ἕμως πῶς ἐμφανίζονται οἱ νέοι χαρακτήρες ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀσκεῖται ἡ ἐπιλογή.

Κίς τὸν Darwīn, ὅπως εἰς πλείστους μέχρι τῆς ἐποχῆς του καὶ εἰς πολλοὺς μετ' αὐτὸν φυσιοδίφας, ἦτο βαθείως ἐρριζωμένη ἡ δοξασία τῆς συνεχείας εἰς τὰς πράξεις τῆς φύσεως. *Natura non facit saltus* ἔλεγε ὁ Leibnitz. (*) ὑποθετικὸς οὗτος χαρακτήρ τῆς φύσεως, διὰ τοῦ ὁποῦ ἐπεβαρύνθη ἡ θεωρία τῆς ἐξελέξεως, ἐφαίνετο ὅτι ἐστηρίζετο ἐπὶ γεγονότων ἐπιστημονικῶς παρατηρηθέντων, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, τῆς στατιστικῆς μελέτης τῆς παραλλακτικότητος ἐνὸς χαρακτήρος εἰς μίαν σειράν ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ εἴδους. Ἡ μελέτη αὕτη ἐδίδοε τὴν ἀκατηλήν ἐντύπωσιν μίᾳ συνεχῶς παραλλαγῆς, διότι τὸ χρησιμοποιούμενον ὑλικὸν ἀπετελεῖτο σχεδὸν πάντοτε ἀπὸ ἄτομα ἀνεξαρτήτου γενεαλογίας ἀνήκοντα εἰς λιναῖα εἶδη, ἦτοι μικτὰς ομάδας, καὶ ὄχι ἀπὸ ἄτομα ἀνολεύτου γενεᾶς, ἀνήκοντα εἰς εὐσταθεῖς μορφάς, τὰ στοιχειώδη ἢ ἰσοδύναμα λεγόμενα εἶδη.*) Ἡ ἐπιπόνως κτηθεῖσα πείρα ἐκ τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν στοιχειωδῶν εἰδῶν ἐντὸς τῶν κόλπων ἐνὸς εἴδους κατὰ Λιναῖον καὶ ἐκ τῆς πολυχρονίου καλλιέργειας ἀνολεύτων γενεῶν ἀπεκάλυψε τὴν πραγματικὴν ἀσυνέχειαν (discontinuité) τῶν ὀργανωμένων μορφῶν. Ἐδὲ πρόβλημα τῆς ἐξελέξεως συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀνεύρωμεν ὄχι πῶς μίᾳ μορφῇ Α κατῴρθωσε βραδέως καὶ συνεχῶς μεταβαλλομένη νὰ μετατραπῆ εἰς τὴν μορφὴν Α', ἀλλὰ πῶς ἀπὸ τῆς μορφῆς Α κατῴρθωσε νὰ

*) θεωροῦμεν ἐπιταγῆς νὰ ἐκθέσωμεν ἐν συντομίᾳ τὰς συγχρόνους περὶ εἶδους ἀναλήψεις ὡς διευκρινισθῆσαν αὐταὶ κατὰ τὴν τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν τῆς φυσικῆς σχολῆς ἢς ἡγεῖται ὁ Ν. Ι. Βαβίλοφ. Ἡ φυσικὴ σχολὴ κατέγινε κυρίως εἰς τὴν οὐσιασματικὴν μελέτην τῶν διαφόρων τύπων τῶν ἀπαρτιζόντων τὰ λιναῖα εἶδη ἢτις ὀνομάσθη ἀναλυτικὴ ἢ διαφορικὴ συστηματικὴ καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς γεωγραφίας τῶν τύπων τούτων ἢτις ὀνομάσθη διαφορικὴ φυτογεωγραφία. Αἱ διὰ τῶν νέων τούτων μεθόδων ἐρευνᾶν ἀπεκάλυψαν ὅτι αἱ παραλλαγῆ αἰτίαι συμβαίνουν ἐνὸς ἐνὸς λιναῖου εἴδους ἢ λιναῖων εἰδῶν ἐνὸς γένους δημιουργοῦν τύπους παραλλήλους ἢ, ὅπως τὰς ὀνομάζει ὁ Βαβίλοφ, σειρῶς ὁμιλόγους. Ἐδὲ λιναῖον εἶδος θεωρεῖται σήμερον ὡς σύστημα ἰδίῶν κληρονομικῶν μορφῶν — στοιχειωδῶν ἢ ἰσοδύναμων εἰδῶν — συνδεόμενον μεθ' ὀρισμένου γεωγραφικοῦ περιβάλλοντος, διεκόμενον ὑπὸ τοῦ νόμου τῶν ὁμιλόγων σειρῶν παραλλαγῆς καὶ ἀνεπιπροσώπων ὀρισμένου φυσικῶν συμπλέγματος ἐξελικτικῶν φαινομένων καὶ οὐχὶ συμβατικῶν ἵνα ἔννοιαν.

γεννηθῆ, νὰ ἐκπηδῆσῃ μίᾳ νέᾳ μορφῇ Β, σταθερὰ ἐφεξῆς καὶ αὐτόνομος.

Αἱ νεώτεροι πειραματικαὶ ἐρευνᾶν δὲν ἐπηλήθευσαν τὴν κληρονομικότητα τῶν ἐπικτητῶν χαρακτήρων, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ λαμάρκειος θεωρία τῆς ἐξελέξεως. Αἱ δὲ μικραὶ παραλλαγῆ ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ Darwīn ἐθεμελίωσε τὸ σύστημά του δὲν εἶναι ἐπίσης κληρονομικαὶ καὶ δὲν ἔχουν μεγαλυτέραν ἀξίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τὰς παραλλαγῆς προσαρμογῆς τοῦ Lamarck. Ἀπὸ τὴν δαρβίνειον θεωρίαν μόνον ἡ ἰδέα τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς διατηρεῖται. Ἐδὲ ἐξελέξεως ἀνάγεται πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς καταγωγῆς τῶν κληρονομικῶν παραλλαγῶν.

Ἡ κληρονομικότης καθορίζεται ἀπὸ μόρια τοῦ πυρήνος τῶν κυττάρων, τὰ ὁποῖα εἶναι τόσον μικρὰ ὥστε εἶναι ἀόρατα, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ χειρισθῶμεν ὅπως ὁ χημικὸς τὰ ἄτομα ἢ τὰς ῥίζας, πραγματοποιῶντες διαφορῶς συνθέσεις. Ἐὰ μικρὰ ταῦτα μόρια τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται πηλοῦς κατὰ χιλιάδας εἰς ἕκαστον κύτταρον ὀνομάζονται γεννητὰ (genes). Αἱ κληρονομικαὶ αὐτὰ μονάδες φαίνεται ὅτι εἶναι αὐτοκαταλυτικὰ ἐνζυμα, ἦτοι ἐνζυμα ἱκανὰ νὰ οἰκοδομήσουν ἑαυτὰ, τὰ ὁποῖα ῥυθμίζουν τὰς χημικὰς ἀντιδράσεις ἐντὸς τοῦ κυττάρου καὶ ἐντὸς τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐνωρίζομεν σήμερον ὅτι ἡ κατασκευὴ ἐνὸς ὀργάνου, ὅπως ἡ πτέρυξ, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν συσχετισμένην δρᾶσιν δέκα, δεκαπέντε, εἴκοσι ἢ περισσοτέρων γεννητῶν. Ἀντιστρόφως, ἡ δρᾶσις ἐνὸς γεννητοῦ δύναται νὰ ἐνδιχέρῃ ταυτοχρόνως τὴν γένεσιν τῆς πτέρυκος, τοῦ ὀφθαλμοῦ, μερικῶν τριχῶν, τῆς κοιλίας κ.λ. Οἱ γεννητὰ δὲν εἶναι λοιπὸν «ὄρισται» ἀντιπροσωπεύοντες ἐν ὀρισμένον μέρος τοῦ σώματος· εἶναι ῥυθμιστὰ τῶν φαινομένων τῆς ἀναπτύξεως, ἐπεμβαίνοντες εἰς ταύτας ἢ ἐκείνας τὰς κυτταρικὰς λειτουργίας καὶ, κατὰ συνέπειαν, εἰς ταύτας ἢ ἐκείνας τὰς μορφογενέσεις. Ὁ Goethe, μὲ τὴν καταπληκτικὴν διορατικότητά του, εἶχε χαρακτηρίσει τὸν ζῶντα ὀργανισμόν ὡς μίαν πλειάδα· ἡ μορφὴ εἶναι ἕνωσις στοιχείων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνεξαρτήτων, τῶν αὐτῶν κατὰ βάθος, διαφορῶν πολλάκις κατ' ἐπιφάνειαν· τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀποχωρίζονται, συναντῶνται, ἐνώνονται καὶ παρουσιάζουν πλήθος συνδυασμῶν. Ἀναφέρομεν ἐν παρόδῳ ὅτι τὰ κληρονομικὰ ταῦτα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὀνομάσαμεν γεννητὰς ὑποτίθεται ὅτι ἔχουν, ὅπως ἡ ὕλη γενικῶς, κοινῶδη, ἀσυνεχῆ κατασκευῆν. Ἐφ' ὅσον τὸ σύνολον τῶν δέκα, δεκαπέντε ἢ εἴκοσι γεννητῶν ὅτινες σχετίζονται μὲ τὸν σχηματισμόν τῆς πτέρυκος δὲν ὑποστῆ μεταβολήν τινα, ὁ τύπος τῆς πτέρυκος ὁ ἀπαραμείνη ἀμετάβλητος ὡς πρὸς τοὺς γενικοὺς τοῦ χαρακτήρα. Ἐπὶ ἐπιδράσει ἐξωτερικῶν συνθηκῶν ἐπὶ τῆς καταβολῆς τῆς πτέρυκος εἶναι δυνατόν νὰ ἐπέλθουν μερικαὶ ἀλλαγῆ, ἀλλ' ἡ κληρονομικότης ἢτις ὁ ἀμεταβλητὸς εἰς τοὺς ἀπογόνους δὲν ἔδωκε τροποποιήθη. Ἐπιθέσωμεν, ἀντιθέτως, ὅτι εἰς τῶν γεννητῶν α διὰ μίαν οἰκονομικὴν αἰτίαν, μετεβλήθη εἰς ἕνα νέον γεννητὸν β, ὅστις διατηρεῖται σταθερῶς δι' αὐτοκαταλύσεως. Ἡ σύνθεσις τῶν γεννητῶν τῶν σχετιζομένων μὲ τὸν σχηματισμόν τῆς πτέρυκος ἔχει ἀλλάξῃ, ἡ δὲ

σχηματισθισμένη πτέρυξ ἢ ἀ παρουσιάσῃ μίαν ἄμεσον μορφολογικὴν μεταβολήν, ἥτις ἢ ἀ φέλλεται εἰς τὴν ὑποκατάστασιν τοῦ γεννητοῦ α διὰ τοῦ γεννητοῦ β. Ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶναι ἀπότομος, κληρονομικὴ καὶ αἰασδῆποτε ἐκτάσεως. Αἱ ἀπότομοι αὗται κληρονομικαὶ μεταβολαὶ ἦσαν γνωσταὶ ἀπὸ πολλοῦ. Καὶ ὁ Darwin ἀνέφερε μερικὰ παραδείγματα τὰ ὅποια ἀπεκάλει «sports». Ἦτο, ἐν τούτοις, τόσον βαθύως ἐρριζωμένη ἢ δοξασία περὶ τῆς βαθμιαίας καὶ συνεχοῦς ἐξελίξεως, ὥστε οἱ βιολόγοι δὲν ἀπέδωκαν γενικῶς τὴν δέουσαν σημασίαν εἰς τὰς ἀσυνεχεῖς ταύτας μεταβολάς. Μόνον ὁ Charles Naudin, ὁ ἰδρυτὴς τῆς γενητικῆς, ὅστις διὰ πειραμάτων διασταυρώσεως εὕρισκετο εἰς στενήν ἐπαφήν μὲ τὴν πραγματικότητα, ἠδυνήθη νὰ γράψῃ ἀπὸ τοῦ 1867 ὅτι: «Ἐκείνο τὸ ὅποσον μᾶς διδάσκει ἢ παρατήρησις καὶ ὁ πειραματισμὸς εἶναι ὅτι εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν αἱ μικραὶ ἢ μεγάλα ἀνιμαλλία, αἱ μεταβολαὶ τῶν τύπων τοῦς ὁποῖους ἀλλοιότως ἀποκαλοῦμεν εἶδη... παράγονται ἀποτόμως καὶ χωρὶς μεταβατικῆς μορφῆς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ κανονικοῦ τύπου».

Γνωσταὶ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἔκ τινων παραδειγμάτων, ὅπως τὸ Χελιδόνιον τὸ λακιδιωτὸν (1590), ἢ Χαμαικέρκρος ἢ μονόφυλλος (1763), τὸ Πρόβατον ἢ ἐνυδρίς (1791), ὁ Μῦς ὁ ῥινόκερος (1854), ἢ Δατούρα ἢ ἄσπλος (1871) κ. ἄ. αἱ ἀπότομοι μεταβολαὶ — αἱ μεταλλαγαὶ (mutations) — εὐρέθησαν εἰς μέγαν ἀριθμὸν, ἐντὸς διαφόρων ἡμιάδων φυτῶν καὶ ζώων.

Πρῶτος ὁ Ὀλλανδὸς βοτανικὸς Hugo de Vries, τὸν ὅποσον πρότινος ἢ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κατέλεξε μεταξὺ τῶν ξένων ἐταίρων τῆς, ἐπελήφθη τῆς αὐστηρῆς πειραματικῆς μελέτης τῶν ἀποτόμων μεταβολῶν. Ὁ De Vries εἶναι εἰς τῶν κυριωτέρων πνευματικῶν κληρονόμων τοῦ Darwin. Μακροχρόνιοι παρατηρήσεις καὶ πειραματισμοὶ ἐπὶ σειράς γενεῶν ὠρισμένων φυτῶν τὸν ὠδήγησαν εἰς συμπεράσματα τὰ ὅποια ἔδωσαν νέαν μορφήν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως. Ἡ περὶ μεταλλαγῶν θεωρία του (Mutationstheorie) ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητως τὴν μεγαλυτέραν κατάκτησιν τῆς βιολογίας, μετὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Darwin. Τὸ 1886 ὁ De Vries ἤρχισε νὰ ἀναζητῇ, εἰς τὰ πέριξ τοῦ Amsterdam, φυτὰ τὰ ὅποια νὰ παρουσιάζουν τάσιν πρὸς παραλλαγὴν. Παρηκολούθησε περὶ τὰ ἑκατὸν εἶδη αὐτοφυῶν φυτῶν τὰ ὅποια ἐκαλλιέργει ἐπὶ μακρὸν, ὅλα ὅμοια ἐπέδειξαν ἕνα ἀπαγορευτικὸν συντηρητισμὸν. Ἐφαίνετο ὅτι ὅλα τὰ εἶδη τὰ φυόμενα εἰς τὰ πέριξ τοῦ Amsterdam ἦσαν ἀμετάβλητα. Ἔως τὴν ζωὴν τοῦ εἶδους εἶναι πιθανόν, ὅπως ὑπεστήριξε καὶ ὁ Weismann, νὰ ἐναλλάσσονται περίοδοι σταθερότητος μὲ περιόδους ἀσταθείας καὶ μεταβολῆς. Οἱ ἱστορικοὶ ἔχουν κάμῃ ὁμοίαν παρατήρησιν ὅσον ἀφορᾷ τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος. Κατὰ τοῦς συχνοῦς περιπάτους του εἰς τὰ πέριξ τοῦ Amsterdam ὁ De Vries συνήντησε μίαν ἡμέραν ἕναν ἐγκαταλελειμένον ἀγρὸν εἰς τὸ Hilversum. Ὁ ἀγρὸς αὗτος εἰς τὸν ὅποσον ἐκαλλιεργοῦντο ἄλλοτε γεώμηλα, ὑπῆρξε διὰ τὸν De Vries ἀληθῆς ἠγασαυρός, διότι ἐν αὐτῇ

εὔρε τὸ εὐμετάβολον φυτὸν τὸ ὅποσον ἐπὶ μακρὸν ἀνεζήτει, τὴν Οἰνοθήραν τὴν λαμαρκιανὴν (Oenothera Lamarckiana), εἶδος ἀνήκον εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Ὀναγραριοειδῶν. Τὸ φυτὸν τοῦτο, ἰθαγενὲς τῆς Ἀμερικῆς, «ἐδραπέτευσεν» ἀπὸ κάποιον κῆπον τοῦ Hilversum περὶ τὸ 1871 καὶ κατὰ τὰ δέκα ἐπόμενα ἔτη διεδόθη εἰς τὸν ἐγκαταλελειμένον ἀγρὸν. Τὸ 1887, ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀγροῦ τῶν γεωμήλων, ὁ De Vries ἀνεῦρεν ἐν αὐτῇ δύο νέας μορφάς, μίαν μὲ βραχὺν στέλλον (Oenothera brevistylis), τὴν ἄλλην μὲ φύλλα λεῖτα (Oenothera laevifolia), αἵτινες διέφερον ἀπὸ τὸ μητρικὸν εἶδος, τὴν Οἰνοθήραν τὴν λαμαρκιανὴν κατὰ πολλοὺς χαρακτήρας. Ὁ De Vries ἐθεώρησε τὰς δύο ταύτας μορφάς ὡς δύο νέα στοιχειώδη εἶδη, σταθερά, καὶ ὑπέβαλεν αὐτὰ ἀμέσως εἰς τὴν βάσανον τῆς ἀναπαραγωγῆς. Ἐπιστοποίησεν ἐκ ταύτης ὅτι οἱ ἀπόγονοι ἦσαν οἱ αὐτοὶ μὲ τοῦς γεννήτορας: ὠάρια γονιμοποιηθέντα διὰ γυρεοκόκκων τοῦ αὐτοῦ στοιχειώδους εἶδους παρήγαγον ὁμοειδεῖς ἀπογόνους. Οὐδεμία τῶν δύο τούτων μορφῶν ἀντιπροσωπεύετο εἰς τὰ Herbaria τῆς Leyde, τῶν Παρισίων, τοῦ Κew, τῆς Πετροπόλεως. Οὐδεμία εἶχε περιγραφῆ εἰς τὰς ἐργασίας τὰς ἀφορώσας εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Ὀναγραριοειδῶν. Ἐπρόκειτο περὶ νέων εἰδῶν.

Ἐν εἶδος ἐντόμων, ἢ μικρὰ μύτα τοῦ ἔξους *Drosophila melanogaster* ἔγινε παγκοσμίως γνωστὴ διὰ τὴν εὐκολίαν μὲ τὴν ὅποσαν παράγει διὰ μεταλλαγῆς νέα στοιχειώδη εἶδη. Μέχρι σήμερον παρήγαγε περὶ τὰ τετρακόσια τοιαῦτα εἶδη. Μεταλλαγαὶ παρετηρήθησαν καὶ εἰς ἄλλα δίπτερα, εἰς κολεόπτερα, λεπιδόπτερα, ὑμενόπτερα, ἔστρακόδερμα, μαλάκια, ἰχθυεῖς, πτηνὰ, μαστοφόρα. Οἱ βοτανικοὶ ἀνεκάλυψαν μεταλλαγὰς εἰς τὸν ἀραβόσιτον, τὴν ἄρουραν, τὸν βάρβακα, τὸν καπνόν, τὸ ἀντίρρινον καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα ἀνώτερα φυτὰ καθὼς καὶ εἰς μύκητας καὶ φύκη. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ μεταλλαγὴ εἶναι γενικὸς τρόπος παραλλαγῆς· εἶναι μάλιστα ὁ μόνος γνωστὸς τρόπος κληρονομικῆς παραλλαγῆς, δηλαδὴ ὁ μόνος τρόπος παραλλαγῆς τῶν ὀργανισμῶν, ὅστις παίζει ῥόλον εἰς τὴν ἐξέλιξιν. Κατέχομεν ἤδη γεγονότα ἐπὶ τῶν ὁποῖων δυνάμεθα νὰ βασίσωμεν τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως.

Ποῖοι εἶναι οἱ οὐσιώδεις χαρακτήρες τῶν μεταλλαγῶν; Ἀπότομοι μεταβολαὶ, ἀμέσως κληρονομικαὶ, τῆς συστάσεως τῶν γεννητῶν, πληροῦν τοῦς ἀναγκαίους διὰ τὴν ἐξέλιξιν ὅρους. Οἱ νέοι τύποι παράγονται ἄνευ διαμέσων, ἐκπηδῶν ἀπὸ τοῦς γεννήτορας των. Ἡ φύσις καμνσεὶ οὕτω ἄλματα. Τὸ μέγεθος τῶν μεταλλαγῶν εἶναι διαφορώτατον εἰς τὰς διαφόρους περιπτώσεις. Μερικαὶ μεταλλαγαὶ ἐπιφέρουν μεγάλας ἀναστατώσεις εἰς τὸν ὀργανισμὸν· ἀπώλειαν ἢ βαθείας μεταβολῆς πτερύγων, ποδῶν, δακτύλων, τριχώματος, χρωστικῶν, ὀφθαλμῶν καὶ λοιπῶν ὀργάνων. Ἄλλαι δὲν συνεπάγονται εἰμὴ παλὺ μικρὰς μεταβολὰς τὰς ὁποίας μόνον οἱ εἰδικῶς ἐξησηκῆμένοι εἶναι δυνατόν νὰ προσέξουν· ἀλλαγὴν διευθύνσεως τριχῶν τινων, ἐλαφρὰς μετα-

βολές των χρωστικών, διάφορον ευαισθησίαν έναντι ώρισμένων χημικών ουσιών ή φυσικών παραγόντων (θερμότητος, ήλεκτρισμοῦ), έναντι ώρισμένων παρασίτων κλπ. Μεταλλαγαί δύνανται νά συμβῶσιν εἰς διάφορα ὄργανα τῶν ζώντων ὀργανισμῶν, εἰς τὸ τρίχωμα, τὰ πτερὰ, τὰ λέπια, τὰς χρωστικὰς, τὰ ὀστέα, τὰ μῆλη, τὴν οὐρὰν, τὰ ὄργανα τῆς δράσεως, τῆς ἀκοῆς, τοῖς ὀδόντας, τὰς πτέρυγας, τὰς διακλαδώσεις τῶν νεύρων, τὰ ἄνθη, τὰ φύλλα, τὸν βλαστὸν, τὸ χρώμα τῶν καρπῶν, τῶν σπερμάτων κλπ. Μεταλλαγαί συμβαίνουν καὶ εἰς διαφορὰς φυσιολογικὰς λειτουργίας, τὸν μεταβολισμόν, τὸν χημισμόν τῶν ἀποταμιευμάτων, τὴν γονιμότητα, τὴν ζωτικότητα κ. ἄ. Ἀντιπροσωπεύουν δηλαδὴ αἱ μεταλλαγαί ἐξελικτικὰς δυνατότητας ἀπεριορίστους.

Αἱ μεταλλαγαί δὲν φέρουν χαρακτήρα προσαρμογῆς. Ἦνές εἶναι εὐνοϊκαὶ δι' ἓνα ὀργανισμόν, ἄλλαι εἶναι ἀδιάφοροι καὶ ἄλλαι ἐπιζήμιοι. Ἦνότε ἀποτελοῦν τερατολογικὰς ἀνωμαλίας θανατηφόρους κατὰ τὸ ἐμβρυακὸν στάδιον τῆς ζωῆς (mutations léthales).

(1) Τρόπος τῆς ἐμφανίσεως τῶν μεταλλαγῶν παρουσιάζει μέγιστον ἐνδιαφέρον. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἡ μεταλλάγη συμβαίνει εἰς ἓν ἢ περισσότερα ἀναπαραγωγικὰ κύτταρα καὶ ὁ νέος χαρακτήρ ἐμφανίζεται εἰς ἓν ἢ εἰς ὀλιγάριθμα μόνον ἄτομα. Ἡ γέννησις μιᾶς μόνης μιᾶς λευκοφάλλου ἢ μιᾶς ἐσχισμένης πτερᾶ ἢ μιᾶς ἀνωμαλῶς διαμεμορφωμένης κοιλίας ἐν μέσῳ ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀτόμων διατρεφόμενων ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας, δεικνύει ὅτι εἶναι ἀνωφελὲς νά ἀναζητῶμεν τὸ αἷτιον τῆς μεταλλαγῆς ἐκτὸς τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ μεταλλάγη συμβαίνει τυχαίως, χωρὶς τίποτε νά ἐπιτρέπη νά προβλέψωμεν τὴν ἐμφάνισίν της. Ἀναμφισβητήτως ἡ χρησιμοποίησις ἐξωτερικῶν παραγόντων δυναμένων νά ἐπιδράσωσιν ἀμέσως ἐπὶ τῶν κυττάρων καὶ τῶν γεννητῶν (ἄκτινες X, ήλεκτρισμός, θερμότης, τραυματισμός) ἐπιτρέπει νά ἀυξήσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν μεταλλαγῶν. Πιστοποιοῦμεν ὅμως ὅτι δὲν ὑπάρχει ποιοτικὴ τις σχέσηις μεταξὺ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐντάσεως τοῦ χρησιμοποιηθέντος παράγοντος καὶ τῆς φύσεως καὶ μεγέθους τῆς ἐπιτευχθείσης μεταλλαγῆς. Αἱ μεταλλαγαί εἶναι αἱ ἴδιαι μὲ ἐκεῖνας αἷτινες ἐμφανίζονται αὐτομάτως, εἶναι ὅμως συχνότεραι. Ἀντίθετοι ἐπιδράσεις (ὅπως π. χ. ὑψηλαί καὶ χαμηλαί θερμοκρασίαι) ἐπιφέρουν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἐξέλιξις συντελεῖται κυρίως διὰ τῶν ἀποτόμων τούτων μεταβολῶν, αἷτινες ἐπέρχονται κατὰ τὰς ἀενάους αὐτοκαταλυτικὰς ἀντιδράσεις τῶν ὀργανισμῶν καὶ αἷτινες φαίνονται ἐστερημέναι σκοπιμότητος.

Ἰννορίζομεν σήμερον ὅτι αἱ μεταλλαγαί δύνανται νά συμβῶσιν ὄχι μόνον ἐντὸς τῶν ἀναπαραγωγικῶν ἢ σπερματικῶν κυττάρων ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῶν βλαστητικῶν ἢ σωματικῶν κυττάρων εἰς ὁανδήποτε στιγμήν τῆς ζωῆς ἑνὸς ὀργανισμοῦ. Αἱ μεταλλαγαί τῶν σωματικῶν κυττάρων, δηλαδὴ στοιχείων τὰ ὅποια μέλλουν νά ἐκλείψουν μετὰ τοῦ ἀτόμου, σπάνια εἰς τὰ ζῶα, εἶναι συχναί εἰς τὰ φυτὰ καὶ λέγονται μεταλλαγαί ὀφθαλμῶν (bud mutations) ἢ κλαδικαὶ μεταλλαγαί. Εἶναι

πολὺ πιθανόν οἱ ὄγκοι καὶ μεταξὺ τούτων τὰ καρκινώματα νά ἀντιπροσωπεύουν σωματικὰς μεταλλαγὰς αὐτομάτους ἢ διεγερθείσας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐξωτερικῶν παραγόντων (τραυματισμῶν, παρασιτικοῦ ἐρεθισμοῦ, χημικῶν ουσιῶν, ἀκτίνων X κλπ.)

Δύναται νά θεωρηθῇ σήμερον βέβαιον ὅτι οἱ γεννηταί, ἀντικείμενα τῶν μεταλλαγῶν, εἶναι ἐντοπισμένοι ἐντὸς τῶν ὀρατῶν μερῶν τοῦ πυρήνος τῶν κυττάρων, τῶν χρωμοσωματίων. Τὰ σωματὰ ταῦτα, ὡς εἶναι γνωστὸν, εὐρίσκονται εἰς ὀρισμένον ἀριθμὸν ἐντὸς ἑκάστου εἴδους: 4 εἰς τὴν ἀσκαρίδαν, 6 εἰς τὴν κρηπίδα τὴν χλωράν, 8 εἰς τὴν δροσόφιλον, 10 εἰς τὴν κρηπίδα τὴν λογχωτὴν, 12 εἰς τὸ σπανάκι, 14 εἰς τὸ πῖσον καὶ τὴν οἰνοθήθαν τὴν λαμαρκιανήν, 16 εἰς τὸν σῖτον, 18 εἰς τὸν ἔχτινον, 24 εἰς τὴν σαλαμάνδραν καὶ τὸ λελριον, 48 εἰς τὸν ἀνθρωπινον, 108 εἰς τὴν ἀρτεμίαν, κ.λ.π. Τὰ χρωμοσωμάτια ταῦτα εἶναι διαφορῶν εἰδῶν, γνωρίζομενα ἐκ τῆς μορφῆς, τοῦ μεγέθους, τοῦ σχήματος, τῶν κινήσεων, κατὰ τὰς διαφορὰς φάσεις τῆς πυρηνοτομίας. Ἐκαστὸν εἶδος ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ δύο ἀτόμων ἐξ ὧν τὸ ἓν προέρχεται ἐκ τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ ἄλλο ἐκ τῆς μητρὸς. Ὁλος ὁ μηχανισμὸς τῆς κληρονομικότητος βασιίζεται ἐπὶ τῆς διανομῆς τῶν χρωμοσωματίων τούτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῶν γεννητῶν τοῦς ὁποίους περικλείουν ταῦτα. (1)ταν λέγωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει 48 χρωμοσωμάτια, ἐννοοῦμεν ὅτι ἔχει 24 ζεύγη χρωμοσωματίων, ἀποτελούμενα ἀπὸ 24 πατρικῶν καὶ 24 μητρικῶν. Τὰ χρωμοσωμάτια λοιπὸν ἑκαστὸν τῶν ὁποίων περικλείει δεκάδας ἢ ἑκατοντάδας γεννητὰς ὑφίστανται ἐπίσης μεταλλαγὰς. Ἐκαστὸν τούτων ἀντὶ νά ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ ζεύγους ἀτόμων, δύνανται νά ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τεσσάρων, πέντε, ἕξ ἢ περισσοτέρων. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἤρχισεν ἡ μελέτη τοῦ τρόπου, διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται ὁ πολλαπλασιασμὸς οὗτος τῶν χρωμοσωματίων, ὅστις ἐπαιξε σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ φυτικῶ κόσμου. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις τινὰ μόνον τῶν χρωμοσωματίων πολλαπλασιάζονται, αἱ δὲ περίφημοι καταστάσεις «μεταλλαγαί» τῆς οἰνοθήρας ἀνάγονται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοιαύτης φύσεως φαινόμενα. Εἰς τὰ ζῶα παρατηροῦνται ἰδίως ἄλλαι μεταλλαγαί τῶν χρωμοσωματίων· κατάτμησις ἢ συνένωσις αὐτῶν, ἀπώλεια τμημάτων, διπλασιασμὸς ἑνὸς τμήματος, ἀντιστροφή ὀρισμένων τμημάτων ἑνὸς χρωμοσωματίου. Πάντα τὰ φαινόμενα ταῦτα τὰ ὅποια δὲν δύναμαι παρὰ ἀπλῶς νά ἀναφέρω, συνεπάγονται μεταλλαγὰς τῶν ὀργανισμῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων συμβαίνουν καὶ ἔχουν γενικῶς ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπομόνωσιν τῶν προκυπτουσῶν μορφῶν ἀπὸ τοῦ μητρικοῦ τύπου, μεθ' οὗ δὲν δύνανται πλέον νά διασταυρωθῶν. Διὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐπαιξαν ρόλον πρωτίστης σημασίας εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν εἰδῶν.

Αἱ μεταλλαγαί, ὡς εἶδομεν, δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσηιν μὲ τοὺς παράγοντας τοῦ περιβάλλοντος, δὲν εἶναι δηλαδὴ ἀντιδράσεις προσαρμογῆς ἑνὸς ὀργανισμοῦ εἰς ἓν περιβάλλον. Εἶναι ἀδιαφόρως κακαί ἢ κακαί. Ἦνως νά ἐξηγήσωμεν τότε τὴν προσαρμογὴν τῶν ὀργανισμῶν

εἰς τὸ περιβάλλον τιον, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιζήσῃ; Ἰδῶ μὰς χρειάζεται ἡ ὑπόθεσις τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς τοῦ Darwin, ἐπιλογῆς ἣτις ἐξασκεῖται ἐπὶ τῶν ὀργανισμῶν ὡς συνόλων καὶ ὄχι ἐπὶ ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν αὐτῶν.

Ἐρμιαζίζοντες τὴν συντομιωτάτην ταύτην ἔκθεσιν ἐπὶ τῆς σημερινῆς θέσεως τῆς εἰς τὴν βιολογίαν περιωρισμένης θεωρίας τῆς ἐξελίξεως, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐξαγάγωμεν μερικὰ γενικὰ συμπεράσματα. Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Lamarck οἱ ὀργανισμοὶ ὑποτίθεται ὅτι ἀποκτοῦν, ἀναλόγως τῶν λειτουργικῶν ἀναγκῶν τὰς ὁποίας τοὺς δημιουργεῖ τὸ μεταβλητὸν περιβάλλον, τὰ ὄργανα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα τοῖς εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν ὑπαρξίν των. Αἱ ὀργανικαὶ μεταβολαὶ τῶν ὄντων εἶναι προσαρμογαὶ εἰς τὸν περιβάλλον. Ἡ προσαρμογὴ εἶναι ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς λαμαρκείου θεωρίας τῆς ἐξελίξεως. Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι τελεολογικὴ θεωρία ὑποθέτουσα ὅτι οἱ ὀργανισμοὶ μεταβάλλουν ἑαυτοὺς πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς τὸ περιβάλλον των καὶ εἰς τοῦτο ἴσως ἐφείλεται ἡ ἐξαιρετικὴ καὶ ἔμμονος ἐπιτυχία τῆς.

Ἡ δαρβίνειος θεωρία τῆς ἐξελίξεως καθὼς καὶ ἡ μεταλλακτικὴ θεωρία τοῦ De Vries δέχονται ὅτι οἱ ὀργανικαὶ μεταβολαὶ τῶν ὄντων ἔχουν τυχαίαν τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἄσχετον πρὸς τὰς παρούσας ἐξωτερικὰς συνθήκας. Αἱ μεταλλαγαὶ τῶν ὄντων ἢ ὑπαρξίς δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ ἀμφισβητηθῇ, εἶναι εὐνοϊκαί, ἀδιάφοροι ἢ δυσμενεῖς δι' ἓνα ὀργανισμὸν καὶ συνεπᾶγονται πιθανότητος τὴν διὰ τὴν ἐξαφάνισιν ἕσπον καὶ διὰ τὴν ἐπιβίωσιν αὐτοῦ. Κατὰ τύχην ἐπίσης οἱ μεταλλαγέντες τύποι — mutants — διαφεύγουν τοὺς γενικοὺς κινδύνους τῆς καταστροφῆς καὶ τοὺς τῆς ἀμφιμειξίας. Ἡ φυσικὴ ἐπιλογὴ ἐκκαθαρίζει, κωσικινίζει τρόπον τινὰ τοὺς μεταλλαγέντας τύπους καὶ παρέχει δευτερευόντως τὴν ἐντύπωσιν τῆς προσαρμογῆς. Ἡ μεταλλακτικὴ θεωρία ἐξηγεῖ καλῶτερον πᾶσι ἄλλης ἀπειρίαν ἰδιοτύπων χαρακτήρων διὰ μόνου τοῦ παιγνιδίου τῆς τύχης ἐπὶ τῶν βιολογικῶν μορίων τὰ ὁποῖα ἀπεκαλέσαμεν γεννητάς. Ἡ θεωρία ἡμῶν αὕτη ἀδυνατεῖ νὰ ἐξηγήσῃ μεμελιώδη προβλήματα τῆς μορφολογίας καὶ τῆς φυσιολογίας τῶν ὄντων, ὅπως εἶναι τὰ προβλήματα τῆς ἐμβρυολογίας καὶ τῆς συσχετίσεως καὶ συνχρυσίας τῶν λειτουργικῶν τῶν ὀργανισμῶν. Πῶς νὰ ἐρμηνεύσῃ κανεὶς μὲ τὴν βοήθειαν τῆς θεωρίας ταύτης τὸν σχηματισμὸν ἑνὸς ὀφθαλμοῦ ἢ ἑνὸς ἐγκεφάλου εἰς τὴν λειτουργικὴν των ὁλοκληρώσιν ἐν τῷ ὀργανισμῷ διὰ μόνου τοῦ παιγνιδίου τῆς τύχης;

Ἡ ἰδέα τῆς μεταλλαγῆς ἐγένετο δεκτὴ μὲ ἐνθουσιασμὸν διότι ἐλαφρώνει τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως ἀπὸ τὰς ἀβασίμους ὑποθέσεις τῆς συνεχείας καὶ τῆς κληρονομικότητος τῶν ἀπικτήτων χαρακτήρων, διότι στηρίζεται ἐπὶ γενονότων πειραματικῶς βασανισθέντων καὶ διότι συμφωνεῖ μὲ τὴν δοξασίαν πλείστων φυσιοδιφῶν ὅτι ὁ ὀργανισμὸς εἶναι εἰς ἀενάως μεταβαλλόμενος καὶ ἐπαναστατημένος. Πρωτεύς, (ὁ οὐσιώδεις παράγοντες τῆς ἐξελίξεως φαίνεται ὅτι εἶναι αὐτὸ νομοὶ ἐσωτερικοὶ παράγοντες τῆς ζωντανῆς ὕλης, οἵτινες ἐκ-

δηλώνουν αὐθαιρέτως τὰς δυναμικότητάς των διὰ τῶν ποικίλων μορφῶν τῶν ζωντανῶν μηχανῶν. Ἐὰ ἰδιαίτερα ἕμως χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς ἐξ ὧν τὸ ἐκπληκτικώτερον εἶναι ἡ δημιουργία μορφῶν, κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐκφρασιν τοῦ μεγάλου Βέλγου ἐμβρυολόγου Brachet, διέπονται ὑπὸ νόμων πολυπλόκων, οἵτινες ἰδιάζουσιν εἰς μόνην τὴν ζωντανὴν ὕλην. Ἐὰ φυσικοχημικὰ φαινόμενα τῆς λειτουργίας τῶν μηχανῶν τούτων, ἢτοι τῶν ζώντων ὀργανισμῶν, διέπονται ὑπὸ τῶν γενικῶν νόμων τῆς ὕλης. Αἱ στοιχειώδεις ὁμοῦ μηχανικαὶ ἐξηγήσεις τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν τῆς ζωῆς εἶναι πολὺ ἀπλοῦ καὶ καὶ βεβιασμένα. Ἐπίσης ἀπλοῦ καὶ βεβιασμένη εἶναι ἡ ὑπόθεσις τῆς ζωικῆς δυνάμεως διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν τῆς ζωῆς. Αἱ συνθήκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας συντελεῖται ἡ ἐξέλιξις τῶν ζωντανῶν μορφῶν τῆς ὕλης μὰς εἶναι κατὰ βάθος ἄγνωστοι καὶ δὲν θὰ εἶναι ἴσως ποτὲ δυνατόν ὁ πλήρης καθορισμὸς των ἕνεκα τοῦ δημιουργικοῦ χαρακτήρος τῆς ἐξελίξεως.

Σ. Ε. Παπαδάκης

Θ. Φ. Παπακωνσταντίνου: *Εἰσαγωγή στὴ διαλεκτικὴ* (Ἐκδόσεις Γαβριέλης) σελίδες 84.

Τὸν συγγραφέα τῆς μικρᾶς αὐτῆς, σαφοῦς καὶ ἐν πολλοῖς ἐπιμελοῦς πραγματείας, ἐγνώρισα πρὸ ἑνὸς καὶ πλέον ἔτους μέσῳ ἄλλης τινὸς πραγματείας του, ἐκδοθείσης ὑπὸ τὸν τίτλον «Αἱ παραποιήσεις τοῦ Μαρξισμοῦ ἐν Ἑλλάδι». Ἀναφέρομαι εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο πόνημα τοῦ Παπακωνσταντίνου διὰ νὰ καταδείξω τὴν διαφορὰν, ἢ ὁποῖα ὑπάρχει μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου του ἔργου, διαφορὰν, ἢ ὁποῖα, κατὰ τὴν γνώμην μου, πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ τονισθῇ. Τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ Παπακωνσταντίνου ἐστρέφετο ἐναντῖον μου καὶ μάλιστα ὄχι μόνον ὡς συγγραφέως τῆς ἐν ἔτει 1931 ἐκδοθείσης πραγματείας «Ἐξέλιξις Μάρξ» (συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν οικονομικῶν καὶ κοινωνικῶν θεωριῶν), ἀλλὰ καὶ προσωπικῶς. Δὲν ἀπήντησα τότε εἰς τὸν πρωτόπειρον συγγραφέα τῆς ἐναντίον μου στραφείσης δριμυτάτης κριτικῆς, διότι ἐκ προσωπικῆς ἐπαφῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἦλθον μετ' αὐτοῦ, ἀπεκόμισα τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εἰς τὰ βαρύτερα ἀνομήματα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὴν κριτικὴν του ἐκείνην, παρεσύρθη ἀπὸ νεανικὴν ἐπιπολαιότητα. Ἦδη, ὁπότε διὰ τοῦ νέου του ἔργου ἀποδεικνύεται ἰσχυρὴ ἢ ἀνωτέρω ἐντύπωσις, θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ σημειώσω μερικὰ ἀπὸ τὰ παλαιὰ του ἀνομήματα διὰ νὰ καταδειχθῇ ἢ ἀπόστασις, ἢ ὁποῖα ἐδημιουργήθη μεταξύ τοῦ συγγραφέως τῆς κρινομένης ἐνταῦθα ἐργασίας καὶ τοῦ χθεσινοῦ μου κριτικοῦ.

Εἰς τὴν σελ. 13 τοῦ βιβλίου του «Αἱ παραποιήσεις τοῦ Μαρξισμού ἐν Ἑλλάδι» ἔγραφεν ὁ Παπακωνσταντίνου, παραπέμπων εἰς τὴν σελίδα 13 τοῦ περὶ Μάρξ βιβλίου μου: «Ἀρκεῖται μόνον (ὁ Κανελλόπουλος) ν' ἀνακαλύπτῃ κάλλε τόσο τὴν πυρίτιδα καὶ τὴν Ἀμερικὴν, ὑποστηρίζων μετ' ἐμβριθείας καὶ ἀρκετοῦ ναρκισσισμοῦ ὅτι λ.χ. ἡ κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστώτος ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Κ. Μαρξ...». Τί γράφω ἑμῶς εἰς τὴν σελίδα 13; Παραπέμπων ἐν ὑποσημειώσει εἰς τὸ περὶ Μάρξ ἔργον τοῦ F. Tönnies, γράφω εἰς τὸ κείμενον ἐντός εἰσαγωγικῶν τῶν ἐξῆς: «Τὸν πυρῆνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Μαρξ ἀποτελεῖ, ὡς λέγει ὁ Ferdinand Tönnies, ἡ κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας». Ποῦ ὑπάρχει ὁ ναρκισσισμὸς, ἡ ἐμβριθεία, ἡ ἀνακάλυψις τῆς πυρίτιδος καὶ τῆς Ἀμερικῆς; (Ἡ) ἀ ἴη ρ κ ε ι, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, νὰ ἀποκαλύψω αὐτὸ καὶ μόνον τὸ παραστράτημα τοῦ Παπακωνσταντίνου, διὰ νὰ τὸν καταγγείλω ἐπὶ ἐπιπολαιότητι ἢ καὶ ἐπὶ κακοπιστίᾳ ἀκόμη. Δὲν πρόκειται ἄλλως δυστυχῶς περὶ τοῦ μόνου παραστράτηματος, τοῦ ὁποῦ ἢ ἀποκάλυψις ἢ ἦτο δυνατόν νὰ θέσῃ τὸν κριτικόν μου ἐκτὸς πάσης ἐπιστημονικῆς τιμῆς καὶ πίστης. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ μνημονεύσω καὶ ἄλλο ἀνάλογον. Εἰς τὴν σελ. 11 τῆς κριτικῆς του, ἀναφέρων ὁ Παπακωνσταντίνου, ὅτι διὰ τοῦ περὶ Μάρξ βιβλίου μου ἀπηρνήθην τὴν παλαιότεραν πραγματείαν μου «Κριτικὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ», πραγματείαν, κατὰ τῆς ὁποίας ἐδημοσιεύθησαν κριτικαὶ τῶν Σωμερίτη καὶ Κορδάτου, γράφει: «Ἡ ἀνασκευὴ αὕτη (τῶν Σωμερίτη καὶ Κορδάτου) ἐδημιούργει τὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὸν κ. Κανελλόπουλον ν' ἀπαντήσῃ. Αὐτὸς ἔμῃς παρέκαμψε τὸν σκόπελον ἰσχυρισθεὶς ἐν ὑποσημειώσει τοῦ νέου του βιβλίου (σ. 14) σημ.) ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὰς κριτικὰς διὰ τὸν ἀπλούστατον, συνάμα ἑμῶς καὶ σοβαρώτατον λόγον, ὅτι αὐταὶ στεροῦνται ἐπιστημονικοῦ ἠθους. (1) κ. Κ., ἀντὶ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν ἀφελῆ ταύτην ὑπεκφυγὴν, ἠδύνατο εἰλικρινῶς φερόμενος, νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀπαντήσῃ πλέον εἰς κριτικὰς, διατυπωθείσας ἐναντίον ἀπόψεων, τὰς ὁποίας ἀπεκήρυξεν, ἀναγνωρίσας οὕτως ἐμπρόκτως τὸ ἐσφαλμένον αὐτῶν». Εἶναι ἑμῶς ἄρα γε γεγονός, ὅτι «ὑπεξέφυγα», χωρὶς νὰ ἀναγνωρίσω «εἰλικρινῶς» τὴν μεταστροφὴν μου; Δυστυχῶς (δηλαδὴ... εὐτυχῶς δι' ἐμὲ) συλλαμβάνεται καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ κριτικὸς μου «ψευδόμενος». Εἰς τὴν ὑποσημείωσιν τῆς σελίδος 14), εἰς τὴν ὁποίαν αὐτὸς οὗτος ὁ Παπακωνσταντίνου παραπέμπει, γράφω δι' ἑσους γνωρίζουν νὰ διαβάξουν «ὀλοκλήρους» φράσεις τὰ ἐξῆς: «Ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι σήμερον δὲν ἐξακολουθοῦμεν υἱοθετοῦντες ὅσα ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ μελέτῃ, καθ' ἧς ἐστράφησαν οἱ Σωμερίτης καὶ Κορδάτος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰς κριτικὰς τῶν καὶ διὰ τὸν ἀπλούστατον, συνάμα ἑμῶς καὶ σοβαρώτατον λόγον, ὅτι αὐταὶ στεροῦνται ἐπιστημονικοῦ ἠθους».

Αὐτὸς ἦτο ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔγραφεν ἄλλοτε ὁ Παπακωνσταντίνου. Τὸ ὅτι διὰ τοῦ νέου του βιβλιαρίου ἐγκαταλείπει πλέον τὰς παλαιὰς μεθόδους καὶ ἀποφασίζει νὰ γίνῃ ἐπιστήμων σοβαρώτερος καὶ εὐσυνειδήτος φαίνεται ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος, ὅτι, ἐν ἢ εἰς τὸ παλαιὸν ἀμαρτωλὸν πόνημά του, παραπέμπει, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν γερμανικὴν, εἰς συγγράμματα γερμανικὰ (καὶ παραπέμπει εἰς αὐτὰ, κατηγορῶν μάλιστα ἐμὲ... ὅτι δὲν ἐδιάβασα τὰ γερμανικὰ ἔργα, 1) εἰς τὰ ὁποῖα παραπέμπω), εἰς τὸ νέον του βιβλίον ἀρκεῖται (πολὺ ὀρθῶς!) εἰς τὸ νὰ μνημονεύῃ μόνον ἐκδόσεις γαλλικὰς καὶ ἑλληνικὰς. (Ὅπου μάλιστα εἰς τὸ νέον του βιβλίον ἐπικαλεῖται ἔργον, τὸ ὁποῖον τοῦ εἶναι ἀπρόσιτον, πράττει τοῦτο, ἀκολουθῶν ἀρχήν, τὴν ὁποίαν κατηγόρησεν ἄλλοτε ἐν τῷ προσώπῳ μου καὶ ἡ ὁποία ἀκολουθεῖται παντοῦ ὅπου ὑπάρχει εὐσυνειδησία ἐπιστημονικὴ, δηλαδὴ τὴν ἀρχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὀφείλει τις νὰ δηλώγῃ ρητῶς πῶθεν ἠρύσθη τὴν ἐπιμέλειαν γενομένην παραπομπήν. Εἶμαι ἰδιαιτέρως εὐτυχῆς, πιστοποιῶν δημοσίᾳ τὴν μεταστροφὴν αὐτήν, ἡ ὁποία ἐπῆλθεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν συνείδησιν τοῦ Παπακωνσταντίνου.

* *

Ἡ «εἰσαγωγὴ εἰς τὴν διαλεκτικὴν» εἶναι διηρημένη εἰς τέσσαρα, κατ' οὐσίαν ἑμῶς (λαμβάνομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ τέταρτον μέρος ἀποτελεῖ συντομιώτατα διατετυπωμένον συμπέρασμα) εἰς τρία μέρη:

α) Διὰ τοῦ πρώτου μέρους εἰσάγεται ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰς γενικωτάτας ἀρχὰς τῆς μαρξιστικῆς γνωσεολογίας. Χωρὶς νὰ ἀντιμετωπίξῃ ὁ συγγραφεὺς τὰ προδλήματα, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἐκ τῶν γενομένων κατὰ τοῦ Μάρξ κριτικῶν ἢ ἐκ τῶν παρεκκλινοῦσων τῆς ὀρθοδόξου γραμμῆς ἐρμηνειῶν, θέτει ἀπλῶς μὲ τυπικὴν καὶ—ἐὰν ἐπιτρέπεται ἡ ἐκφρασις—«λεξιγραφικὴν» ὀρθοδοξίαν καὶ ἀκρίβειαν τὰ ζητήματα καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι διὰ τὸν ἐπιστημονικὸν σοσιαλισμὸν δὲν ὑπάρχει ἡ φιλοσοφία παρὰ μόνον ὡς τυπικὴ λογικὴ καὶ ὡς διαλεκτικὴ. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ διατύπωσις τοῦ συντόμου τούτου εἰσαγωγικοῦ κεφαλαίου εἶναι—ὡς ὁμολογεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ συγ-

1) Πῶς ὁ ἀγνωστὸν τὴν γερμανικὴν Παπακωνσταντίνου κατώρθωσε νὰ ἀνακαλύψῃ, ὅτι δὲν ἐδιάβασα τὰ γερμανικὰ ἔργα, εἰς τὰ ὁποῖα παραπέμπω, εἶναι καὶ θὰ μείνῃ ἀνεξήγητον! Τὸ πῶς ὁ ἴδιος, ὅταν ἔγραφε τὴν ἐναντίον μου κριτικὴν, παραπέμπει, ἐλέγχων ἐμὲ, εἰς γερμανικὰ κείμενα καὶ ἐγνώριζε κατ' ἀκολουθίαν τὴν γερμανικὴν, ἐν ἢ εἰς τὸ νέον του βιβλιαρίου χρησιμοποιοῦ τὰς γαλλικὰς μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Engels καὶ τοῦ M. Beer, δηλαδὴ τῶν μόνων μετὰ τοῦ Hegel Γερμανῶν συγγραφέων, τοὺς ὁποίους μνημονεύει εἰς τὴν πτωχοτάτην βιβλιογραφίαν του, θὰ μείνῃ ἐπίσης ἀνεξήγητον, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ θελήσῃ ὁ σημερινὸς «εὐσυνειδήτης» συγγραφεὺς νὰ ἀπαρνηθῆ διὰ ρητῆς δηλώσεως τὸν χθεσινὸν ἑαυτὸν του!

γραφούς—δογματική και όχι αποδεικτική, δέν είναι όρθόν νά προβώ-
 μιν εις κριτικήν αντιμετώπισιν τής επιχειρουμένης έν αὐτῇ ἀναπτύ-
 ξεις εἰ μή μόνον ἀπό τής ἐξίης ἐπόψεως: ἐάν και κατὰ πόσον ἡ ἀνά-
 πτυξις εἶναι συνεπής και όρθή έν σχέσει πρὸς αὐτήν ταύτην τήν ἀρ-
 χήν, ἀφ' ἧς όρμάται. Κρίνοντες ἀπό τής περιουρισμένης αὐτῆς ἐπό-
 ψεις, ἔχομεν νά παρατηρήσωμεν μίαν και μόνην, ἐκ παραδρομῆς
 ἴσως γενομένην, ἐσφαλμένην διατύπωσιν. Διατυπῶν ὁ συγγραφεύς τὸ
 πρόβλημα τής σχέσεως τής νοήσεως πρὸς τὸ εἶναι, θέτει τὸ ἐρώτημα:
 «τὸ πνεῦμα ἦταν πρὶν ἀπὸ τῆ φύση ἢ ἡ φύση πρὶν ἀπὸ τὸ πνεῦμα»;
 Ἡ διατύπωσις αὐτή, ἐάν δέν ἀφείλεται, ὡς ἐλπίζω, εἰς παραδρομὴν,
 ἀποδεικνύει τὸν συγγραφέα ἢ ἀγνοοῦντα τὸ πρόβλημα ἢ διατυπῶντα
 τοῦτο ἐπίτηδες κατὰ τρόπον ἐκθέτοντα ἐκ τῶν προτέρων εἰς τήν συνεί-
 δησιν τοῦ ἀφελοῦς ἀναγνώστου ἐκείνους, οἱ ὅποιοι παραδέχονται τήν
 προτεραιότητα τοῦ πνεύματος. Ἰξαιρέσει τῶν θεολογικῶς σκεπτομένων
 ιδεαλιστῶν, οἱ ἀντίπαλοι τής υλιστικῆς περὶ κόσμου θεωρίας δέν λέγονται
 ὑπὸ τοῦ προβλήματος, ὅπως διατύπωσε τοῦτο ὁ Παπακωνσταν-
 τίνου. Ὅσον ἀφορᾷ συγκεκριμένως τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ κριτικοῦ ιδεα-
 λισμοῦ, οὗτοι δέν ὁμιλοῦν περὶ «χρονικῆς προτεραιότητος» τοῦ πνεύ-
 ματος ἀπέναντι τής φύσεως, ἀλλὰ περὶ ἀπλῆς «λογικῆς προτερότη-
 τος» αὐτοῦ.

β) Ἐδ δεύτερον μέρος τής πραγματείας τοῦ Παπακωνσταντί-
 νου ἀφορᾷ τήν τυπικὴν λογικὴν. Ὁ συγγραφεύς ἐρίζει μὲ σαφήνειαν
 τήν σημασίαν τής και τοὺς θεμελιώδεις κανόνας τής, περιορίζει δὲ
 όρθῶς τήν ἀξίαν τής. Ὁ συγγραφεύς γνωρίζει, ὅτι ἢ ἦτο ἀνόητον,
 ἐάν ἀπέριπτε πλήρως τήν τυπικὴν λογικὴν. Ἰνωρίζει, ὅτι, και ἂν τήν
 ἀπέριπτεν, αὐτῇ ἢ ἀξηκολούθει ἰσχύουσα, ὅπως ἰσχύει ἀφ' ὅτου
 ἤρχισε ὁ ἀνθρωπος νά σκέπτεται, αὐτομάτως και ἀφ' ἐαυτῆς. Ἰνωρί-
 ζει ὅμως ὁ συγγραφεύς ἐπίσης, ὅτι ἡ τυπικὴ λογικὴ, ὅσονδήποτε και
 ἐάν εἶναι ἀναγκαία, εἶναι ἀνεπαρκῆς και ὅτι ὁ ἐπιστημονικῶς σκε-
 πτόμενος ἔχει ἀνάγκην και ἄλλου ὄργάνου, τής διαλεκτικῆς λογικῆς.

γ) Ἰξσερχόμενος ὁ Παπακωνσταντίνου εἰς τήν ἐξέτασιν
 τής διαλεκτικῆς, τονίζει, ὅτι ἡ ἀνάγκη τής ὑπάρξεώς τής προκύπτει
 ἐκ τής ἀδυναμίας τής τυπικῆς λογικῆς, ὅπως συλλάβῃ δυναμικῶς τήν
 πραγματικότητα, ὅπως συλλάβῃ τήν ἀρχήν τής «κινήσεως». Μὴ ὀρ-
 μώμενος ὅμως, ὡς ἢ ἀφείλεν, ἐκ τής διακρίσεως μεταξὺ τής διαλε-
 κτικῆς ὡς μεθόδου και τής διαλεκτικῆς ὡς ιδιότητος ἐνυπαρχούσης
 εἰς τήν πραγματικότητα, (τὴν διάκρισιν ταύτην ἐπιχειρεῖ αὐτός έν
 μέρει εἰς τὸ τέλος ἀπλῶς τοῦ βιβλίου του), βασιζόμενος ἀποκλειστικῶς
 εἰς τὸν I n g e l s και μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν του τὸν M a r x, ὁ ὅποιος
 τονίζει κυρίως τήν σημασίαν τής διαλεκτικῆς ὡς μεθόδου και τῆ με-
 θόδου συνσταμένης ἀπλῶς εἰς τὸ ὅτι πρέπει, παρατηροῦντας κατὰ νά
 τὸ συλλαμβάνωμεν πάντοτε και έν σχέσει πρὸς τήν ἀρνησίαν του, ἀρ-
 χίζει ὁ Παπακωνσταντίνου τὰς περὶ διαλεκτικῆς παρατηρήσεις
 του μὲ τὸν περίφημον ἐπὶ τοῦ I n g e l s βασιζόμενον συλλογισμόν τοῦ

Π λ ε χ ά ν ω φ 1): «Ἄν ὅμως μᾶς ἐρωτήσουν: τὸ κινούμενο σῶμα, σὲ
 μιᾷ ὁρισμένην στιγμῇ βρίσκεται σὲ μιᾷ ὁρισμένην θέσιν; τότε δὲ μπο-
 ροῦμε ν' ἀπαντήσουμε μὲ τὸν τύπον: ναι- ναι, ὄχι- ὄχι, γιατί τὸ
 κινούμενο σῶμα σὲ μιᾷ ὁρισμένην στιγμῇ βρίσκεται και δὲ βρίσκεται
 σὲ ὁρισμένην θέσιν». Ἰῶναι ὅμως ὁ συλλογισμὸς οὗτος ὀρθός; Ὁ Πα-
 πακωνσταντίνου δέν τὸν συζητεῖ καὶν. Καὶ ὅμως: θά ἔπρεπε,
 προλαμβάνων τὰς ἀπορίας, αἱ ὁποῖαι θά γεννηθοῦν τυχὸν εἰς τήν συ-
 νείδησιν «ἀφελῶν» ἀναγνωστῶν, ὡς ὁ γράφων τὰς γραμμὰς ταύτας,
 νά τὸν συζητήσῃ. Ἰῶν τὸν συνεζήτηει, ἐάν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὅσα
 ἐλέγηθησαν και ἀνεπτύχθησαν περὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο, δέν θά ὠμίλει
 τόσον δογματικῶς και ἢ θά προσεχώρει εἰς τὰς διατυπωθελάς ἀπο-
 ρίας ἢ ἢ ἀφρόντιζε νά τὰς διαλύσῃ. Αἱ κυριώτεροι ἀπορίαί διετυπώ-
 θησαν ὑπὸ τοῦ M a x A d l e r. ἢ ἀρκεσθῶ εἰς τὸ νά τὰς μνημονεύ-
 σω διὰ νά μάλῃ ὁ ἰσθλῆν ἀναγνώστης, ὅτι τὰ πράγματα δέν εἶναι
 τόσον ἀπλά, ὅσον τὰ περιγράφει ὁ Παπακωνσταντίνου.

Εἰς τὸ ἔργον του «Marxistische Probleme» (Stuttgart und Ber-
 lin 1922) ἀντικρούει ὁ M a x A d l e r τὸν συλλογισμόν τοῦ P l e c h a -
 n o w. Καὶ ἐάν ἀκόμη— παρατηρεῖ ὁ M a x A d l e r— εἶναι ἡ κί-
 νησις τής ὕλης πραγματικὴ, και ἐάν ἀκόμη πλανᾶται ἢ νεωτέρα φυ-
 σικὴ ἐπιστήμη, χαρακτηρίζουσα τήν παράστασιν περὶ τής κινήσεως
 τῶν ἀτόμων και τοῦ αἰθέρος ὡς ἀπλῆν ὑποθετικὴν παράστασιν, ὡς
 ἀπλῶν μέσων τής σκέψεώς μας, και πάλιν ἐρωτᾶται: ἀντιφάσκει ἀρά
 γε πράγματι, ὅπως διδάσκουν οἱ I n g e l s και P l e c h a n o w, ἡ
 κίνησις πρὸς ἑαυτήν ἢ μήπως προκύπτει ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀντίφασσις,
 ὅταν λαμβάνωμεν ἡμεῖς θέσιν ἀντιφατικὴν ἀπέναντι τής κινήσεως;
 Ὁρμώμενος ὁ M a x A d l e r ἐκ τής ὑπὸ τοῦ K a n t γενομένης δια-
 κρίσεως μεταξὺ ἐννοίας και ἐποπτείας (Auschauung), παρατηρεῖ, ὅτι
 «ἡ κίνησις ἀνήκει εἰς τήν δικαιόδοσίαν τής ἐποπτείας και δέν εἶναι
 δυνατὸν νά ἐξηγηθῇ και συλληφθῇ πλήρως διὰ λέξεων και ἐνοιῶν.
 Ἰῶναι τὸ αὐτό, ὡς ἐάν ἦθελέ τις νά ἐρμηνεύσῃ διὰ λογικῶν ἐνοιῶν
 τὰ χρώματα... Ἐδ ἐρώτημα: ποῦ εὑρίσκειται σῶμα τι κινούμενον εἰς
 ὁρισμένην τινα και τήν αὐτήν στιγμῇ, δέν περιέχει ἀντίφασιν έν
 σχέσει πρὸς τήν ἐποπτείαν. Διότι ἡ ἐποπτεία τής κινήσεως εἶναι ἐξ
 ἴσου κινήτῃ ὅπως αὐτῇ αὐτῇ ἢ κίνησις και παρακολουθεῖ τὸ ἀντικεί-
 μενόν τής εἰς πᾶσαν αὐτοῦ στιγμῇ, χωρὶς οὐδέν νά δημιουργῆ-
 ται χάσμα.» (βλ. σελ. 87 κ. ἐ. τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος ἔργου τοῦ
 M a x A d l e r). Ἡ ἐνυπάρχουσα λοιπὸν δῆθεν εἰς τήν πραγματικότη-
 τα διαλεκτικότης και ἀντιφατικότης ἐνυπάρχει οὐχὶ εἰς τήν πραγμα-

1) Ὁ Παπακωνσταντίνου δέν μνημονεύει τὸν Π λ ε χ ά ν ω φ, ἀν
 και ὁ περὶ αὐτοῦ ὁ λόγος συλλογισμῶς διετυπώθη πλήρως και ἀπεκρυσταλλώθη
 τελικῶς ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἔργον του: «θεμελιώδη προβλήματα τοῦ Μαρ-
 ξισμοῦ». Ὑπ' ὄψιν μου ἔχω τήν γερμανικὴν μετάφρασιν «Grundprobleme
 des Marxismus», Stuttgart 1910, (βλ. συγκεκριμένως σελ. 88).

τικότητα, ἀλλ' εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν σκέψιν, ἣ ὁποία εἶναι φυσικὸν νὰ κατανατᾷ ἀντιφατικῆ, ὅπου δὲν ἔχει τίποτε νὰ διακρίνη. Ἡ κίνησις συλλαμβάνεται οὐχὶ ἐννοιολογικῶς, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἐποπτείας.

Ὁ Max Adler δὲν ἀρκεῖται ὁμοίως μόνον εἰς τὰς παρατηρήσεις αὐτάς, τὰς ὁποίας ὁ ἐννοιολογικὸς — εἴτε ἀπὸ τοῦ ὕλισμοῦ ὀρμᾶται οὗτος, εἴτε ἀπὸ τοῦ ἰδεαλισμοῦ — θὰ ἀρνηθῆ ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλ' ἀποκρούει τὸν ὑπὸ τοῦ Παπακωνσταντίνου ἐπαναλαμβανόμενον συλλογισμόν τῶν Engels καὶ Plechanow καὶ δι' ἄλλου σοβαρωτάτου ἐπιχειρήματος. Ὅταν ἰσχυρίζεται τις — λέγει ὁ Max Adler — ὅτι σῶμα τι κινούμενον καταλαμβάνει καὶ δὲν καταλαμβάνει εἰς ὀρισμένην τινα στιγμὴν ὀρισμένον τρόπον, περιπίπτει καὶ εἰς τὸ σφάλμα, ὅτι τεμαχίζει μὲν τὴν κίνησιν εἰς ἀπειρα μικρὰ τεμάχια χρόνου, δὲν τεμαχίζει ὁμοίως καὶ τὸν χρόνον τῆς κινήσεως (χρόνον, ὃ ὅποιος συνδέεται ἐπίσης ἀρρήκτως πρὸς τὴν κίνησιν) εἰς ἀνάλογα ἀπειρα μικρὰ τεμάχια χρόνου. (βλ. σελ. 88 κ.έ.). Ἰὴς ἕκαστον ἀπεριορίστως μικρὸν τμήμα τῆς κινήσεως ἀντιστοιχεῖ καὶ τμήμα τι χρόνου ἀπεριορίστως μικρὸν, τὸ δὲ κινούμενον σῶμα «καταλαμβάνει» ἐν ἑκάστῳ ἀπεριορίστως μικρῷ τμήματι χρόνου μὲ ἕκαστον τῶν ἀπεριορίστως μικρῶν τμημάτων τῆς μάξης του ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀπεριορίστως μικρὸν τμήμα χρόνου. Διὰ τῶν στοιχειωδῶν τούτων συλλογισμῶν τοῦ Max Adler ἀναιρεῖται ὁ ὑπὸ τοῦ Παπακωνσταντίνου ἀνεξελέγκτως ἐπαναλαμβανόμενος συλλογισμὸς τῶν Engels καὶ Plechanow, ἀναιρεῖται δὲ τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁλόκληρος ἡ θεωρία περὶ τῆς διαλεκτικῆς ὡς ἰδιότητος ἐνυπαρχούσης εἰς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα. (Ὁ Παπακωνσταντίνου, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν ὀρμηθῆ ἐξ ἀρχῆς ἐκ τῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς διαλεκτικῆς ὡς μεθόδου καὶ τῆς διαλεκτικῆς ὑπὸ τὴν «μεταφυσικὴν» ταύτην μορφήν τῆς, δὲν ἐπεχείρησε καὶ νὰ ἀποδείξῃ ὡς ἐσφαλμένην τὴν ἀρχήν, ἀφ' ἣς ὀρμηθῆ ἡ κριτικὴ τοῦ Max Adler. Ἀγνοήσας ὁμοίως τὴν κριτικὴν αὐτήν, ἀφήκε πλήρως ἐκτεθειμένα ὅσα, βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ Engels καὶ τοῦ Plechanow, διδάσκει δογματικῶς.)

1) Ὅχι μόνον τὸν Max Adler, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν ἀκόμη ἔπρεπε νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ Παπακωνσταντίνου, οἱ ὅποιοι ἀποκρούουν τὸν ἀναγκαῖον συνδυασμὸν τοῦ Μαρξισμοῦ πρὸς τὴν διαλεκτικὴν καὶ οἱ ὅποιοι, βασιζόμενοι ἐπὶ φράσεως τινος τοῦ Marx περιλαμβανομένης εἰς τὸν ἀπὸ 2ης Ἰανουαρίου 1873 ἀλόγονον τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ «Κεφαλαίου», θεωροῦν τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Hegel ὡς ἀπλοῦν «κοκκίτισμα» μὲ τὴν φυσικολογίαν τούτου. Πρόκειται συγκεκριμένως περὶ τοῦ Eduard Bernstein καὶ τοῦ Karl Vorländer, τοῖς ὁποίοις θὰ ἔπρεπε νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἀναικρούσῃ ὁ Παπακωνσταντίνου. Ὅταν γράφῃ τις σήμερον περὶ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Μαρξισμοῦ, δὲν

ἴσάν ὁ Παπακωνσταντίνου ἐγνώριζε τὴν γερμανικὴν — εἶναι δὲ ἀδύνατον, παρ' ὅλην τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν ἐπιμέλειαν, νὰ ἀσχολῆται μὲ τὸν Μαρξισμόν σοβαρῶς, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ γερμανικᾶ —, θὰ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ὅχι μόνον τὴν κριτικὴν τοῦ Max Adler, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν τελευταίως ὑπὸ ἀκραιφνῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ «ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ» ἀναθεμελίωσιν τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ ἀναθεμελίωσις αὕτη, συνδεομένη ἰδίᾳ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ φιλοσοφικωτέρου τῶν συγχρόνων Μαρξιστῶν, τοῦ Georg Lukács, ἐσήμανε κυρίως ἐπιστροφὴν εἰς αὐτὸν τούτον τὸν Marx. Ἦτο δὲ ἀναγκαῖα διὰ τοῦς γνωρίζοντας τὰ προβλήματα Μαρξιστᾶς ἡ ἐπιστροφή αὕτη, διότι διὰ τοῦ Engels προσεδόθη εἰς τὴν διαλεκτικὴν — ὡς ἐτόνισεν ἴδῃ αὐτὸς οὗτος ὁ Lenin (πρὸς. Materialismus und Empirio-kritizismus, Sämtliche Werke, Bd. XIII, Wien-Berlin 1927, τελ. 375) — μορφή ἐν πολλοῖς ἀντεπιστημονικῆ, ἐξετέθη δὲ τοιοῦτοτρόπως ἡ διαλεκτικὴ εἰς κριτικὰς, οἷα ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα κριτικὴ τοῦ Max Adler. Εἰς τὴν ὑποσημείωσιν τῆς σελίδος 17 τοῦ ἔργου τοῦ «Geschichte und Klassenbewusstsein» (Berlin 1923) γράφει ὁ Georg Lukács: «Αἱ παρεξηγήσεις αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Engels γενομένης ἀναπτύξεως τῆς διαλεκτικῆς, ὀφείλονται κατ' οὐσίαν εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Engels — ἀκολουθῶν τὸ ἐσφαλμένον παράδειγμα τοῦ Hegel — προεκτείνει τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως. Οἱ κυριώτεροι ὁμοίως ὅροι τῆς διαλεκτικῆς, τούτέστι ἡ ἀλληλεπίδρασις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἡ ἐνότης θεωρίας καὶ πράξεως, ἡ ἱστορικὴ ἀλλοίωσις τοῦ ὑποκειμένου τῶν κατηγοριῶν ὡς βάσις τῆς ἀλλοιώσεως τῶν ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ διανοίᾳ κλπ., δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως». Σημειῶνω τὴν ἀποψιν αὐτὴν τοῦ Lukács — ὅπως θὰ ἠδυνάμην νὰ σημειώσω τὰς ἀπόψεις καὶ ἄλλων νεωτέρων Μαρξιστῶν (π. χ. τοῦ

προσφῆρι ἀπολύτως τίποτε, ἐπαναλαμβάνων ἀπλῶς μερικοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Engels. Πρέπει νὰ λάβῃ θέσιν ἀπέναντι τῶν κριτικῶν, αἱ ὁποῖαι ἠοκίθησαν ἐν τῷ μεταξῷ. Ὁ Παπακωνσταντίνου ὁμοίως, εἰς τὸν ὅπολον εἶχε φανῆ ἄλλοτε περίεργον, ὅτι, ἀναπεύσων εἰς τὸ περὶ Marx βιβλίον μου τὴν οικονομικὴν τούτου διδασκαλίαν, δὲν ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ ἐκθέσω ταύτην, ἐμελέτησα ὁμοίως (παράδοξον!) καὶ τὰς σπουδαιότερας κριτικὰς, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐναντίον τῆς, παρενέβαλα δὲ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Marx καὶ συστηματικῶν ἀνείκρουσιν τῶν περὶ τὸν ὁ λόγος κριτικῶν (συγκεκριμένως τῶν κριτικῶν τοῦ Böhm-Bawerk, τοῦ Franz Oppenheimer καὶ τοῦ Edgar Salin), ἐθεώρησε σκοπιμώτερον νὰ ἀποφύγῃ τὴν μελέτην παντὸς ἔργου, τὸ ὅπολον θὰ τὸν ἠνάγκαζε νὰ σκεφθῆ αὐτοτελῶς καὶ νὰ καταβάλῃ κόπον μεγαλείτερον ἐκείνου, ὃ ὅποιος ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἐπαναλήθη τις ἀπλῶς μερικᾶς φράσεως τοῦ Engels ἢ τοῦ Plechanow.

Karl Korsch)— δια να υποστηρίξω, ότι ή δογματική προσκόλλησις εις φράσεις τινάς του Engels ή του Plechanow δέν επιτρέπεται πλέον σήμερον. (Ο Παπακωνσταντίνου πρέπει να αναθεωρήση την κατά τα άλλα σαφή και επιμελή εργασίαν του και να συζητήση τουλάχιστον — όχι απλώς επί τη βάση των ασυστηματοποιήτων νύξειων, τάς όποιάς περιλαμβάνει ή παρούσα κριτική μου, αλλά κατόπιν μελέτης των νεωτέρων μαρξιστικών έργων — τάς απόψεις, τάς όποιάς υπαινίσσομαι άνωτέρω. Χωρίς να ληφθούν ιδιαιτέρως υπ' όψιν τα πορίσματα των νεωτέρων έρευνών — είτε κριτικά είναι ταύτα, είτε, ως τα του Lukacs, επικυρωτικά της διδασκαλίας του Marx — δέν επιτρέπεται να ασχολήται τις σήμερον με τον Μαρξισμό. (Οπως έμφανίζεται τό περί διαλεκτικής κεφάλαιον (δηλαδή τό κύριον κεφάλαιον) του βιβλίου του Παπακωνσταντίνου, είναι σχεδόν προεπιστημονικόν. Το ότι ο συγγραφεύς έβασίσθη σχεδόν αποκλειστικώς εις τον Engels, άποσιωπήσας και κηρύξας κατά τρόπον «άντιμαρξιστικώτατον» εις άχρησίαν τάς μεμονωμένας μίεν και ασυστηματοποιήτως έγκατεσπαρμένας, θεμελιώδεις όμως περί «άντιφυσικοεπιστημονικού» και «ύπερεμπειρικώς διαλεκτικού» υλισμού φράσεις του Marx, ίδια εκείνας, αι όποια εύρηγνται εις τάς «θέσεις περί Feuerbach», τούτο άποδεικνύει, ότι δέν συνέλαθε καν τό πρόβλημα της διαλεκτικής του Marx εις τον πυρήνα του. Δια τον Engels, έφ' ου σχεδόν αποκλειστικώς έβασίσθη ο Παπακωνσταντίνου, είναι χαρακτηριστικόν εκείνο, τό όποτον τονίζει ιδιαιτέρως ο Lukacs εις την σελίδα 15 του άνωτέρω μνημονευθέντος βιβλίου του, ότι δηλαδή εις όλόκληρον τό κατά του Dietzgen στρεφόμενον θεμελιώδες έργον του, έν ή αναπτύσσεται έκτενώς ή διαλεκτική, δέν λέγεται ούτε διά μίαν φράσεως τό θεμελιωδέστερον των προβλημάτων της, δηλαδή ή διαλεκτική σχέσις υποκειμένου και αντικειμένου έν τή ιστορική γίγνεσθαι. Το πρόβλημα τούτο, τό όποτον άποτελεί ακριβώς την βάση της διαλεκτικής του Marx και τό όποτον αντιμετωπίσθη υπό τούτου διά της περιφύμην περί της «ένεργου πλευράς» της ιστορίας θεωρίας του, δέν ύπάρχει και διά τον Παπακωνσταντίνου. Και εάν ο Engels παρείδε τό πρόβλημα τούτο εις την εποχήν, καθ' ήν έδημιουργείτο ο Μαρξισμός, ο Παπακωνσταντίνου ήδύνατο να διαλαθή από τάς μαρξιστικάς έρέυνας τόσων δεκαετηρίδων, αι όποια διέρρευσαν έν τή μεταξύ, και ήφειλε να γνωρίζη εσα ο Engels δέν κατώρθωσε μόνος του να εξαγάγη — ή και δέν ήθέλησε να εξαγάγη — έκ των περι ήν ο λόγος φράσεων του Marx.

Αλλά και άλλα πολλά θα ήδύνατο τις να παρατηρήση. Το να βασίζεται ο ασχολούμενος με την διαλεκτικήν του Hegel μόνον επί της «Λογικής» τούτου και δη ουχι επί του πολυτόμου έργου του «Επιστήμη της Λογικής», τό όποτον αναφέρεται εις τό δεύτερον και τρίτον μέρος του και εις την φιλοσοφίαν της φύσεως και του πνεύματος, άλλ' απλώς και μόνον επί της υπό του H. Praetorius μετα-

φρασθείσης συντόμου «Λογικής», της περιεχομένης εις τό έργον του Hegel «Εγκυκλοπαιδεία των φιλοσοφικών επιστημών», δέν είναι απλώς αυτό καθ' έαυτό άνεπαρκές, άλλ' αποκλείει και την πιθανότητα του να συλληφθή ή σημασία, την όποιαν έχει ή διαφορά της ιδεαλιστικής από της υλιστικής διαλεκτικής. Δια να ασχοληθώ τις με την διαλεκτικήν πρέπει να έχω σπουδάση τον Hegel. Άλλως ισχύει εις βάρος του εκείνο, τό όποτον έγραφεν ο Marx προς τον Engels εις την από 7ης Νοεμβρίου 1868 έπιστολήν του: «είνε δυστύχημα δι' αυτόν (διά τον Dietzgen), ότι δέν έχει σπουδάσει ακριβώς τον Hegel». Δια να έχω τις όμως σπουδάσει τον Hegel, πρέπει να γνωρίζη τουλάχιστον την «Εγκυκλοπαιδείαν των φιλοσοφικών επιστημών» όλόκληρον, την «Φαινομενολογίαν του πνεύματος», την «Επιστήμη της Λογικής» και τάς «Γενικάς γραμμάς της φιλοσοφίας του δικαίου», ως επίσης έκ των υπό των μαθητών του εκδόσεων παραδόσεων τάς αναφερομένας εις την «φιλοσοφίαν της ιστορίας», έργα, τά όποια ο Παπακωνσταντίνου άγνωστώς πλήρως. (Εάν έγνωρίζε τά έργα ταύτα, παρηκολούθει δε και τάς εργασίας μεταγενεστέρων τινων φιλοσόφων (όχι μόνον Μαρξιστών), θα άντελαμβάνετο, ότι δι' όσων αναπτύσσει, όχι μόνον δέν εξαντλείται, αλλά δέν λέγεται καν εις τον πυρήνα της ή σημασία της δια-

1) Ασατοχώς ο Παπακωνσταντίνου δέν άγνωστώς απλώς, πλην της Λογικής, τα άλλα και σπουδαιότερα έργα του Hegel, αλλά βασίζεται έν γένει επί βιβλιογραφίας πρωτοτάτης. Εάν εξαιρέσωμεν τό σχετικά έργον των Engels, Plechanow και Lenin, τά όποια περιλαμβάνει εις την βιβλιογραφίαν του, τά άλλα (ελάχιστα άλλως τε και αυτά) συγγράμματα, τά όποια μνημονεύει και έχουν άμεσον σχέση με την διαλεκτικήν, είναι όλιγοσέλιδοι πραγματεία ή μάλλον άρθρα περιοδικών. Άγνωστώς όλους τούς ασχοληθέντας με την διαλεκτικήν νεωτέρους φιλοσόφους, αυτοί ούτοι δε οι Μαρξισταί, ως π.χ. ο Deborin, αι όποιοι κατά τόχην μνημονεύονται εις την σημειωμένην υπό του Παπακωνσταντίνου βιβλιογραφίαν, άντιπροσωπεύονται δι' έπισημοδών άρθρων ή και άσχετων προς τό θέμα μελετών των, άγνωσμένων των θεμελιωδών περί διαλεκτικής πραγματειών των. Εάν είχε διαβάσει ο Παπακωνσταντίνου τάς αναφερομένας π.χ. εις την ιστορίαν ακριβώς της διαλεκτικής έκτενεύς πραγματείας του A. Deborin, αι όποια έδημοσιεύθησαν εις τό «Marx-Engels Archiv», θα ήθελε, τόση θεμελιώδη προβλήματα αντιπαρέσχεται, δέν θα έτόλμα να γράψη εισαγωγήν εις την διαλεκτικήν. Θα έμείνανε δε και άλλα, τό όποτον, πικρά την γνώσιν φράσιν αυτού τούτου του Engels, άγνωστών έν γένει οι Έλληνες Μαρξισταί, θα έμείνανε δηλαδή, ότι και όλα τά έργα του Hegel εάν έγνωρίζε, και πόλλιν δέν θα ήτο εις θέσιν να γράψη περί διαλεκτικής χωρίς να κατέχη όλόκληρον τον γερμανικόν ιδεαλισμόν ή τουλάχιστον τά έργα των Herder, Kant και Fichte.

λεκτικής του Hegel και ή ουσιώδης πρὸς τὴν υλιστικὴν διαλεκτικὴν διαφορὰ της. Ἐάν—ὅπως τονίζει ὁ Hegel εἰς τὸν περίφημον πρόλογον τῆς «φιλοσοφίας τοῦ δικαίου» (ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον νοεῖ ὁ Hegel τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει τοῦ «ἀντικειμενικοῦ πνεύματος») — τὸ «πραγματικόν» ταυτίζεται πρὸς τὸ «λογικόν», ἀμφοτέρων κινουμένων διαλεκτικῶς, τί σημασίαν ἔχει, ἐάν θεωρῆ οὗτος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Marx, τὴν πραγματικότητα ἐξηρητημένην ἐκ τοῦ λόγου καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως; Ἦ δὲ τὸ πραγματικόν ταυτίζεται πρὸς τὸ ἰδανικόν καὶ λογικόν, τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ οὐσιώδες, εἰς τοῦτο δὲ συμφωνοῦν οἱ Hegel καὶ Marx. Δὲν εἶναι ἀρὰ γε δευτερεύον καὶ ζήτημα ἰδιοτροπίας, ἐάν ἢ δώσωμεν τὰ πρωτεία εἰς τὸ ἰδανικόν ἢ εἰς τὸ πραγματικόν;

(1) ἀναγιγνώσκων τὴν πραγματείαν τοῦ Παπακωνσταντίνου δὲν ἢ δυνήθη νὰ ἐννοήσῃ, διατὶ ἀκριβῶς δὲν εἶναι ζήτημα ἰδιοτροπίας καὶ διατὶ ἀντιθέτως ἔχει θεμελιώδη σημασίαν ἐάν ἢ ὀριμηθῆ ὁ ταυτίζων τὴν πραγματικότητα πρὸς τὸν λόγον ἐκ τοῦ ἰδεαλισμοῦ ἢ ἐκ τοῦ υλισμοῦ. Ἄγνωσθ ὁ Παπακωνσταντίνου τὰ ἔργα τοῦ Hegel, ἀγνοεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον ἰδιαιτέρως ἐτόνισα εἰς τὴν πραγματείαν μου «Ἰστορία καὶ πρόσδος» (Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεολογίας τῶν ἐπιστημῶν, ἔτος Δ', τεύχος 2ον), ὅτι δηλαδὴ ὁ Hegel, ταυτίζων τὴν πραγματικότητα πρὸς τὸν λόγον κατὰ τρόπον ἰδεαλιστικόν, ἐμφανίζει τὸν ταυτισμὸν τοῦτον οὐχὶ ὡς ἀπόλυτον καὶ ἀναπόφευκτον, ἀλλ' ὡς σχετικόν καὶ πιθανόν, οὐχὶ ὡς ἀνάγκη, ἀλλ' ὡς ἀπλήν τὰ σιν, ἢ ὅποια ἐνυπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα, τὰσιν συνισταμένην εἰς τὸ νὰ συμπέπτῃ αὕτη πρὸς τὸ ὄρθον καὶ ἀληθές. (1) μονισμὸς τοῦ Hegel, ὀρμώμενος ἐκ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἀπόλυτος. (1) ἴδιος ὁ Hegel, ἐπεξηγῶν καὶ περιορίζων τὸν μονισμὸν του, τονίζει εἰς τὴν πρώτην παράγραφον τῆς «φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», ὅτι «Ἦν ὅτι δὲν ἀποτελεῖ πραγματικότητα τελειμένην ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἐννοίας, εἶναι παροδικὴ ὑπαρξίς, ἐξωτερικὴ σύμπτωσις, δόξα, ἐστερημένον οὐσίας φαινόμενον, εἶναι ἀναληθές καὶ πλάνη». (1) ἴδιος λοιπὸν παραδέχεται ῥητῶς, ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ ἐκδηλώσεις μὴ ταυτιζόμεναι πρὸς τὸ ὄρθον καὶ ἀληθές. Πιστοποιῶν λοιπὸν ὁ Hegel ἀσυμφωνίαν τινὰ μεταξὺ πραγματικότητος καὶ ἰδέας—καὶ τοῦτο ἀκριβῶς ἢ ἔπρεπε νὰ τονισθῆ ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Παπακωνσταντίνου—, ἢ ἀποφανθῆ, ἐφ' ὅσον ὀριμᾶται ἀπὸ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἢ πραγματικότητος παρεστράτησε, ὅτι ἢ πραγματικότητος ὑστερεῖ ἀπέναντι τῆς ἰδέας, ἢ αὐτὴ παρεξέκλινε τῆς «διαλεκτικῆς» καὶ λογικῆς ἀναγκαίας γραμμῆς της. Πιστοποιῶν ὁ Μαρξισμὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἀσυμφωνίαν, ἢ ἀποφανθῆ ἀντιθέτως, ὅτι ἢ ἰδέα ἐμφανίζεται ὑστεροῦσα, ὅτι δηλαδὴ ὁ ὑποστηρίζων τὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν πραγματικότητα ἰδέαν ἐμφανίζεται καθυστερημένος ἀπέναντι τῆς ἐποχῆς του ἢ παραδίδεται εἰς οὐτοπικὰς φαντασιοπληξίας. Ἰσως ἰσχυρισθῆ ὁ Παπακωνσταντίνου,

νοῦ, ὅτι ἢ ἄλλα αὐτὰ τὰ ἐγγινώριζε μὲν, ἀλλὰ τὰ «ἀπεσιώπησε» ὡς ὑπὲρ τὸ δέον γνωστά, ὡς κοινοτοπίας, τὰς ὁποίας δὲν κατεδέχετο νὰ ἐπαναλάβῃ. Ἦπειδὴ δυστυχῶς ἐν Ἑλλάδι ἐλάχιστοι τῶν ἀπαρτιζόντων τὸ ἀναγνωστικὸν κοινὸν ἀνθρώπων ἢ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐλέγξουν τοιοῦτον τινὰ ἰσχυρισμὸν, πρέπει ἐνταῦθα ἤδη νὰ τονισθῆ, ὅτι τὰ ἀνωτέρω περὶ Hegel λεχθέντα ἦσαν μέχρι τινὸς ἄγνωστα, ὅτι ἢ σημασία τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω παραγράφου τῆς «φιλοσοφίας τοῦ δικαίου» τοῦ Hegel ἐξετιμήθη θεόντως ἢ μάλλον ἀπεκαλύφθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Emil Lask, (πρὸς βλ. «Gesammelte Schriften», Erster Band, Tübingen 1923, σ. 337 κ. ἐ.), ὅτι ἐκ τῶν Μαρξιστῶν μόνον οἱ νεώτατοι—συγκεκριμένως ὁ Lukács εἰς ἐδικὴν περὶ «Moses Hess καὶ περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἰδεαλιστικῆς διαλεκτικῆς» (Leipzig 1926) πραγματείαν του—ἀνεκάλυψαν καὶ τονίζουν ἰδιαιτέρως τὴν «σχετικότητα» τοῦ μονισμοῦ τοῦ Hegel, κατὰ βάθος δὲ τὸ «ἀσυμβίβαστον» τοῦ μονισμοῦ πρὸς τὸν ἰδεαλισμὸν, ὅτι τέλος—καὶ ἐάν ἀκόμη ἢ ἄλλα αὐτὰ ἦσαν πρὸ πολλοῦ γνωστά—ἢ ἔπρεπε, ἐν Ἑλλάδι τοῦλάχιστον, νὰ ἐπαναληφθῶν καὶ μάλιστα εἰς μελέτην, ἢ ὅποια «εἰσάγει» εἰς τὴν διαλεκτικὴν καὶ ἐξετάζει τὴν σχέσιν τοῦ Marx πρὸς τὸν Hegel. Ἦ δὲ ὑπὸ τοῦ Marx ἐπιχειρηθὲν «ἀναποδογύρισμα» τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel νοεῖται πλήρως μόνον ἐάν λεχθῶν ὅσα ἀνωτέρω ἐτονίσθησαν.

Μὲ τὰς ἀνωτέρω σημειωθείσας ἐλλείψεις τῆς ἐμφανίζεται ἢ πραγματεία τοῦ Παπακωνσταντίνου ἐλάχιστα ἰκανὴ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς διαλεκτικῆς. Παρ' ὅλα τὰ ἀναμφισβήτητα προσόντα του, μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχει ἢ σαφήνεια, «σκωντάφτει» ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκῶν γνώσεων. Οἱ Μαρξισταὶ ἐν Ἑλλάδι, ἐξαιρέσει ἐλάχιστων, ἀνέλαβον μὲ κάποιαν ἐπιπολαιότητα τὸ ἔργον τοῦ πνευματικῶς ἐνεργοῦ Μαρξιστοῦ. Ἐάν ὁ Marx κατηγόρησε τὸν Dietzgen ἢ τὸν Lafargue, φαντασθῆτε τί ἢ ἔλεγε περὶ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι κολακεύονται νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς ὡς πλασιέντας κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν του!

* *

Ἦ δὲ ὅτι ὁ Μαρξισμὸς ἀνεπτύχθη ἐν Ἑλλάδι εἰδικῶς κατὰ τρόπον τελείως ἐπιπόλαιον, ἐν πολλοῖς μάλιστα ὑπὸ τὴν πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς κατωτάτην δυνατὴν μορφήν—τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν ἀφορᾷ βεβαίως τὸν Παπακωνσταντίνου, ἀφορᾷ ὅμως πολλοὺς ἐξ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐμπνέονται ἀπὸ τὰ «εὐκόλα» παραδείγματα Μαρξιστῶν, ὡς αὐτὸς 1) — ἢ ἀπετέλει πρόβλημα, ἐάν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Μαρξισμοῦ

1) Χαρακτηριστικὰ εἶναι μερικὰ δημοσιεύματά, τὰ ὅποια προεκλήθησαν ἀπὸ τὸ ἐναντιὸν μου σημειώμενον παλαιότερον βιβλίον τοῦ Παπακωνσταντίνου. Ὡς π. χ. εἰς τὸ περιοδικὸν «Σάβρατος» (Δεκέμβριος 1931)

εις τον τόπον μας είχε προηγηθῆ πνευματικὴ τὴς ζωῆ έντονος καὶ πειθαρχημένη, ἐάν συγκεκριμένως εἶχε προηγηθῆ «φιλοσοφική» παιδεία ἱκανή, ὅπως δημιουργήσῃ παράδοσιν ἢ καὶ ἀπλήν τινα, ἔστιν καὶ ἀραιάν, ἀτιμόσφαιραν. Δυστυχῶς μέχρι τινὸς οὐδεμία φιλοσοφική κίνησις εἶχε σημειωθῆ, οἱ περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀσχολούμενοι ἢ μάλλον οἱ

ἐδημοσίευσαν κάποιος Π. Σ. σύντομον σημείωμα διακηρύττον τὸ βιβλιόφιλον τοῦ Ηαπακωναστινίου. Εἰς τὸ σημείωμα τοῦτο ἀνομιάζομαι ἀπὸ τὸν Π. Σ. θρασὺς στὴν ἀμάθειά μου, τὰ ὅσα ἔγραψα χαρακτηρίζονται «ἐπιστημονικῆς ἀνομιᾶς», ἐμφανίζομαι δὲ ὡς ἐπιτηδίων νὰ δείξω τὴν «ἐπιστημοσύνη» μου (βασισμένος σὲ κακοχωνεμένες ἀναλύσεις τοῦ μαρξισμοῦ ἀπὸ δευτέρου χέρι). Ἐάν ὁ «ἐπισημειωτής» Π. Σ. δὲν ἐπαγεπαύετο ἀποκλειστικῶς εἰς ὅσα λέγει ὁ Ηαπακωναστινίου — (ἐλπίζω δὲ, ὅτι ἡ παροῦσα κριτική θὰ εἴναι διδάξῃ, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐξῆ τυφλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς ἄλλους καὶ δὴ εἰς ἀνθρώπους μνημονεύοντας γερμανικὰ συγγράμματα, χωρὶς νὰ γνωρίζουν γερμανικὰ)—καὶ ἐάν ἐλάμβανε τὸν κόπον νὰ «ξεφυλλίσῃ» ἀπλῶς τὸ περὶ Μάρξ βιβλίον μου, θὰ ἔβλεπεν, ὅτι αἱ «ἀμεσοὶ» εἰς τὰ ἔργα τοῦ Μάρξ παραποιεῖται μου, παραποιεῖται λεπτομερῶς καὶ ἀπολύτως ἀκριβῶς, εἰς οὐδὲν ἄλλο ξένον βιβλίον εὐρίσκονται καθ' ὅν τρόπον ἐπιχειροῦνται ὑπ' ἐμοῦ. Θὰ ἐδικαιοῦτο βεβαίως νὰ μὲ κατηγορήσῃ, ὅτι παρερηγήνευσα τὸν Μάρξ, ὅχι ὅμως ὅτι δὲν ἐδιάβασα τὰ ἔργα του. Καλὸν θὰ ἦτο νὰ διαβίωσῃ τὸν Μάρξ καὶ μερικὸς ἀκόμη ἀπὸ τοῖς συγγραφεῖς, εἰς τὰ ἔργα τῶν ὁποίων ἐγὼ παραπέμπω, ὁ Π. Σ., ὁ ὁποῖος θὰ ἔπρεπε νὰ φιλοδοξήσῃ νὰ εἶναι τύπον «θρασὺς στὴν ἀμάθειά του», ὅσον ἐγὼ. Ἐάν ἐγνωρίζεν ὁ Π. Σ. τὸν Μάρξ, θὰ ὁμολόγηε ὅχι μόνον ὅτι τὸν ἐδιάβασα, ἀλλ' ὅτι πρῶτος ἐγὼ ἀνέβλυσα ἐν Ἑλλάδι λεπτομερῶς τὸ «Κεφάλαιον» τοῦ Μάρξ καὶ αἱ—ἄρα ἔτι σπουδαιότερον—πρῶτος ἐγὼ ἀπεκάλυψα καὶ ἀνέβλυσα (ἔστω καὶ κακῶς) ἔργα τῶν Μάρξ καὶ Βενγκελ, ὡς ἡ Γερμανικὴ ἰδεολογία, ἔργα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνας Μαρξισταὶ μόνον ἔπειτα ἀπὸ ἐμὲ ἤρχισαν νὰ ἀνομιάζουν. Τὸ ἀνωτέρω μάλιστα σημειούμενον ἔργον τῶν Μαρξ καὶ Βενγκελ, ἀνέκδοτον μέχρι τινὸς καὶ δημοσιευθὲν εἰς τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ «Marx-Bengel-Archiv», δὲν εἶχεν ἀναλυθῆ οὔτε ἔξω τῆς Ἑλλάδος, ὅταν ἐξεδόθη τὸ περὶ Μαρξ βιβλίον μου. Πῶς ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ ἀναμείνη τις ἀπὸ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος (ἢ μάλλον ἀπὸ τὸν περὶ οὗ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ γίνεται κἄν λόγος) Π. Σ. νὰ γνωρίζῃ ὅλα αὐτὰ καὶ νὰ τὰ ὁμολογήσῃ; «Μαρξισταί», ὡς ὁ Π. Σ. ὁ Βενγκελ τῆς «σοσιαλιστικῆς ζωῆς» ἢ ὁ Τζαβέας, οἱ ὁποῖοι ἔχριναν ἐπίσης ἀναγκαῖον, βασιζόμενοι ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τοῦ Ηαπακωναστινίου, νὰ ἐξανετλήσῃ οὐρανίου μου ὅλην τὴν «ἐξεζητημένην» σχεδὸν ἀγραμματοσύνην των — (τὸ νὰ «ἐξανετλήσῃ» εἰς βάρος ἄλλου τὴν σοφίαν ἢ εὐφυΐαν σου νοεῖται, τὸ νὰ ἐξανετλήσῃ ὅμως τὰς «πλουσίας» πηγὰς τῆς ἀγραμματοσύνης καὶ βλακειᾶς σου εἶναι προεξαιρούμενον), θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχον ἀποκηρυχθῆ ἀπὸ τοῖς ἰδίους ἐκείνους «Ἕλληνας Μαρξιστάς, οἱ ὁποῖοι σέβονται τὸν ἑαυτὸν των καὶ τὴν μνήμην τοῦ Μάρξ!

ἀσχοῦντες ταύτην ἀπλῶς ἀκαδημαϊκῶς, ξηροὶ καὶ ἄγονοι κατ' ἀρχήν, οὐδεμίαν εἶχον σχέσιν πρὸς τὸ «πνεῦμα», τοιοῦτοτρόπως δὲ καὶ ἡ ζωὴ δὲν κατηρθώθη νὰ ὑψωθῆ εἰς τὸ ἐπίπεδον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συνιστᾷ τὸν βαλλμὸν τοῦ συγχρόνου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Πέραν ὀρισμένων, εὐσυνειδήτων ἴσως κατὰ κανόνα, ἀχρήστων ὅμως, ἐν πολλοῖς μάλιστα καὶ ἐπικινδύνων ἀντιγραφῶν, «λεξικογραφικῶν» ἐρμηνειῶν καὶ ἐξεζητημένων «τυπικῶν» φρασεολογιῶν δὲν εἶχε προχωρήσει ἡ ἐπισήμως τοῦλάχιστον προσφερομένη «φιλοσοφική» ἐν Ἑλλάδι σκέψις. Ἰ) Λέξεις, λέξεις, μόνον λέξεις: αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπικεφαλὴ, ὑπὸ τὴν ὁποῖαν θὰ ἔπρεπε νὰ περιγραφῆ (ἐάν ἤξιζε κατ' ἀρχὴν τὸν κόπον) ἡ σημειωθείσα μέχρι τινὸς εἰς τὸν τόπον μας ψευδοφιλοσοφικὴ «ζωή». Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἕως χθὲς ἀκόμη, δηλαδὴ μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἀνηλθον εἰς τὰ ἀκαδημαϊκά μας βήματα διδάσκαλοι, ὡς εἰ προσελθόντες ἐν τοῦ συγκροτηθέντος περὶ τὸ «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν» κύκλου, ἐλειπεῖτο ὑπὸ τῶν φοιτητῶν μας ἡ φιλοσοφία ὡς τὸ ἀνιερτότατον τῶν μαθημάτων, διὰ τῆς βίας δὲ ἐπετυγχάνετο ἡ συγκέντρωσις τῶν ἀκροατῶν εἰς τὰς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι—κατὰ τὰ ἀλλαγὰς κρατοῦντα—θὰ ἔπρεπε νὰ προκαλοῦν τὸ ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον τῶν ὑποχρεωτικῶς παρακολουθούτων αὐτὰς σπουδαστῶν, ἀλλὰ καὶ πλῆθους ἐξωθεν προσερχομένων ἀκροατῶν. Ἐὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα τῶν πανεπιστημίων μας θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελοῦν «πνευματικὰ γεγονότα», ὡς τοιαῦτα δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἄμεσον ἀντίκτυπον εἰς τὴν ὅλην ζωὴν τοῦ τόπου. Οἱ ἀκαδημαϊκοὶ διδάσκαλοι τῆς φιλοσοφίας θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν δημιουργήσῃ σχολὰς καὶ μαθητάς, νὰ ἔχουν δώσει ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ σχηματισθῶν κύκλοι πνευματικοὶ καὶ δὴ κύκλοι ἱκανοί, ὅπως προκαλέσουσιν ζωντανὴν μετὰ τῆς κοινωνίας τομῆν, ἢ φωνὴ τῶν «φιλοσόφων» μας θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀκουσθῆ καὶ ἔξω τῶν αἰθουσῶν, εἰς τὰς ὁποίας «ἔτυχε» νὰ διδάσκουν. Διὰ νὰ ἀκουσθῆ ὁ ἦχος, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη ἡ φωνή!

Ἦταν εἰσήχθη ὁ Μαρξισμὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν ὑπῆρχε τίποτε ἀπολύτως. Δὲν ὑπῆρχε παράδοσις, ἀπέναντι τῆς ὁποίας θὰ ἠσθάνετο ὁ Μαρξισμὸς τὴν ὑποχρέωσιν νὰ λογοδοτήσῃ. Δὲν ὑπῆρχεν ἀτιμόσφαιρα,

1) Ἡ ἀναμνηστικότητα ἀρετιότης συγγράμματος, ὡς τὸ τελευταῖον ἐκδοθὲν περὶ «Λογικῆς» σύγγραμμα τοῦ Θ. Βορέα, δὲν ἀναιρεῖ τὰ ἀνωτέρω ἐν τῇ κειμένῃ τοιχείομεναι, διότι τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀναφέρεται εἰς εἰδικώτατον τῆς φιλοσοφίας κλάδον. Ἡ «Λογικὴ» τοῦ Θ. Βορέα ἀφορᾷ μόνον τὴν τυπικὴν λογικὴν, οὐδὲν δὲ τῶν οὐσιαστικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας ἀντιμετωπίζει.

2) Τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει «παράδοσις», τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ ὅτι οἱ τεταγμένοι, ὅπως διδάσκουν τὴν φιλοσοφίαν, δὲν ἠθέλησαν νὰ συλλέξουν καὶ διατηρήσουν ζωντανὰ τὰ στοιχεία τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, τὰ ὁποῖα, ὅταν δῆμιον καὶ ἂν εἶναι ὀλίγα, θὰ ἦσαν διὰ τοὺς αἰσθανο-

εις την οποίαν ή ήσθάνετο την ανάγκην νά συμμορφωθή. Οι Ρώσσοι Μαρξισταί, οι οποίοι έστερουόντο επίσης έθνικης φιλοσοφικής παιδείας, έπολιτογραφήθησαν ψυχικώς εις τον κόσμον της γερμανικής φιλοσοφικής παραδόσεως. Ήσκήθησαν εκεί επί μακρόν και συστηματικώς. Έμαθαν νά σέβονται τό πνεύμα και την ιστορίαν του. Ίδια την «ιστορίαν» του! Το πνεύμα δέν είναι κάτι, τό όποιον «έξ αποκαλύψεως» κατακτάται. Το πνεύμα έχει, όπως ακριβώς και ο άτομικός άνθρωπος ή ώρισμένος τις λαός, την ιστορίαν του, τά πάθη και τούς πόνους του, τάς καλώς και κακώς ήμέρας, την νεότητα και τό γήρας του, τάς έπιτυχίας και τά σφάλματά του. Τα σφάλματα μάλιστα πολλάκις (τά δ ήθεν σφάλματα) δέν είναι ολιγώτερον δημιουργικά από τάς λαμπράς και καλλιγραφικώς εκτυπωμένας και διασημιζόμενας σελίδας του. Ο Ρώσσοσ Μαρξιστής έχει μάλισι νά σέβεται: όλα αυτά και τά σέβεται όχι μόνον διότι έπολιτογραφήθη—ώς έλέχθη άνωτέρω—εις τον κόσμον της γερμανικής φιλοσοφίας, αλλά και διότι εύρεν εις αυτό τόυτο τό άμεισον έθνικόν περιβάλλον του, εάν όχι παράδοσιν ειδικώς φιλοσοφικήν, πάντως πνευματικήν ζωήν έντονον και διά της παραδόσεως πολλών δεκαετηρίδων κεκυρωμένην. Έν Ελλάδι τά πράγματα υπήρξαν διάφορα. Η προσκόλλησις εις τύπους τινάς αρχαίους σχολαστικώς και ξηρώς αναμιασσωμένους ή ο τυχαίως, άσυστηματικοίητος, σχεδόν τυχοδιωκτικός προσανατολισμός εις έργα τινα δευτερευόντων και κατωτέρων άκόμη πνευμάτων, έργα, τά όποια έχρησίμευον, κακώς μεταφράζόμενα, ως τά μόνα βοηθήματα των πνευματικώς άνησυχών κάπως νέων, δέν ήτο δυνατόν νά γεννήσουν παράδοσιν, ήθος φιλοσοφικόν, πνευματικήν πειθαρχίαν και σεβασμόν προς τό μέγιστον των δραμάτων, τά όποια έγνώρισεν ή ιστορία, προς τό όραμα του πνεύματος. Μόνον εις τόπον, όπου δέν υπάρχουν τά στοιγεία αυτά της «στοιχειωδέςτέρας» πνευματικότητος, ήτο δυνατόν νά εύρεθή συγγραφεύς φέριον

μένους την ανάγκην του αληθοῦς και ζωντανού (ούχι δὲ ἀλλοῦς του τυπικοῦ και λεξιλογιστικοῦ) πρὸς τὸ παρελθόν συνδέσμιον ἀρκετὰ διὰ νὰ χρησιμεύουν ὡς βίαις παραδόσεως τινος. Ἀρκεὶ νὰ ἀναγνώσῃ τις τὴν ἐν τῷ Ἀρχαίῳ φιλοσοφίᾳ και θεωρίᾳ τῶν ἐπιστημῶν (ἔτος I', τεῦχος 3) δημοσιευθεῖσαν σύντομον μὲν, ἀλλ' ἐκαιρέτως διαφοροποιημένην μελέτην τοῦ Γ. Κ. Γρατσιιάτου «Ἐγγλεῖνοι ἐν Ἑλλάδι», διὰ νὰ ἴδῃ, ὅτι μερικὴ παλαιότεροι, οἱ ὅποιοι δὲν κατορθώσαν νὰ ἀνέλθωσιν εἰς ἕδρας ἀκαδημαϊκάς, θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύουν, εἴαν ἡ μένῃ μας ἦτο «ἐπαρκεστέρας», ὡς ἠρηγητέρια φιλοσοφικῆς τινος ἐν Ἑλλάδι παραδόσεως. Ἐπρεπε νὰ ἐκδοθῇ ὅμως ὑπ' ἡμῶν τῶν «νεωτέρων» τὸ «Ἀρχαίον φιλοσοφίας και θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν» διὰ νὰ ἔλθουν εἰς φῶς αἱ ἀνεκδοτοὶ ἐργασίαι τοῦ Β. Ἀντωνιάδου και διὰ νὰ γίνῃ μὲ ἀληθῆ σφραγισμὸν (και ὄχι ἀπλῶς χρονολογιακῶς, ὡς ἐγένετο ἴσως ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν) λόγος περὶ τῶν Φ. Πουλιανού, Γεωργίου Μενάγια, Θ. Καρούσου και Παύλου Γρατσιιάτου.

ἀνώτερον ἀκαδημαϊκὸν τίτλον, και νὰ γράψῃ, ἀναμιασῶν κακῶς τὴν ἐξ ἄλλης τελείως διαλλέσεως προσλθοῦσαν και ἐν τῷ πλαίσιῳ ἀντι-ιστορικῆς διατελειμένης ἐποχῆς διατυπωθεῖσαν σκέψιν γνωστοῦ διὰ τὴν δξύτητά του Ἰάλλου συγγραφέως, ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε διαρρέυσασα ιστορία της φιλοσοφίας είναι ἡ ιστορία ἀπλῶν «παραστρατημάτων».!) Η ιστορία τοῦ πνεύματος—και τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος συγγραφεύς—είναι ἡ ιστορία αὐτῆς ταύτης της «ζωῆς» και ὅτῃ της ζωῆς εἰς τὴν έντονωτάτην της ἐκδήλωσιν. Η ζωὴ κινεῖται διαλεκτικῶς. Ἐάν τά σκέλη των διαλεκτικῶν ἀντιθέσεων της ἀπετέλουν παραστρατήματα, θὰ ἠφανίζοντο πλήρως και δέν θὰ ἦτο δυνατόν, αἰρόμενα, νὰ «περιληφθῶσιν» — (αὐτὸ είναι ἀκριβῶς τὸ χαρακτηριστικὸν της διαλεκτικῆς κινήσεως)—εἰς τὴν δημιουργουμένην ἀνωτέραν σύνθεσιν. Ἐάν ἡ «Χθὲς» ἀπετέλει παραστράτημα, δέν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποτελῇ τὴν παραμονὴν της Σήμερον· ὁ κόσμος θὰ ἤρχιζεν ἀπὸ σήμερον, συγκεκριμένως ἀπὸ της στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ παράδοξος Ἑλλῆν συγγραφεύς θὰ ἤρχιζε σκεπτόμενος και ἐκδίδων τά βιβλία του! Ὅπως δέν είναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς παραστρατήματα αἱ καθημερινώτεροι της ζωῆς ἐκδηλώσεις, ἡ γένεσις και ζωὴ των λαῶν και πολιτειῶν, ἡ οἰκονομική και πολιτικὴ των ἐξέλιξις, οὕτω δέν είναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς παραστρατήματα τά μεγάλα τοῦ πνεύματος βήματα, τά ὅποια συνιστοῦν τὴν ιστορίαν της φιλοσοφίας. Ἐάν ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνος και τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Βάκωνος και τοῦ Καρτεσιου, τοῦ Herder και τοῦ Goethe, τοῦ Kant και τοῦ Hegel, ἀπετέλει πράγματι παραστράτημα, φαντασθῆτε τί θὰ ἔπρεπε νὰ λεχθῇ περὶ της «ὑπάρξεως» τοῦ Νεοέλληνοσ

1) Μόνον ἐν Ἑλλάδι ἦτο δυνατόν νὰ ἐκδοθῇ συγκεκριμένως τὸ βιβλίον τοῦ Θεοδοσίου Ἐισαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, βιβλίον, τὸ ὅποιον—χωρὶς οὐδεμίαν νὰ εὐδαικευῆ συνέπειαν, χωρὶς οὐδεμίαν νὰ ἀκολουθῇ κωτερόθυμον (ὁ Θεοδοσίου ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι, ὡς φαντάζεται ἴσως Μαρξιστής)—διαφημίσῃ κατὰ τὸν ἀρεπέστερον δυνατόν τρόπον ὑλόκληρον τὴν μέχρι τοῦδε διαρρέυσασαν ιστορίαν τοῦ πνεύματος. Ἐκχυδαίζον τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν και ἐκθέτων αὐτὴν εἰς τά ὄμματα αὐτῶν τούτων των φίλων της, ἐκχυδαίζον τὴν σκέψιν τὴν φιλοσοφικὴν μὲ νοήματα τοῦ κοινού και τοῦ ἀξοδωρίου, «κάνει πνεῦμα» (εὐκόλον «πνεῦμα») εἰς βάρος των μερικωτέρων φιλοσόφων, συγκεκριμένως δὲ εἰς βάρος ἐκείνων, ἀπὸ τούς ὁποίους ἠρώσθησαν τὰ φῶτα των αἱ συγγραφεῖς των λεηλατηθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐγγχειριδίων. Εἰς τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ Ε' ἔτους τοῦ «Ἀρχαίου φιλοσοφίας και θεωρίας των ἐπιστημῶν» πρόκειται νὰ δημοσιευθῇ ἕκτενης κριτικῆς τοῦ Γεω. Θεοδοσίου κοποῦλοσ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Θεοδοσίου κριτικῆ, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἀποκαλύβωνται, δι' ἀμέσων παραβολῆς τοῦ κειμένου ξένων βιβλίων, αἱ μὲ ἀφάντιστον ἀσυνειδησίαν γενόμενα ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου λεηλασίαι και κατὰ λέξιν ἀντιγραφαί.

ἐκείνου συγγραφέως, ὁ ὅποιος ἀπὸ τῆς καθηγητικῆς τοῦ ἔδρας βλέπει ἄλλα αὐτὰ τὰ πνεύματα ὑφιστάμενα αἰφνιδίως τὴν «δευτέραν παρουσίαν» των καὶ τὸν ἑαυτὸν του ὡς τὸν ἀνιότατον κριτὴν, τὸν τεταγμένον, ἔπως ἐκδώσῃ τὴν ὁμαδικὴν καὶ ὀριστικὴν εἰς βᾶρος ὄλιον αὐτῶν καταδικαστικὴν ἀπόφασιν!

Ἐλείπει λοιπὸν εἰς τὸν τόπον μας μέχρι τινὸς ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἱστορίαν του, ἔλειπε τὸ φιλοσοφικὸν ἐκεῖνο ἦθος, τὸ ὅποιον μακρὰ μόνον παιδεία ἦτο δυνατόν νὰ καλλιεργήσῃ. Δὲν πρέπει ἐπομένως νὰ ἀπορῶμεν, ἐάν καὶ οἱ Ἕλληγες Μαρξισταὶ εἶναι ἐστερημένοι τοῦ ἠθους τούτου, ἐάν ἀντιμετωπίζουσιν ἀφελῶς τὰ δυσκολώτερα τῶν προβλημάτων, χωρὶς νὰ γνωρίζουσιν τὴν ἱστορίαν των, ἐάν διὰ τῆς μηχανικῆς ἀπομνημονεύσεως ὀρισμένων λέξεων καὶ τῆς τυπικῆς, μηχανικῆς ἐφαρμογῆς ὀρισμένων σχημάτων νομίζουσιν, ὅτι ἀπέκτησαν καὶ τὸ ἐνδεικτικὸν Μαρξιστοῦ συγγραφέως. Δὲν πρέπει νὰ ἀπορῶ π. χ. ὁ Παπακωνσταντίνου (βλέπε τὸ περιοδικὸν «Νέα ἐπιθεώρηση», Ἰούνιος 1933) διὰ τὸ ἦθος, τὸ ὅποιον εἶχε «κάποιος» Π. Γ. Λεκατσᾶς νὰ ἐκδώσῃ τὸ πρῶτον τεῦχος ὁλοκλήρου ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμου, νὰ τολμήσῃ δηλαδὴ κατὰ τὸ ὅποιον οὐδεὶς ἀπὸ τῶν ξένων Μαρξιστῶν ἐτόλμησε μέχρι τοῦδε.) Καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐξεγείρεται ὁ Παπακωνσταντίνου κατὰ τοῦ κακοῦ ἐμπίθεάτου του, διότι καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἔπρεπε νὰ τολμήσῃ ἀκόμη νὰ ἐκδώσῃ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν διαλεκτικὴν. Χωρὶς νὰ θέλω βεβαίως νὰ κάμω σύγκρισιν τοῦ Παπακωνσταντίνου πρὸς τὸν Λεκατσᾶ, ὁφείλω πάντως νὰ τονίσω, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Παπακωνσταντίνου, ἂν καὶ γνωρίζῃ τὰ ὀλίγα συγγράμματα, εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρεται, ἂν καὶ ἔχει ἀσυγκρίτως μεγαλειτέραν ἐπίδοσιν, σοβαρότητα καὶ νοημοσύνην (ὁ Λεκατσᾶς στερεῖται καὶ τῆς ἀναγκαίας νοημοσύνης), δὲν ἔπρεπε νὰ τολμήσῃ ἀκόμη νὰ γράψῃ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν διαλεκτικὴν, χωρὶς νὰ σπουδάσῃ προηγουμένως τὸν Πιερὶ καὶ τὸν Γερμανικὸν ἐν γένει ἰδεαλισμὸν, ὡς καὶ τοῖς νεωτέροις περὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀσχολουμένοις συγγραφεῖς, εἴτε Μαρξισταὶ εἶναι οὗτοι, εἴτε ὄχι. Μὲ σελίδας τινὰς τοῦ Πιερὶ καὶ μὲ ὀλίγον τινὰ Πικρὸν (καὶ περισσότερος «Πικρὸς» δὲν ἔα ἠφελῶσε βεβαίως) δὲν γράφονται φιλοσοφικὰ συγγράμματα. Πῶς καὶ νὰ σοβαρευθῶμεν ὀλίγον καὶ εἰς τὸν τόπον μας. (Ὁ Παπακωνσταντίνου εἶναι ἐξ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, ἂν θελήσουν, δύνανται ἀποτελεσματικῶς νὰ συμβάλλουν εἰς τοῦτο!

Παναγ. Κ. Κανελλόπουλος

1) Βλέπε ἀντομὸν κριτικὴν τοῦ βιβλίου τοῦ Λεκατσᾶ εἰς τὸ Ἄρχειον Φιλοσοφίας καὶ Θεολογίας τῶν ἐπιστημῶν, ἔτος Α', τεῦχος Β, σ. 316 καὶ εἰς τὴν κριτικὴν ταύτην ἀρκουῖται εἰς τὸ νὰ καταγγείλω τὰ πρωτοφανῆ δι' αὐτὴν ταύτην τὴν Ἑλλάδα ἀνομιήματα, τὰ ὅποια διαπραττεῖ ὁ συγγραφεὺς εἰς βᾶρος τῶν ἀνομιῶν τῶν συγγραφέων, τοῖς ὁποίοις μνημονεύει, καὶ τῶν τίτλων τῶν ἔργων, εἰς τὰ ὅποια περιλαμβάνει.

Τηλεμάχου Κουρμούλη: Αἱ παραισθήσεις τῆς Λογοκρατίας. Ἐκδόσεις Γκοβόστη. Ἀθήναι, 1933.

1. Ἕνα βιβλίον γραμμένον ἀπὸ ἄνθρωπον ποῦ φιλοσοφεῖ ἀπὸ πνευματικὸ σφρίγος καὶ ὄχι ἀπὸ ἀνία ἐρασιτέχνη ἢ ἀπὸ ἀνάγκη ἐπαγγελματία. Ἄν καὶ εἶναι γραμμένον στὴν καθαρεύουσα, ἐν τούτοις ἡ διατύπωση τῶν νοημάτων του εἶναι σχετικὰ καλὴ· ἔχει μάλιστα καὶ σημεῖα ποῦ εἶναι πολὺ καλὰ διατυπωμένα. Τὸν ἄνθρωπον ποῦ τὸ ἔγραψε τὸν διακρίνει μιὰ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ εὐγένεια. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ποῦ δὲν ἔχω τὴν τιμὴ νὰ τὸν γνωρίζω, ξεχωρίζει πέρα καὶ πέρα ἀπὸ τοὺς νεοπλούτους τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φιλοσοφίας, ποῦ παρουσιασθήκανε τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου, καὶ τοὺς βλέπεις νὰ περπατᾶνε κομποαστικά, δείχνοντας πῶς ξέρουνε καὶ φιλοσοφία καὶ διαλεκτικὴ, ἐνῶ ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς τὰ μεταχειρίζονται αὐτὰ ἢ ἀπὸ ματαιοδοξία καὶ κουφότητα ἢ γιὰ νὰ καλύψουν μέσα στοὺς τύπους των τὰ κοινωνικὰ τῶν ἢ ἀτομικὰ τῶν συμφέροντα. (Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος βιβλίου, — ὅσα τριτὰ κι' ἂν ἔχει, — ἔχει ὁμῶς ἕνα ἐξαιρετικὸν προσόν· κρατιέται σ' ἕνα ἐπίπεδον φιλοσοφικῆς καὶ πνευματικῆς σοβαρότητας ἀρκετὰ ζήλευτό. Κι' ἂν κατιώρθωνε ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν ποῦ μαστίζει ὄλους, ἢ τουλάχιστον τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνας, ποῦ καταπιάσθησαν μὲ φιλοσοφικὰ προβλήματα, τὸ ἔργο του ἔα εἶχε καὶ βαλλύτερες ρίζες καὶ λιγώτερα σφάλματα. Οἱ περισσότεροι ἀπ' ὅσους καταπιάνονται σήμερον στὸν τόπον μας μὲ φιλοσοφικὰ ζητήματα δὲν ἔχουνε συστηματικὴν παιδείαν, δὲν ἔχουν ἀφομοιώσει τοὺς δρόμους ποῦ ἔκαμε ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις στὴν ἱστορίαν της. Ἡ βαρύτερη ἁμαρτία ποῦ βαραίνει ὄλους εἶναι τὸ ἀνιστόρητο ὡς πρὸς τίς πηγὰς· γνωρίζουνε κάποιες πηγὰς, ποῦ τίς πέρνουνε ἀσύνοδα ἀπὸ τίς ἄλλες, δὲν ἔχουνε ὅμως ὄλη τὴν εἰκόνα τοῦ δράματος τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, καὶ αὐτὸ ὁδηγεῖ ἐκείνους μὲν ποῦ δὲν ἔχουνε φιλοσοφικὴν προδιάθεσιν, ἀλλὰ φιλοσοφοῦνε ἢ ἀπὸ ἐρασιτεχνικὴν ἀνία ἢ ἀπὸ ἐπαγγελματικὴν ἀνάγκη, ἢ ἀπὸ ἀνάγκη νὰ καλύψουνε τὸ συμφέρον τους σὲ φιλοσοφικὰς ἔννοιαι, στὴν ἐπιπολαιότητα, ἐκείνους δὲ ποῦ ἔχουνε φιλοσοφικὴν προδιάθεσιν τοὺς ὁδηγεῖ στὴν ἀποσπασματικὴν καὶ θραυσμένην σκέψιν, δηλαδὴ τὸ ἀνιστόρητο δὲν τοὺς ἐπιτρέπει νὰ φθάσουνε στὴ γενικὴν εἰκόνα τῆς λειτουργίας τοῦ πνεύματος. Τὸν συγγραφεῖα μας τὸν στολίζει μιὰ βαλεῖα φιλοσοφικὴ διάθεσις, εἶναι ὁμῶς κρῖμα ποῦ τοῦ λείπει ἡ καθολικὴ αἰσθησις τοῦ πνευματικοῦ ὕλικου τῆς φιλοσοφίας.)

1) Ὁ Windelband τελειώνει τὸ ἔργον τοῦ «Lehrbuch der Geschichte der Philosophie» μὲ τὴ φράσιν: «ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ ἀληθινὸ ὄργανον τῆς φιλοσοφίας, ὄχι ὁμῶς καὶ ἡ ἴδια ἢ φιλοσοφία».

Με τὸν τρόπο τοῦ ὅμως ἔχει ἀφομοιώσει βαθιά ὅλο τὸ ὕλικό ποῦ βρήκε μπροστά του, καὶ δὲν ξέρω ποιοὶ φραγμοὶ — ἴσως γλωσσικοὶ — τὸν ἐμπόδισαν ν' ἀποκτήσει περισσότερο καὶ πλουσιώτερο ὕλικό, ὁπότε καὶ ἡ σκέψη του ἢ γίνονταν βαρύτερη καὶ καρπεριώτερη.

2. (1) συγγραφεὺς κάνει τὸ ἔλμα πρὸς μιὰ γενικὴν εἰκόνα τῆς λειτουργίας τοῦ πνεύματος καὶ πρὸς μιὰ γενικὴ συνθετικὴ μεταφυσικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου, ὅχι τόσο τοῦ ἱστορικοῦ — γιατί τοῦ λείπει ἡ ἱστορικὴ συνείδηση — ὅσο τοῦ φυσικοῦ, χρησιμοποιώντας κυρίως γιὰ τὴν μορφὴ τῆς εἰκόνας τοὺς δύο ἀρχαιοτάτους, ἀλλὰ ἀκμαιοτάτους σοφούς, τὸν Βουδδα καὶ τὸν Ἡράκλειτο, γιὰ τὸ περιεχόμενο δὲ τῆς εἰκόνας τοῦ τὰ δεδομένα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὅπως ἔχουνε διαμορφωθεί ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς σχετικότητος, ἂν καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει εἰδικὲς γνώσεις οὔτε πλούσια ἐποπτεία τῆς καταστάσεως τῆς σημερινῆς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, μάλιστα τῆς θεωρητικῆς φυσικῆς. Ἀλλὰ τὰ μέσα αὐτὰ καὶ μετὰ τὴν δική του, ἀπόλυτα ἐσωτερικὴ, ἔραση, ὁ συγγραφεὺς ἀναλαμβάνει ἕνα ὀριζήσιμο ἀγῶνα κατὰ τῆς λογοκρατίας, χτυπάει ἐξῆς τὰτα τὸ κύρος καὶ ἀποδίδουε καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη ποῦ δίνουε στὸ λογικὸ εἰ περισσότεροι, ὅπως λέει, φιλόσοφοι, ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἕως σήμερα, καὶ χτυπάει ὅλη τὴν λογοκρατικὴ καὶ λογικευμένη διαρρύθμιση τῆς ζωῆς, γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἀνθρώπινης ἀθλιότητος ἢ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὸ λογικὸ καὶ στοὺς νόμους του, αὐτὴ εἶναι ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ. Πιστεύει δὲ ὅτι, μετὰ τὸν Βουδδα καὶ τὸν Ἡράκλειτο, κανένας ἄλλος, οὔτε φιλόσοφος, οὔτε σοφὸς δὲν κατανόησε αὐτὸ τὸ παραστράτημα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐλπίζει ὅτι «ἡ ἐκ νέου μετὰ τόσον χρόνον συντελουμένη ἀποκάλυψις αὕτη δὲν ἢ ἀπευθύνθη καὶ πάλιν εἰς τὸ κενόν» (σελ. 7). Εἰς τὸν ἔρον «λογοκρατία» δίνει εὐρύτατη σημασία καὶ ἐννοεῖ μ' αὐτὸν καὶ τὸν ὀρθολογισμό καὶ τὸν ἐμπειρισμό, ἂν καὶ τὸ περισσότερο βάρος τῆς σημασίας τὸ ρίχνει στὸν ἐμπειρισμό καὶ πολλὰς φορές συνταυτίζει τὴν λογοκρατία μετὰ τὸν ἐμπειρισμό καὶ μάλιστα τὸν καλλὰ καὶ ὠμὸ ἐμπειρισμό (σελ. 11), ὅπου ἀποδίδει στὴ λογοκρατικὴ νοστροπία τὴν κατηγορία ὅτι «παρμένει πάντοτε ἕρμαιον τῆς ἀφελούς πίστεως εἰς τὸ ὅτι αἱ παραστάσεις ἡμῶν εἶναι τοιούτοι, ὥστε νὰ ἀνταποκρίνονται εἰς αὐτὰς πανομοιότυποι πραγματικότητες», κατηγορία ἀκριβῆς, ποῦ ἀπευθύνει ἡ λογοκρατία κατὰ τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ μάλιστα τοῦ κοινοτάτου.

Εἶναι σωστὸ ὅτι καὶ ὁ Βουδδας καὶ ὁ Ἡράκλειτος εἶναι κατὰ τῆς ἀπλῆς λογικῆς, ποῦ ὅστερα τὴν εἶπανε τυπικὴ. Εἶναι ἀλήθεια πῶς καὶ οἱ δύο αὐτοὶ σοφοὶ ἔχουνε βγεῖ ἀπὸ τὰ ὅρια αὐτῆς τῆς λογικῆς, ἀλλὰ ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς ἀπὸ ἄλλους λόγους καὶ γι' ἄλλους σκοπούς, ἐνῶ ὁ συγγραφεὺς πιστεύει πῶς ὁ ἴδιος λόγος καὶ ὁ ἴδιος σκοπὸς τοὺς ἀνάγκασε ν' ἀπορρίψουνε τὴν ἀπλὴ λογικὴ, καὶ γι' αὐτὸ τοὺς χρησιμοποιοεῖ καὶ τοὺς δύο γιὰ τὸν δικὸν του σκοπὸ. (1) Βουδδας εἶναι κατὰ τῆς λογικῆς καὶ κατὰ παντὸς νοήματος, κατὰ πάσης ἐνεργείας, καλλιτεχνικῆς, ἠθικῆς, κοινωνικῆς, εἶναι ἐναντίον κάθε μορφῆς τῆς ζωῆς

καὶ ὁ πόθος του εἶναι νὰ σβύσουνε ὅλες οἱ μορφὲς αὐτές, νὰ τις σβύσει τουλάχιστον αὐτὸς γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ νὰ φθάσει στὸ ἀπόλυτα ἀμορφο, στὸ τίποτε, νὰ γίνεῖ κι' ὁ ἴδιος τίποτε. Τουναντίον ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ἐναντίον τῆς ἀπλῆς λογικῆς καὶ τῶν ἀπλῶν σχημάτων τοῦ λόγου τῶν ἀνθρώπων, γιατί δὲν μποροῦνε εἰ τύποι καὶ τὰ σχήματα αὐτὰ νὰ χυρῆσουνε τὸ σφρῖγος ποῦ ἔχει ἡ ψυχὴ του καὶ τὸν ρυθμὸ ποῦ ἔχει ὁ νοῦς του, δὲν μποροῦνε οἱ στενοὶ αὐτοὶ ἄσχοι νὰ δεχθοῦνε καὶ νὰ κρατήσουνε τὸ καινούργιο κρασί τῆς ζωῆς, ποῦ φέρνει αὐτὸς. (1) Ἡράκλειτος εἶναι κατὰ τῶν τύπων τῆς κοινῆς λογικῆς, ἀλλὰ ὅχι καὶ ὑπὲρ τοῦ μηδενός, ὅχι ὑπὲρ τῆς ἀπραξίας, ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς ζωῆς, ἢ εἶναι νὰ μεταμορφώσει τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν κοινωνικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ, ἐνῶ ὁ Βουδδας εἶναι ἀντικοινωνικὸς καὶ ἀντιπολιτικὸς (βλέπε Max Weber, Religionssoziologie τόμ. II ἐκδ. 1921 σελ. 220 καὶ πέρα).

(1) Ἡράκλειτος πιστεύει ἀπόλυτα στὴ ζωὴ ποῦ φανερώνεται σύνθετα καὶ διαλεκτικὰ καὶ ὅχι ἀπλᾶ καὶ εὐθύγραμμα, ὅπως πιστεύουν οἱ πολλοί. (1) ἀσιάτης Βουδδας εἶναι ὑπὲρ τῆς καθολικῆς σωπῆς, τουναντίον ὁ Ἕλληνας Ἡράκλειτος εἶναι ὑπὲρ τοῦ λόγου, ἐνῶ ἐκεῖνος εἶναι ὑπὲρ τοῦ θανάτου, ἐτοῦτος εἶναι ὑπὲρ τῆς ζωῆς. (1) ἀσιάτης εἶναι ὑπὲρ τοῦ χάους, ὁ Ἕλληνας εἶναι ὑπὲρ τῆς μορφῆς, τοῦ λόγου. (1) Βουδδας παριστάνεται μετὰ κλειστὰ μάτια, γιατί ἀπεχθάνεται τὰ αἰσθητὰ, ἐνῶ ὁ Ἡράκλειτος παριστάνεται μετὰ ἀνοιχτὰ μάτια καὶ τὸ λέει κι' ὁ ἴδιος, πῶς ἔχει τὰ μάτια του ὀλάνοιχτα, γιατί τὸν Ἡράκλειτο, ποῦ εἶναι γεμάτος μετὰ τὸ φῶς τοῦ λόγου καὶ μετὰ τὸν ἔρωτα τῆς ζωῆς, δὲν τὸν πρὸς πλανᾶν οἱ αἰσθήσεις. Εἶναι «Ἕλληνας καὶ ἢ εἶναι τὸ φῶς τὸ ὀριστικόν, τὸ ὀρισμένο, τὸ πεπερασμένο, ἐνῶ ὁ Βουδδας δὲν ἀγαπάει κανένα ὀρισμένο, καὶ τίποτε πεπερασμένο. (1) Βουδδας, λέει ὁ Max Weber, «δὲν ἐπιθυμεῖ τὴ λύτρωση γιὰ μιὰ αἰώνια ζωὴ, ἀλλὰ γιὰ τὴν αἰώνια σιγὴ τοῦ θανάτου. (1) αἰτία αὐτῆς τῆς τάσεως πρὸς λύτρωση δὲν εἶναι ὁ κόρος τῆς ζωῆς ἀλλὰ ὁ κόρος τοῦ θανάτου» (τόμ. II σελ. 222).

3. Ποιὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς τρόπος τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ; αὐτὸ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ κεντρικώτερα προβλήματα, ποῦ ἀπασχολοῦνε τὸν συγγραφέα (σελ. 7). (1) νοῦς γνωρίζει ἢ κατανοεῖ τὴν πραγματικότητα, τὸ εἶναι;

Ἴπάρχει πρῶτα ἡ ἐμπειρία τῶν ἀνθρώπων ποῦ στηρίζεται στὴν ἐποπτεία, στὸ πλήθος τῶν ἐποπτεῶν ποῦ ἔχει ὁ καθένας καὶ στὸν τρόπο, κατὰ τὸν ὅποιον συνδέεται αὐτὸ τὸ πλήθος τῶν ἐποπτεῶν. Ἴπάρχει ἔπειτα ἡ ἐμπειρικὴ περιγραφικὴ ἐπιστημονικὴ γνώση τοῦ κόσμου, ποῦ στηρίζεται πέρα καὶ πέρα στὴν ἐποπτεία καὶ στὰ σχήματα τῆς τυπικῆς λογικῆς. Αὐτὴν τὴν λογικὴ ἀναλύει ὁ Ἀριστοτέλης. Ἴπάρχει ἀκόμα ἡ θεωρητικὴ γνώση τοῦ κόσμου, ὅπως διατυπώνεται στὴν θεωρητικὴ φυσικὴ καὶ στὰ μαθηματικά, κι' αὐτὴ δὲν στηρίζεται στὴν τυπικὴ λογικὴ, ἀλλὰ στὴν οὐσιαστικὴ λο-

γική. Αυτή τή λογική αναλύει ο Καντ στην Κριτική του καθαρού λόγου, και μ' αυτήν εργάζεται από την αρχή της ζωής της ή νεώτερη επιστήμη. Μ' αυτήν ο νους γνωρίζει την πραγματικότητα. 'Εδῶ ἔχομε κυρίως γνώση πρὶν εἶχαμε ἐμπειρία και πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία ἀπλή ἐποπτεία. "Ὡστε ὁ νους γνωρίζει τὸ εἶναι μ' αὐτὴν τὴ λογική. Καὶ ὑπάρχει τέλος καὶ ἡ διαλεκτικὴ λογική, ποὺ ἀναπτύσσεται ἀμυδρὰ ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο, εὐρύνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλωτῖνο καὶ ἀκεραιώνεται ἀπὸ τὸν Ἡγελο, παραμορφώνεται δὲ σήμερα ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου, ποὺ αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ καλύψουνε τίς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς τῶν δοξασίαις μὲ φιλοσοφικὰ σχήματα. (1) Ἡγελος χωρίζει ῥιζικὰ τὴν ἐποπτεία, τὸ λογικὸ καὶ τὸ νοῦ. Ἐνῶ ἡ ἐποπτεία γάνεται στὰ ὠρισμένα αἰσθήματα, εἶναι ἓνα μ' αὐτὰ, καὶ τὸ λογικὸ δένεται στὶς ἀντιθέσεις—ἀντιθέσεις καὶ τῆς τυπικῆς καὶ τῆς οὐσιαστικῆς λογικῆς—ὁ νους μονάχα φθάνει σὲ ἐνότητα καλλολική, συγγινεύει τίς ἀντιθέσεις καὶ τίς συναιρεῖ σὲ μιὰ ζωντανὴ ἐνότητα, ὅχι βέβαια γυρίζοντας πάλι στὴν ἐνότητα τῆς ἐποπτείας—ὅπου ὑπάρχει πράγματι κάποια ἄμεση ἐνότητα—ἀλλὰ προχωρώντας πέρα ἀπὸ τὴν αἰσθησιακὴν ἐποπτεία καὶ τίς ἀντιθέσεις τοῦ λογικοῦ, πέρα ἀπὸ τὴν ἀντίφαση τῶν χασμάτων, ποὺ ἀνοίγονται στὸ λογικὸ, σὲ μιὰ «ἄμεση ἀμεσότητα», ὅπου ὑπάρχουνε βέβαια οἱ ἀντιθέσεις τοῦ λογικοῦ, δηλαδὴ ἐξακολουθεῖ νὰ δουλεύει τὸ λογικὸ, ἀλλὰ ἀναιρούνται ὀδιόκοπα ἀπὸ τὸ νοῦ καὶ συναιρούνται σὲ ἀνώτερη ζωντανὴ ἐνότητα. Αὐτὸ λέγεται κατανόηση καὶ ὅχι γνώση. Ἡ πνεῦμα φθάνει στὸ σκοπὸ του, κατανόει δηλαδὴ τὸν ρυθμὸ τοῦ εἶναι, ποὺ εἶναι συνάμα καὶ ρυθμὸς τῆς δικῆς του τῆς ζωῆς. Ἡ λογικὴ δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ συλλάβει τὴν πραγματικὴ οὐσία τῆς ζωῆς, τοῦ κόσμου, εἶναι ὅμως ἀπαραίτητο γιὰ ν' ἀνοίγει τὰ χάσματα, νὰ ἐργώνεται τὴν πραγματικότητα, καὶ γι' αὐτὸ ζῆ πάντα ἀδελφωμένο μὲ τὸν νοῦ. Ἡ ἐποπτεία πάλι δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει εἰδηση τοῦ κόσμου—εἶναι ὅμως ἀπαραίτητη συντροφιά τοῦ λογικοῦ, γιατί αὐτὴ ὁρατίζει τὸ λογικὸ καὶ τοῦ δίνει τὸ ἔδαφος γιὰ νὰ πατήσῃ. Ἡ ἐποπτεία τῶν αἰσθήσεων εἶναι βέβαια ὁ κατώτατος βαθμὸς τοῦ πνεύματος—γιατί πνευματικὴ λειτουργία καὶ πνευματικὴ ἔκφραση εἶναι καὶ ἡ αἰσθησι—ἐνῶ ἡ ἐποπτεία ποὺ ἔχει κανεὶς ἔταν ἀρχίζει καὶ ἀναιρεῖ καὶ συναιρεῖ τὰ χάσματα, ποὺ ἀνοίγει τὸ λογικὸ, εἶναι ἡ πυκνότερη καὶ καρπερώτατη ἔκφραση τοῦ πνεύματος, εἶναι τὸ πραγματικὸ φῶς τοῦ πνεύματος. Τὸν δρόμον αὐτόν, ποὺ τόσο ἀρχιτεκτονικὰ χαράζει ὁ Ἡγελος, ἀκολουθήσαν ὅλοι ἔσοι ἔφθασαν στὴν κατανόηση τοῦ κόσμου.)

1) Ὑπάρχει καὶ ἡ μυστικὴ ἔνωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμο, μ' ὅ,τι εἶναι καὶ σ' αὐτὴν καταφεύγουνε πρὸ παντὸς ὅσοι θέλουνε μ' ἓνα ἄλμα, χωρὶς τοὺς ἐνδιάμεσους σταθμούς, νὰ φθάσουνε στὴν ἀμέτρητη ὄραση του. Αὐτοὶ ἀποφεύγουνε τὴν ἀπιστήμη, τὴν τέχνη καὶ τὴ φιλοσοφία, γενικὰ τίς

Αὐτὸν τὸν δρόμον θέλει νὰ χαράξει καὶ ὁ συγγραφεὺς, αὐτὸν τὸν δρόμον φαίνεται ν' ἔχει πάρει, ἀλλὰ, ἐπειδὴ ἡ ἱστορικὴ υποβάθρωση τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας του εἶναι ἰσχνὴ καὶ ἀδύναμη, γι' αὐτὸ βρῖσκει πρὸς τὸν δρόμον αὐτόν τὸν ἀνοιξαν μονάχα οἱ Βουδδας καὶ Ἡράκλειτος (σελ. 12) καὶ πιστεύει, ἀδικώντας ἔτσι ὅλα τὰ μεγάλα πρόσωπα, Πλάτωνα, Πλωτῖνο, Αὐγουστῖνο, Λιονάρδο da Vinci, Goethe, Hegel καὶ Schelling, ποὺ ἔκαμαν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἀπλῶν τυπικῶν σχημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου σκέπτεσθαι—ὅτι «οὐδεμία σοδάρη καὶ ἀποτελεσματικῶς διαψωτιστικὴ ἠγέρθη μέχρι τοῦδε φωνὴ περὶ τῆς ἀναρμοδιότητος καὶ τῆς ἀπεπλανητικῆς ἐπιδράσεως τοῦ τρόπου τούτου (τοῦ τυπικοῦ, τοῦ ἐμπειρικοῦ) τῆς σκέψεως» (σελ. 12). Στὴν ἀρχὴ τῆς νεώτερης φιλοσοφίας, στὴν χαραυγὴ τοῦ νεωτέρου πνεύματος, διέτύπισε κλασσικὰ τὴν σύνθετὴ κατανόηση τοῦ κόσμου ὁ Nicolaus Cusanus μὲ τὴν coincidentia oppositorum (1) καὶ στὴν ἀκμὴ τῆς νεώτερης φιλοσοφίας ἀνάπτυξε τὸν τρόπον αὐτόν πλαστικώτατα ὁ Schelling, ἔβλεπε δὲ ὡς ὄργανο κατανόησεως τοῦ κόσμου, ὅχι τὴν ἐμπειρία, οὔτε τὸ λογικὸ (ἂν καὶ αὐτὰ παραμένουν καὶ εἰς αὐτόν ὡς ἀπαραίτητα βρωθήματα) ἀλλὰ τὴν intellektuelle Anschauung, τὴν νοητικὴ ἐποπτεία, αὐτὸ ποὺ σήμερα ὀνομάζομε κατανόηση, ἄμεση ἐποπτεία, ἢ, ἔτιω λέγει ὁ συγγραφεὺς, πηγαιὰ ἐπιβολή. (Ὅλοι οἱ σύγχρονοι ἀγῶνες, ὅλας οἱ ἐπιθέσεις ποὺ γίνονται κατὰ τοῦ λογικοῦ, καὶ συνοφίζον-

μερικὲς μορφές τοῦ πνεύματος· οἱ ἄλλοι μάλιστα ἀπ' αὐτοὺς τὸ θεωροῦνε καὶ ἁμαρτία, νὰ σταθμεύει τὸ πνεῦμα σ' αὐτὲς τίς μορφές. Σ' αὐτοὺς ἀνῆκει καὶ ὁ Βουδδας, ἐνῶ ὁ Πλωτῖνος, ποὺ εἶναι Ἕλληνας, τὸ θεωρεῖ ὑποχρέωση τῆς ψυχῆς νὰ περάσει ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ στάδια, τὴν αἰσθησι, τὴν ἐποπτεία, τὸ λογικὸ, τὸν νοῦ, γιὰ νὰ φθάσει στὴν μυστικὴ ἔνωση ποὺ τὸ κλείνει ὅλα μέσῃ της (Προβλ. J. Theodorakopoulos, Plotinus Metaphysik des Seins, 1928).

1) Ἡ γνώση εἶναι σχετικὴ, λέει ὁ Cusanus, ἐφ' ὅσον δὲν φθάνει στὴν σύνθεσι τῶν ἀντιθέσεων καὶ αὐτὴ εἶναι ὁ θεός. Ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ κατανόηση τοῦ θεοῦ. Ἀλλὰ κατανόηση εἶναι κοινωνία ζωῆς καὶ οὐσίας μὲ τὸ κατανοούμενο. "Αν θέλει ἡ ψυχὴ νὰ γνωρίσει τὸν θεό, πρέπει νὰ γίνει ἡ ἴδια θεός, πρέπει νὰ πιάσει νὰ γίνει χωριστὴ καὶ ἀτομικὴ... Ὅλη τὴ γνώση τῶν φαινομένων πρέπει νὰ τὴν διώξει ἀπὸ τὰ μάτια της ὅπως ἡ θεότης εἶναι «μηδὲν» (δηλαδὴ τίποτα ὀρισμένο), ἔτσι πρέπει καὶ αὐτὴ νὰ νοιώσει τὴ γνώση τῆς ἀγνωσίας· καὶ ὅπως τὸ «μηδὲν» (ἐκεῖνο δηλαδὴ ὅπου συνιστῶνται οἱ ἀντιθέσεις) εἶναι ἡ πηγὴ κάθε πραγματικότητος, ἔτσι εἶναι ἡ γνώση τῆς ἀγνωσίας ἡ ὑψιστὴ καὶ μακαριώτατη ὄραση (προβλ. W. Windelband, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie έκδ. 10, 1921 σελ. 289). Ἡ γνώση τῆς ἀγνωσίας εἶναι τὸ ἴδιο μὲ ἐκεῖνο ποὺ ὁ Ἡράκλειτος ὀνομάζει «γνώσιν, ἀγνωσίην» ὁ Cusanus τὴν ὀνομάζει docta ignorantia.

ται στο όνομα φιλοσοφία της ζωής, όλος ό αγώνας για τις άλλους δυνάμεις του έχω ξεκινάει από τον Schelling, και ενώ σ' αυτόν είναι ολοκληρωμένος και συστηματικός, σ' όλους τους άλλους είναι αποσπασματικός και δεν είναι πραγματικός πόλεμος κατά του λογικού, αλλά άπλη άψιμαχία με το λογικό.

4. Το έρώτημα τώρα είναι, αν εκείνο που κατακτά κανείς με την νοητική έποπτεία, με την συνθετική πράξη του νοῦ, ή όπως λέγει ό συγγραφέας, με την πηγαία έπιβολή, είναι δυνατόν να εκφραστεί παραστατικά, δηλαδή με τά συνειθισμένα μέσα της παραστάσεως, της κοινής σχηματικής λογικής; αν είναι γενικώς δυνατόν να εκφραστεί με λέξεις, ν' αποδοθεί ή νοητική αυτή κατάκτηση της συνολικής πραγματικότητας; (Η παραστάσεις, οι τύποι της λογικής, τόσο της τυπικής όσον και της κριτικής, της ουσιαστικής, είναι κομμάτια, κέρματα, θραύσματα και μάλιστα όχι της συνθέσεως της νοητικής έποπτείας, αλλά της έμπειρικής έποπτείας, όπως διαμορφώνεται στα δυο θεμελιακά σχήματα του χρόνου και του χώρου, είναι όργανα, σύνεργα με τά όποια δουλεύει ό άνθρωπος την έμπειρία; εκτός αυτού όλα αυτά τά σχήματα είναι τρόποι που έξυπηρετούνε την άτομική, την έμπειρική, την προσωπική ζωή του ανθρώπου. Είναι μέθοδοι που συντείνουν στην έμπειρική έδραλίωση του ανθρώπου. "Όλα λοιπόν αυτά τά όργανα είναι καμωμένα γι' άλλον σκοπό, για να στηρίζουνε το άτομο στη ζωή και όχι για να εκφράσουνε την ύψιστη γνωστική λειτουργία, την συνθετική όραση που έχει ό νοῦς για τον κόσμο. Είς αυτά πρέπει να προστεθεί και ή ανεπάρκεια της γλώσσας, γιατί και ή σχέση γλώσσας, λέξεων και συνθετικών νοημάτων είναι κι' αυτή έξωτερική. (1) ο συγγραφέας βλέπει όρθως την πλευρά αυτή του προβλήματος (σελ. 13, 14, 15), αλλά αφήνει έντελώς άφώτιστη την άλλη πλευρά, γιατί το πρόβλημα δεν έχει μονάχα αυτή την πλευρά. Το έρώτημα που θέσαμε είναι πολύ εύρύτερο και πρέπει να διατυπωθεί ως εξής: είναι δυνατόν ν' αποδοθεί πράγματι ή νοητική έποπτεία, ή μαθηματική έποπτεία και ή έμπειρική, αισθητή, έποπτεία με τά μέσα της παραστατικής δυνάμεως, με τους τύπους της κοινής λογικής; Είναι δυνατόν ν' αναπαραστήσω ένα άπόλυτα άμεσο νόημα που αποτελεί το είναι του νοῦ μου; είναι δυνατόν ν' αναπαραστήσω ένα συναίσθημα, ή ένα αίσθημα; είναι δυνατόν ν' αναπαραστήσω το συναίσθημα του χρόνου; ή το αίσθημα του χρώματος; Έφ' όσον το έρώτημα δεν τίθεται σ' αυτό το πλάτος, δεν πρέπει να νομίζει κανείς ότι μπορεί να γτυπήσει την «λογοκρατία» και γενικά την «αναπαραστατική σκέψη». Έίποτε άπ' ό,τι κατέχει το είναι μας, ή τίποτε άπ' ό,τι αποτελεί κομμάτι του είναι μας δεν μπορεί ν' αποδοθεί. Παντού δουλεύουμε με σύμβολα, και στην έμπειρική και στην μαθηματική και στην νοητική έποπτεία. Έκεί δε που τά σύμβολα είναι όριστικότερα είναι στην μαθηματική έποπτεία, γι' αυτό και μονάχα έδω είμαστε συνειθισμέ-

νοι να μιλάμε για γνώση.1) Έδω υπάρχουνε σχέσεις μετρήσεως, έδω υπάρχει μια ένική γλώσσα, που δεν έπιτρέπει τις παρεκκλίσεις, ενώ στην έμπειρική έποπτεία ή απόδοση, ή καλλίτερα ό συμβολισμός, των δεδομένων είναι δυσχερέστερος και δυσχερέστατος είναι ό συμβολισμός των δεδομένων. της νοητικής έποπτείας, των πηγαίων έπιβολών, γιατί και ή γλώσσα μας είναι καμωμένη ανάλογα με την έμπειρική έποπτεία) και ή γλώσσα είναι σχηματισμένη με βάση τά αντικείμενα του χώρου και του χρόνου και γι' αυτό συναντάμε ήδη στα ψυχικά φαινόμενα δυσκολίες για να τά συμβολίσουμε με την γλώσσα. Αυτό είναι το πρόβλημα στην όλότητά του, κι' έτσι υπάρχει από τον 'Ηράκλειτο μέχρι τον Nietzsche). Παραστάσεις, εικόνες, τύποι, σχήματα, νόμοι, μορφές, αντιθέσεις, δεν είναι τίποτε

1) (1) συγγραφέας πολύ όρθά χωρίζει την κατανόηση από την γνώση, αλλά σφάλλει όταν νομίζει ότι παντού πρόκειται για κατανόηση και πουθενά για γνώση (σελ. 7). Παντού όπου υπάρχει αριθμός, και σχέση αριθμών, εκεί πρόκειται κυρίως για γνώση. Βέβαια όταν θελήσουμε να νοιώσουμε και τον αριθμό φιλοσοφικά, τότε θα ιδούμε ότι και ή αρχή του αριθμού μας είναι προσητή όχι με την γνώση αλλά με την κατανόηση. Γενικά τά πρωταρχικά νοήματα τά κατανοούμε.

2) Ηερβλ. Ηλιάεωνος, Κρατόλος, 'Ο 'Ηράκλειτος (όπως και ό Πλάτων) αν και γνωρίζει ότι ή γλώσσα είναι προσαρμοσμένη στην έμπειρική έποπτεία, εν τούτοις γράφει έτσι ώστε καταφαίνεται ότι βλέπει διαρκώς εικόνες. Κάθε σκέψη του την εκφράζει μ' ένα θεατό αντικείμενο, παρμένο από τον όρατό, αισθητό κόσμο.

3) Όρθάν είναι εκείνο που λέγει ό συγγραφέας σχετικά με τον αποθεματικό και αξιωματικό τρόπο, κατά τον όποιον εκφράζουμε τά νοήματά των οι 'Ηράκλειτος και Βούδδας (σελ. 14). Αυτό όμως το κάνουν όλοι σχεδόν εκείνοι που έφθασαν στην γνώση της άγνωσίας. "Όλοι οι μυστικοί συγγραφείς γράφουνε άποσπασματικά και αξιωματικά. Αυτό και μόνον το γεγονός ήτανε αρκετό, αν το παρατηρούσε και σ' άλλους, για να τον αποτρέψει από το να θεωρήσει τον 'Ηράκλειτο και τον Βούδδα ως τους αποκλειστικούς πνευματικούς συγγενείς του. Κλασικό παράδειγμα το ύφος του Ηλιόγιου, και των μυστικών του μεσιτών. Το γεγονός δε ότι υπήρξανε και υπάρχουνε (και θα υπάρχουνε) πολλοί που νομίζουνε ότι ό 'Ηράκλειτος, και όλοι οι άλλοι φωτισμένοι, έγραψαν επίτηδες σκοτεινά για να μήν τους καταλαβαίνουν οι πολλοί (σελ. 21, 28) ή τον θεωρούμε οίηματία, δεν πρέπει επίσης να μας παρακλανήσει και να πιστεύουμε πως όλοι και οι φωτισμένοι το πίστεψαν αμέτ. Απόδειξη είναι για την αρχιμότητα τά λόγια του Ηλιόγιου: τά σχετικά με τον 'Ηράκλειτο, που προτάσσει ό συγγραφέας στο βιβλίο του, για δε την νεώτερη εποχή ό Hegel ό όποιος στην «ιστορία της φιλοσοφίας» τιμά τον 'Ηράκλειτο τόσο ώστε να γράφει ότι δεν άφησε καμιά φράση του 'Ηρακλείτου που να μήν την συγχωνεύσει στη λογική του.

άλλο παρά σύμβολα για αναπόδοτα κατ' ουσίαν δεδομένα της έμπειρικής, μαθηματικής, και νοητικής έποπτείας. Τα μέσα αυτά έχουνε πεπερασμένη σημασία, όχι μονάχα για την ανώτατη και συνθετώτατη, την νοητική, αλλά και για την κατώτατη και απλούστατη, την έμπειρική έποπτεία. Αυτό όμως δεν πρέπει να μας παρασύρει και ν' απορρίψουμε την αξία που έχουνε αυτά τα μέσα, γιατί τότε θα έπρεπε, αν δηλαδή απορρίψουμε την αξία τους, να είμαστε συνεπείς και να μη γράψουμε ούτε να ειπούμε τίποτε, πρέπει να τηρήσουμε σκληρότατη συνέπεια, όπως ακριβώς κάνει ο Βούδδας, και να γυρίσουμε στον εαυτό μας και να σιωπήσουμε, δεν πρέπει να ζητήσουμε με τα μέσα αυτά της τυπικής λογικής να εκφράσουμε την άνοξιότητα των ίδιων των μέσων. Αυτό δε κάνει ο συγγραφέας και αυτό κάνουν και άλλοι όσοι χτυπάνε την τυπική λογική και γενικά όσοι χτυπάνε τη λογική. Η λογική δεν χτυπιέται με τη λογική. «Το χειρότερο μέσο, λέγει ο Έγκελσος, για να χτυπήσεις τη λογική είναι λογική». Μια που ο συγγραφέας απορρίπτει τη τυπική και οδσιαστική λογική θα πρέπει να προχωρήσει τουλάχιστον στη διαλεκτική λογική και μ' αυτή να χτυπήσει το απόλυτο κύρος της τυπικής, και λέγει το απόλυτο, γιατί ποτέ δεν μπορεί κανείς ν' άρνηθεί την σχετική αξία της τυπικής λογικής. Η δημιουργική λειτουργία του ανθρώπου είναι πολύ πέρα από τους τύπους της λογικής και δύσκολα θα βρεθεί δημιουργικός άνθρωπος που να δειθεί στους τύπους όχι μονάχα της λογικής, αλλά και της ήθικης, της αισθηματικής, του δικαίου, δύσκολα όμως θα βρεθεί άνθρωπος δημιουργικός που δεν θα καταφύγει στους τύπους ή και δεν θα θέσει νέους τύπους για να εκφράσει τα νοήματα τα πρωταρχικά που του βρίσκουνε την ψυχή. Γι' αυτό δεν πρέπει να παρασύρεται κανείς από τους τύπους με τους οποίους εκφράζονε οι δημιουργικοί άνθρωποι τα νοήματά των και να νομίζει ότι, επειδή χρησιμοποιούνε τα σχήματα τα κοινά, είναι κοινολογία και είναι δοσμένοι της τυποκρατίας ή, όπως λέγει ο συγγραφέας, της λογοκρατίας. Το γεγονός δε ότι το λογικό, που δεν έβανταει την έποπτική και διορατική δύναμη του ανθρώπου, καλλιεργήθηκε έξαιρετικά στο δυτικό πολιτισμό δεν μπορεί να μας δώσει το δικαίωμα να ειπούμε ότι όλη ή πορεία του δυτικού πνεύματος, μετά τον Πράκλειτο, ήτανε λογοκρατική και να φθάσουμε στην ακρότητα να την ονομάσουμε «περίοδο της λογοκρατικής νυκτός» (σελ. 14). Γιατί και αν ακόμα δεχθούμε την υπερβολή αυτή μονάχα στην φιλοσοφική και την επιστημονική σκέψη, απομένει το απόλυτο κράτος της τέχνης, της αρχαίας έλληνικής, της βυζαντινής, της δυτικής μεσαιωνικής χριστιανικής, της αναγεννήσεως (ο ανεξάντλητος αυτός πλούτος αντιλογοκρατικών μορφών), ή κλασική μουσική, όπου εκφράζονται μονάχα άλλες και μυστικές και αντιδιανοητικές δυνάμεις του ανθρώπου, απομένει ο αντιτυπικός κόσμος της ήμιορφίας που γεμίζει κάθε γωνιά της ευρωπαϊκής γης.

δ. Το αναπόδοτο των έποπτειών, της έμπειρικής, μαθηματικής και νοητικής συνδέεται άδιάσπαστα με την φύση του «συνειδέναι».

Καμιά ενέργεια του «συνειδέναι» δεν μπορεί να αναπαρασταθεί, ούτε και να επαναληφθεί. Αν ήτανε δυνατόν να επαναληφθεί θα ήτανε ίσως δυνατόν και να αναπαρασταθεί. Το «συνειδέναι» είναι ενέργεια πρωταρχική, πρωτάκουστη, ανέκκλητη και μοναδική και αυτός είναι ο λόγος που δεν μπορεί να αναπαρασταθεί. Κάθε ενέργεια του «συνειδέναι» είναι πρωταρχική και δεν μπορεί να επαναλάβει μια προηγούμενη που είναι έξ' ιστού πρωταρχική. Το «συνειδέναι» υπάρχει, όρξ, και συγκεντρώνεται: όλόκληρο στην κάθε μία. Αυτό σημαίνει ότι το «συνειδέναι» είναι αρχή του εαυτού του. Και αυτό θα ειπεί ότι το «συνειδέναι» είναι ένα δημιουργικό γεγονός. Για να αναπαρασταθεί αυτό το δημιουργικό γεγονός, αυτή ή δημιουργική ενέργεια, θα πρέπει να μπορεί κανείς να την σταματήσει σ' ένα ώρισμένο σημείο, και να βγει έξω από τον κύκλο της—γιατί αλλιώς δεν θα την σταματήσει—και απ' εκεί να ζητήσει την αναπαράστασή της. Τουτό θα ειπεί ότι πρέπει να βγει κανείς έξω από τη συνείδηση, να χει την συνείδηση απέναντί του, να την κάνει αντικείμενο, πράγμα αδύνατο. Νόμος λοιπόν του «συνειδέναι», μοίρα του «συνειδέναι», είναι το να μη μπορεί να βγει από τον εαυτό του, ούτε να μπορεί ν' αναδιπλασιασθεί, ν' αναδιπλασθεί, να πάει το μισό απ' εδώ και το μισό απ' εκεί, και γι' αυτό, όταν ζητάει να εκφράσει, να ειπεί τι είναι, κάνει τον γύρο του εαυτού του. Αυτό σημαίνει ή συνείδηση περιγράφει τον εαυτό της, κάνει το κύκλο του εαυτού της: όλα τα εκφραστικά μέσα, όλα τα σύμβολα φαίνεται, πως αντί να μας πλησιάζουν στο κέντρον του «συνειδέναι», μάς περιγυρίζουν στην περιφέρειά του. Καί ενώ χωρίς τα σύμβολα έχουμε απόλυτη και άδιάσπαστη βεβαιότητα για το κράτος του «συνειδέναι», μόλις καταφύγουμε στα σύμβολα χάνουμε την απόλυτη ασφάλεια.

Το «συνειδέναι» όμως δεν είναι άδεια αλλά γεμάτη ενέργεια και εκτός αυτού ή γεμάτη αυτή ενέργεια έχει μέσα της ώρισμένα χαράκια, που είναι τόσο βαθιά, όσο είναι το βάθος της ενέργειας του «συνειδέναι»: τα χαράκια αυτά είναι θεμελιακά δεδομένα, που επιβάλλονται με τέτοια δύναμη, ώστε να πιστεύουμε, πως είναι κι' εκείνα κι' έμεις άπρόσσιπα. (1) συγγραφέας κατορθώνει, αν και με συλλογισμούς μάλλον δογματικούς και συγγενικούς της παληάς μεταφυσικής, να φθάσει σ' αυτό το απόλυτο, άπρόσιπο «συνειδέναι», και να το χωρίσει από το κοινό έμπειρικό, έγνωστικό, και αισθησιακό «συνειδέναι» (σελ. 37—57).

1) Η φύση όμως αυτή του «συνειδέναι» δεν έμπόδισε κανέναν απ' όσους την μετανόησαν από το να προσπαθήσουν να την εκφράσουν, άλλοι με τα μέσα της τέχνης, άλλοι με τα μέσα του λογικού, κι' άλλοι με τα μέσα του καθημού του σχετιζομένου συνάμα την αξία αυτών των μέσων.

2) Όσοι δεν μπορούνε ν' ανεβούνε σ' αυτή την απόσπαστη συνείδηση, δεν μπορούνε ποτέ να αποκτήσουνε και καθολική έσωτερική έποπτεία του κοσμού γίνεσθαι είναι δεμένοι στην έμπειρία.

Είναι κρίμα που ο συγγραφέας δεν έχει εντυφίσει στα βαθυστόχαστα έργα του γερμανικού ιδεαλισμού, γιατί τότε θα απέφυγε το όλισθημα να γυρίσει στην παληά μεταφυσική της ψυχής.)¹⁾ Αλλά το γεγονός ότι ο συγγραφέας ανεβαίνει στην έννοια του απροσώπου «συνειδέναι», είναι τόσο σημαντικό — ειδικά δε στον δικό μας τόπο, όπου οι περισσότεροι, που κάνουν πως φιλοσοφούν ή ασχολούνται με τα προβλήματα του πνεύματος, είναι βουτηγμένοι στο βούρκο της κοινότατης έμπειρίας — (ώστε αξίζει και μόνον γι' αυτό να γίνει επαινετικός λόγος για τον συγγραφέα. Τα θεμελιακά αυτά δεδομένα, που είναι βαθύτατα χαράκια μέσα στην ενέργεια του «συνειδέναι», ο συγγραφέας τα ονομάζει «πηγαίας αξιωματικές επιβολές» (σελ. 87) διακρίνει δε τρία τέτοια βασικά άμεσα αξιωματικά δεδομένα: α) ότι «πάντα τα ψυχικά γεγονότα προέρχονται από τινος έκ των ένδον ήμιν διοικούσης πηγής», β) ότι «βεβαιούμεθα άκλονήτως περί της ύπαρξέως του έξωτερικού κόσμου εις τάς παραστάσεις ήμιν» και γ) ότι «βεβαιούμεθα περί του πεπερασμένου του παντός». Με το πρώτο άμεσα δεδομένο διατυπώνει ο συγγραφέας, κατά μεταφυσικό τρόπο, την άρχή του «συνειδέναι», το πρωταρχικό γεγονός, την ένότητα του «συνειδέναι» είναι ή μεταφυσική διατύπωση της γνωσιολογικής θέσεως του Kant: «Das «ich denke» muss alle meine Vorstellungen begleiten können», ήτοι «τό «έγώ σκέπτομαι» πρέπει να παρακολουθεί όλες τις παραστάσεις μου». Το δεύτερο άμεσα δεδομένο είναι ο άλλος όρος του «συνειδέναι», γιατί «συνειδέναι» σημαίνει είδηση για τον έαυτό μου και γ.χ. κάτι άλλο, που είναι άχωριστο ουσιαστικά από τον έαυτό μου, είναι τό αντικείμενο, ή παντοτεινή συντροφιά του έαυτού μου. Το τρίτο άμεσα δεδομένο, έφ' όσον δεν έχει τό σημασία τό ότι οιαδήποτε είκόνα και οιαδήποτε σύλληψη, που δημιουργεί ο νοός, είναι πεπερασμένη, δεν μπορεί να σταθεί ως μεταφυσική άρχή. Τα άμεσα δεδομένα του είδους αυτού, είναι κατανοητά μονάχα με την νοητική έποπτεία, ή, όπως λέγει ο συγγραφέας, αποτελούνε «πηγαίας επιβολές». Η άνάλυση του «συνειδέναι» έχει σκοπό μονάχα να τό περι-

1) Ο συγγραφέας καταλήγει σ' ένα μυστικό παρηγοριό. Η ψυχική ενέργεια είναι ή αιτία του κόσμου. Η ενέργεια αυτή είναι πρώτα προσωπική έμπειρική — έπειτα είναι απρόσωπη, όπως υπάρχει στα μεγάλα πλάσματα, και τέλος είναι καθολική-κοσμική, μετά συνείδηση (σελ. 38). Τον μυστικό αυτόν παρηγοριό τον συνδέει ο συγγραφέας με την παγκόσμια θεσμική ενέργεια: «αυτοί της θεσμικής ενέργειας είναι οι τρόποι αυτού του συνειδέναι». Έτσι από την μεταφυσική της ψυχής πίνει στην μεταφυσική της φύσεως, θεωρεί δε όλη αυτή την κατάκτηση της ψυχικής ενεργείας ως κατάκτηση του ένιατου ψυχικού έργου (σελ. 38-39). Αν αφαιρέσει κανείς την έννοια της θεσμικής ενεργείας — που είναι απαραίτητη στη φιλοσοφική σκέψη του συγγραφέως — οι σκέψεις του είναι συγγενικές με τον μεταφυσικό ιδεαλισμό και προδίδουν έναν παρηγοριό που μοιάζει με εκείνον του Ηλωτίου.

γράφει, να τό υποσημάνει, να τό υποτυπώσει, δεν μπορεί όμως ποτέ να τό φανερώσει, να τό αποδείξει: απόδειξη έδώ δεν υπάρχει, απόδειξη υπάρχει μονάχα στην μαθηματική έποπτεία, γιατί εκεί τό σύμβολο είναι θετικό — αριθμός — και δεν επιτρέπει καμιά παρέκκλιση. Και ή υποδήλιση αυτή έχει αξία μονάχα για κείνον που έχει είδηση έσωτερική, πρωταρχική αυτών των δεδομένων. Τα δεδομένα αυτά είναι ή άφετηρία για κάθε συστηματική έκφραση φιλοσοφικών νόημάτων και είναι πάντα σύνθετα άμεσα γεγονότα. Ο Kant θεμελιώνει επάνω σ' αυτά όλη την οικοδομή της κριτικής του καθαρού λόγου, τα ονομάζει δε «συνθετικούς θεμελιακούς λόγους». Οι συνθετικοί αυτοί θεμελιακοί λόγοι δεν είναι τίποτε άλλο παρά οι μορφές των κατηγοριών, είναι τα θεμελιακά χαράκια του «συνειδέναι», είναι οι τρόποι καθ' ους υπάρχει, ενεργεί «τό συνειδέναι». Οι τρόποι δε αυτοί δεν είναι «εκ των προτέρων κενά» όπως νομίζει ο συγγραφέας (σελ. 16) και γι' αυτό κατηγορεί τον Kant και γράφει πως οι τρόποι του αυτοί, οι κατηγορίες, «είναι προϊόντα άφηρημένης αναλύσεως, μόνον έντός της γλώσσης και δι' αυτής κατορθωτής και ούδέποτε εκπροσωποει περιεχόμενον τι έν τη πραγματική του πνεύματος ζωή» (σελ. 16), αλλά είναι γεμάτοι ζωή, είναι οι ζωντανοί ρυθμοί της ζωής του πνεύματος (του συνειδέναι). Είναι τόση ή δριμύτητα του συγγραφέως και ή προκατάληψη του τόσο μεγάλη, ώστε να θεωρεί και τον Kant ως τυπικό παράδειγμα του λογοκρατικού «καλήματος»: ενώ ή αλήθεια είναι ότι, αν υπάρχει νοός που να είδε πληρέστερα τό όρια του λόγου και τό όρια της πείρας, αυτός είναι ο νοός του Kant. Ο Kant άπάλλαξε τή σκέψη από τον όρθολογισμό και τον έμπειρισμό και άνοιξε πρώτος τό βάθος του «συνειδέναι»: αυτός πρώτος μας άνάλυσε την συνείδηση και στο θεωρητικό και στο πρακτικό και στο ποιητικό και καλλιτεχνικό της μέρος και μας άνοιξε τό μάτια για την δημιουργικότητα που έχει ή συνείδηση. Αλλά και μόνη ή Κριτική του καθαρού λόγου είναι αρκετή για να μας πείσει ότι ο Kant έβριξε πρώτος συστηματικά τό κύρος της τυπικής λογικής και έζήτησε με την κριτική (transzendentale) Λογική να έρμηνεύσει τό βαθύτερο νόημα της ζωής της συνειδήσεως. Παρηγοριεύει δε και παρεξηγεί πολύ ο συγγραφέας τον Kant, αν νομίζει πως ο Kant διδάσκει ότι υπάρχουνε «κενές κατηγορίες». Ήουναντίον ο Kant λέει ότι, «έννοιες χωρίς έποπτεία είναι κενές και έποπτεία χωρίς έννοιες είναι τυφλές» και «νοός και αίσθηση είναι δυνατόν μόνον με τή σχέση των να όρίσσουν αντικείμενα. Αμα τό χωρίσωμε αυτά τό όυδ τότε έχομε έποπτεία χωρίς έννοιες (κατηγορίες), ή έννοιες χωρίς έποπτεία, και τίς δύο φορές δηλαδή όχχωμε παραστάσεις που δεν θ' αναφέρονται σε κανένα όρισμένο αντικείμενο» (Κριτική του καθαρού λόγου έκδ. Cassirer σελ. 228). Αλλά και οι προηγούμενοι θεμελιακοί νόμοι της αίσθήσεως, όπως είναι ο χώρος και ο χρόνος, δεν υπάρχουνε χωριστά και άδειοι από τό πράγματα: γι' αυτό και δεν μπορεί κανείς να τους αισθανθεί.

χωριστά. «Ο χρόνος, λέει ο Kant, δεν μπορεί να γίνει χωριστά αντικείμενο της αίσθησης» (σελ. 171).

Γενικά ο Kant και οι διάδοχοί του έδωκαν στη συνείδηση, στο «συνειδέναι», βαθύτατο περιεχόμενο και όχι μονάχα θυμίζον οσα είπαν ο Πράκλειτος αλλά και ευρύνουν και ανεραυώνουν το άποσπασματικό έργο του Πρακλείτου. Τουτό ισχύει ιδιαίτέρως για τον Έγκελο και τον Schelling.

6. Έρωτάται τώρα αν τα άμεσα αυτά δεδομένα είναι άσχετα με τα θεμέλια της επιστήμης και συγκεκριμένης της θεωρητικής φυσικής και της μαθηματικής επιστήμης, ή μήπως επάνω ακριβώς σ' αυτά, τουλάχιστον στα άμεσα δεδομένα της μαθηματικής έποπτείας, στηρίζεται όλη ή οικοδομή της επιστήμης. Και έρωτάται ακόμη αν ή νεώτερη θεωρητική φυσική και τα μαθηματικά του ευρωπαϊκού πολιτισμού στηρίζονται στην έμπειρική έποπτεία: Ο συγγραφέας παραδέχεται ότι μονάχα ή θεωρία της σχετικότητας στηρίζεται στα άμεσα αυτά δεδομένα, και αυτό ή είπει ότι μόνον αυτή είναι απαλλαγμένη από την τυπική λογική. Και αυτή ή γνώμη του συγγραφέως έχει άτυχώς την ίδια αίτια, προέρχεται από την γενική, όπως είπα, άμαρτία, που βραίνει τους περισσότερους Νεοέλληνες που καταπιάνονται με φιλοσοφικά προβλήματα, πηγάζει από το άπιστόρητο. Γιατί είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι ελόκληρη ή ιστορία της θεωρητικής φυσικής και των μαθηματικών δεν είναι τίποτε άλλο παρά μία αδιάκοπη πάλη κατά της έμπειρίας, και κατά των σχημάτων της τυπικής λογικής (πρόλ. τό κλασσικών έργων του Ernst Cassirer, Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit, 3 τόμ. έκδ. Β'. 1911). Η νεώτερη φυσική, όπως θεμελιώθηκε από τον Γαλιλαίο, τον Νεύτωνα και συμπληρώνεται και ευρύνεται σήμερα από τους Einstein και Planck δεν στηρίζεται στην έμπειρία, αν και έξηγει την έμπειρία. Από την αρχή του 17ου αιώνα άρχισε ή φυσική να χωρίζεται από την έμπειρική και κοινή γνώση, (πρόλ. Bertrand Russell, Philosophie der Materie, γερμ. μετάφρ. 1929, σελ. 161, 203). "Ένα κριτικό σημείωμα δεν παρέχει βέβαια τον χώρο για ν' αναπτύξουμε μια μιά περίπτωση χωριστά και να δείξουμε ότι όλη ή πορεία της σκέψης των θεμελιωτών της θεωρητικής φυσικής είναι αντιέμπειρική, ή τουλάχιστον υπερέμπειρική. Και αυτή ή έποχή του φυσικού φωτός και του όρθου λόγου, ο δέκατος ύψος αιώνας, που χαρακτηρίζεται με την τάση της πρό την λογοκρατία, έχει άπειρα στοιχεία αντιλογικά και κρύβει δυνάμεις, που φανερώνονται και στους συγγραφείς, αντιτυπικές και αντιδιανοητικές (πρόλ. Ernst Cassirer, Die Philosophie der Aufklärung, 1932).

7. Δύο είναι, κατά τον συγγραφέα τα θεμελιώδη σφάλματα της μέχρι τώρα λογικής: α) ότι δέχεται την σταθερότητα της ούσίας του αντικειμενικού κόσμου και β) ότι δέχεται την σταθερότητα του υποκειμένου. Ως παράδειγμα δέ μοναδικό, που στρέφεται κατά της μέχρι

τώρα λογικής, θεωρεί μονάχα την θεωρία της σχετικότητας. Έπειδή ο συγγραφέας δεν χωρίζει την τυπική από την ουσιαστική λογική ή την κριτική λογική του Kant, για αυτό είναι εύνοητο ότι τα σφάλματα αυτά τ' αποδίδει και στην κριτική και στην ουσιαστική λογική. Η κριτική του καθαρού λόγου κατέρριψε ακριβώς την αντίληψη ότι το αντικείμενο είναι «σταθερά τις ούσια» και προσδιώρισε την μορφή του πέρα και πέρα από το υποκείμενο. Η δέ νεώτερη ψυχολογία κατέρριψε την έννοια της σταθερότητας του υποκειμένου. "Ότι το άτομικό υποκείμενο δεν είναι τίποτε το σταθερό, αυτό, νομίζουμε, δεν χρειάζεται καμιά άνάλυση, άρκεί να είπούμε ότι δεν υπάρχει στιγμή χρόνου όπου το άτομικό υποκείμενο να είναι το αυτό και άμετάβλητο. "Ότι όμως ή έννοια ή λογική του υποκειμένου, ή έννοια του λογικού συνειδύτος, είναι ανάγκη να είναι σταθερή, γιατί άλλοιως ή γνώση είναι κάτι αδύνατο, τουτό είναι λογικά αναμφισβήτητο. Άλλο είναι το ψυχολογικό και άλλο το λογικό υποκείμενο, το πρώτο είναι κάτι που άλλοιώνεται αδιάκοπα, το δεύτερο είναι κάτι που μένει σταθερό. Η ταυτότητα του έγώ δεν είναι ψυχολογική άπαίτηση (δπως νομίζει ο συγγραφέας σελ. 77) αλλά λογική άπαίτηση, είναι λογική αρχή. Χωρίς αυτήν δεν μπορεί να γίνει λόγος για τίποτα, δεν μπορεί να σταθεί καμιά κρίση, που να μπορεί ν' ανακοινωθεί και να έχει την αξίωση ούουδήποτε κύρους. Ψυχολογικά δεν είμαστε ποτέ οι ίδιοι, δεν είμαστε λογικοί, και αυτό ακριβώς έννοει ο Πράκλειτος όταν λέγει ότι οι άνθρωποι είναι «κατά φύσιν άλογοι».

Ο συγγραφέας προσπαθεί επίσης να προσβάλλει το κύρος των νόμων του αποχωρήτου λόγου, της αντιφάσεως και της ταυτότητας με ψυχολογικά έπιχειρήματα χωρίς να έννοει ότι κατ' αυτόν τον τρόπο κάνει «μετάβασιν εις άλλο γένος» γιατί κανένα ψυχολογικό έπιχείρημα

1) «Την κοπερνικανική στροφή» με την όποια αρχίζει ή «κριτική του καθαρού λόγου» δεν την νοιώθει κανείς ούτε και την έκτιμα όρθά άμα νομίζει ότι σημαίνει μονάχα ένα άπλο άναποδογύρισμα της έξαρτήσεως που έγινονταν κυριαρχή ως τότε μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου. Σε μιά άπλή αντιστροφή των βροών θα έμεναν τα στοιχεία, για την σχέση που πρόκειται, στην παληά των ύπόσταση, ενώ το νόημα της κριτικής θέσεως του προβλήματος συνίσταται ακριβώς σε τουτό, ότι ή διαφορετική τάξη μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου κλείνει μέσα της και μιά διαφορετική σημασία. Η έννοια του αντικειμένου αντικαθίσταται με το πρόβλημα του είδους και της μορφής της γνώσεως, με την όποια και μόνην επιτυγχάνεται ή αντικειμενικότητα. Μονάχα με όρισμένες γνωστικές προϋποθέσεις, (όρους γνώσεως) και με βίαση τον χώρο, τον χρόνο, το μέγεθος, τον αριθμό, την αιτιότητα, είναι δυνατόν να όρισθαι έκείνο που όνομάζουμε αντικείμενο. (E. Cassirer, Das Erkenntnisproblem τόμ. 3, σελ. 4).

δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ καταρρίψει καὶ τὸν μικρότερον λογικὸν νόμον. Αὐτὸ εἶναι, ὅστερα ἀπὸ τὴν τεράστια ἐργασία τῶν τελευταίων ἐξήντα ἐτῶν, πλέον ἀξίωμα. Μονάχα μὲ τὴν λογικὴν τοῦ Ἠγγέλου ὑπάρχει τρόπος νὰ περάσει κανεὶς τὶς Συμπληγάδες πέτρες τοῦ ἀποχρῆντος λόγου καὶ τῆς ταυτότητος, μὲ τρόπους δηλαδὴ καὶ ἐπιχειρήματα οὐσιαστικῶς ἀνώτερα ἀπὸ τὴν τυπικὴν λογικὴν. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ νόμοι εἶναι τὰ τυπικὰ κριτήρια τῆς ἀλήθειας καὶ ἐν ὅσῳ παραμένει κανεὶς μέσα στὰ ῥέματα τοῦ λογικοῦ δὲν μπορεῖ νὰ καταπατήσῃ αὐτοὺς τοὺς νόμους. Εἶναι βέβαια ἀναντίρρητο ὅτι ἅμα ἀνεβεί κανεὶς στὴν πρώτη πηγὴ τῆς ζωῆς, φθάσει δηλαδὴ στὸ ἔσχατον ὄριον «τῆς ἐπιστροφῆς εἰς ἑαυτὸν» καὶ ἀνακαλύψει μέσα του τὸ «ἀείζον πῦρ» τότε τὰ γνωστὰ λογικὰ σχήματα δὲν ἀρκούνε γιὰ νὰ ἐκφράσουνε ὅλο ἐκεῖνο τὸ ρεῦμα τοῦ λόγου, τοῦ κοινοῦ καὶ καθολικοῦ λόγου τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ τότε τὰ μέσα αὐτά, δὲν χάνουν πάλι ὁλότελα τὴν ἀξία τους, ἀλλὰ ἔχουνε σχετικὴ ἀξία. Ἐν ὅσῳ ὁμοίως βρίσκεται κανεὶς στὰ προηγούμενα στάδια τῆς ζωῆς, τὰ μέσα αὐτὰ τὰ λογικὰ ἔχουν ἀκέραιον κύρος. Τὰ ἐπιχειρήματα δὲ πού φέρνει ὁ συγγραφεὺς κατὰ τῆς ἀξίας τοῦ συλλογισμοῦ (σελ. 81—82) εἶναι γνωστὰ, καὶ ἀπὸ τὸν Mill, καὶ κυριώτατα ἀπὸ τὸν Kant. Τὸ σκληρότερον χτύπημα κατὰ τοῦ συλλογισμοῦ τὸ ἔκαμε ὁ Kant, γιατί ὁ Kant κατήρτισε νὰ ἐμβάλῃ περισσότερον στὸ νόημα τῆς κρίσεως, καὶ ἐχώρισε τὶς κρίσεις σὲ ἀναλυτικὰ καὶ συνθετικὰ. Ὁ συλλογισμὸς τῆς τυπικῆς λογικῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μὲ ἀναλυτικὴ κρίση, δηλαδὴ δὲν εὐρύνει καθόλου τὴν γνώση πού ἔχομε γιὰ κάτι, ἀλλὰ τὴν ἐπεξηγεῖ μονάχα (βλ. Κριτικὴ τοῦ καθαρῦ λόγου, ἐκδ. Cassirer σελ. 111).

8. Ἡ λογοκρατικὴ νοστοροπία εἶναι κατὰ τὸν συγγραφέα ἡ αἰτία καὶ τῆς ἠθικῆς καταπτώσεως πού παρατηρεῖται γενικὰ σήμερον στὸ πλαίσιο τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ σημερινὴ κρίση εἶναι κατ' αὐτὸν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς νοστοροπίας, καὶ σύμπτωμα μονάχα τῆς καθολικῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς κρίσεως εἶναι ἡ οἰκονομικὴ κρίση (σ. 11). Ὅτι ὑπάρχει μὲ στενιότατη σχέση μεταξύ τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς κρίσεως εἶναι ἀναμφισβήτητο καὶ μόνον ἀνίδεοι μποροῦν νὰ ἰσχυρισθῶν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ χωρισθῶν ἀπόλυτα τὰ οἰκονομικὰ ἀπὸ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα, ὑπάρχουν μάλιστα λόγοι ἀντικειμενικοὶ πού μᾶς πείθουν ὅτι τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα εἶναι ἐκφράσεις τῶν πνευματικῶν, εἶναι δηλαδὴ δευτερογενῆ (πρβλ. Max Weber, Religionssoziologie τόμ. 1, σελ. 12) Ὅτι ὁμοίως ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς κρίσεως εἶναι ἡ λογοκρατικὴ νοστοροπία, τοῦτο δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητο, δεδομένου μάλιστα ὅτι οἱ ἐκδηλώσεις τῆς κρίσεως εἶναι φαινόμενα πέρα καὶ πέρα ἀντιλογικὰ ὅπως τὸ ἀντιφατικὸ γεγονός πού ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς (σελ. 122) «καθ' ὅ εἶναι ἀδύνατος ἡ πρόσκτησις τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου ὑπὸ μεγίστου μέρους τῶν φιλέργων ἀνθρώπων, ἐνῶ γέμουν αἱ παρακαταθήκαι τοῦ κόσμου ἀπὸ τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαζοῦντα ὑλικά». Ἐδῶ λοιπὸν ἔχομε ἓνα γεγονός ἀντικείμενο στὸ

πνεῦμα τῆς λογοκρατίας, ἡ κρίση ὑπάρχει ὄχι γιατί ὑπάρχει πολὺ, ἀλλὰ γιατί ὑπάρχει λίγο λογικὸ, λίγη λογικότητα. Ὅτι τώρα ἡ λογικότητα μόνη τῆς δὲν μπορεῖ νὰ ρυθμίσει τὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν καὶ προσαπαιτεῖται καὶ ἡ ἠθικότητα, αὐτὸ εἶναι βέβαιον ἐκτὸς κάθε ἀμφισβητίας. Ὁ συγγραφεὺς πιστεύει (σελ. 118) ὅτι ὁ κόσμος ἢ ἦτανε ἀλλοιότικος, ἡ ζωὴ καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν ἢ ἦτανε ἡρεμώτερη, ἐν ἡ ἱστορία τοῦ ἐλληνο-εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος δὲν εἶχε πάρει τὸν λογοκρατικὸ δρόμον, οἱ ἀνθρώποι ἢ ἀκουαν εὐκολώτερον «τὴν ἐκ τῶν ἔνδον φωνὴν τῆς θεότητος». Ἀλλὰ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ὀργάνωσις τῆς ζωῆς χωρὶς λογικὸν; Εἶναι δυνατόν νὰ ρυθμισθῶν οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων χωρὶς τάξιν λογικὴν καὶ χωρὶς λογικῶς ἀντικειμενικὰ κριτήρια; Καὶ αὐτοὶ ἀκόμα οἱ ὀπαδοὶ τῆς «ἀνωτέρας ἠθικῆς τῶν Ἰνδιῶν», τοὺς ὁποίους τόσο συμπαθεῖ ὁ συγγραφεὺς, δὲν μποροῦν ν' ἀποφύγουν μὲ λογικὴν τάξιν τῆς ζωῆς των. Μία δὲ σύνθετη κοινωνία, μὲ τὰ ἄπειρα νήματά της, ἢ μεταβάλλονταν σ' ἓνα ἀλληλοσπαρασσόμενο συνάφι, ἐν ἔλλειπτι καὶ ἡ λογικὴ ρύθμιση — καὶ ὁ μικρὸς αὐτὸς βαθμὸς τῆς λογικῆς ρύθμισεως — γιατί τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ ἀνθρώποι πάσχουν σήμερον ὄχι γιατί τοὺς πιέζει ἡ λογοκρατικὴ ρύθμιση τῆς ζωῆς των, ἀλλὰ γιατί δὲν θέλουν νὰ μποῦν σὲ μερικὰ, θεμελιώδη λογικὰ σχήματα. Οὔτε μποροῦμε σήμερον νὰ γυρίσωμε πίσω, ν' ἀρνηθῶμε τὸ μηχανικὸ μέρος τῆς ζωῆς, καὶ γενικὰ νὰ χτυπήσωμε τὴν μηχανὴν καὶ τὸν μηχανισμό, γιατί ἡ ἀρνήσις εἶναι τὸ χειρότερον μέσον γιὰ νὰ χτυπηθῇ κάτι, νὰ χτυπηθῇ ἓνα κακό ἢ ὑπερνίκησις εἶναι ὁ μόνος ὀρθὸς δρόμος: πρέπει νὰ κατακτῶμε πέρα καὶ πέρα τὸν μηχανισμό, νὰ τὸν κάνωμε δοῦλο καὶ νὰ παύσωμε νὰ εἶμαστε ἐμεῖς δοῦλοι του.

Ἁ συγγραφεὺς κατακρίνει τὸν μηχανικὸν πολιτισμὸν καὶ τὸν θεωρεῖ ὑπόλογο γιὰ τὴν ἠθικὴν πτώσιν τοῦ κόσμου, προβλέπει δὲ μὲ βεβαιότητα τὴν κατάρρευσιν τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ πνεύματος, χωρὶς ὁμοίως νὰ προσδλέπει μὲ συμπάθειαν στὸ καθεστῶς τοῦ κομμουνισμοῦ, γιατί, ὅπως ὀρθώτατα καὶ ὁ ἴδιος κρίνει, ὁ κομμουνισμὸς εἶναι ἓνα παρακλάδι αὐτοῦ τοῦ μηχανικοῦ, ὑλικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πνεύματος τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Ἡ ὑπερνίκησις ὁμοίως τοῦ πνεύματος τούτου τοῦ ἐξωτερικοῦ δὲν μπορεῖ γὰ γίνεσθαι μὲ τὴν ρωμαντικὴν στροφήν στὴν ἀνώτερη ἠθικὴ τῶν Ἰνδιῶν, ὅπως φαίνεται νὰ πιστεύει ὁ συγγραφεὺς, ἀλλὰ μὲ τὴν καθολικὴν καὶ ολοκληρωτικὴν ὑποταγὴν καὶ ὑποδούλωσιν τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ στὴν ἀνώτερη ἀξία τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἐτύχως ὑπάρχουνε τόσκι στὴ Δύση πού χτυπᾶνε τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ ἀνθρώπου στὸν μηχανισμό, ὥστε νὰ χεὶ κανεὶς σοβαροὺς λόγους νὰ πιστεύει, ἀντίθετα πρὸς τὸν συγγραφέα, ὅτι ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς, ἅμα τὸν κοιτάζει κανεὶς σ' ὅλο του τὸ βάθος, ἔχει μεγάλη δυναμικότητα καὶ τὸ πνεῦμα του μπορεῖ νὰ ἀφομοιώσῃ ὄχι μονάχα τοὺς Ρώσους, πού πρὸς τὸ παρὸν ἄρχισε νὰ τοὺς ἀφομοιώνει μονάχα ἐξωτερικὰ, δηλαδὴ τεχνικὰ καὶ οἰκονομικὰ, — καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργον

του κομμουνισμού—όπως έγινε πρό πενήντα ἐτῶν με τοὺς Ἰάπωνας, ἀλλὰ καὶ ἄλλους τοὺς ἀνατολικούς λαούς. Ἄν οἱ λαοὶ αὐτοὶ μπόυνε στὸ δρόμο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ἂν οἱ Ῥώσοι ἀφομοιωθῶνε πραγματικά—γιατί ἔτι γίνεται τήρα εἶναι τὰ πρῶτα βήματα—τότε θὰ τὸ δυναμώσουνε, ἀντὶ νὰ τὸ ἀδυνατίσουνε, τὸ πνεῦμα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ εἶναι τόσο τὸ χάσμα ποὺ χωρίζει Ἀνατολή καὶ Δύση ποὺ θὰ ἦτανε τολμηρὸ νὰ πιστεύσει κανεὶς πῶς μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀφομοιώσει ἢ μὰ τὴν ἄλλη. Ἰουναντιὸν ἐκεῖνο ποὺ ἐγίνονταν πάντα, θὰ γίνει πιθανώτατα καὶ τήρα, θὰ δώσει δηλαδὴ ἢ μὰ στὴν ἄλλη κάτι, κι' ἔτι πάρει ἢ μὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη θὰ τὸ ζυμώσει με τὸ δικό της τρόπο. Ἐὰ πνεύματα αὐτὰ θὰ μένουν χωρισμένα, γιατί εἶναι στὸ βέλος διαφορετικά, ὅσο διαφορετικὸς εἶναι ὁ Ηούδδας ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο.

II. Ὁ συγγραφεὺς ζητώντας ἐνόχους γιὰ τὴν παραισθητικὴ, ὅπως λέει, κατάσταση τῆς φιλοσοφίας, τῆς στροφῆς δηλαδὴ τῆς σκέψεως γενικά στὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας καὶ στοὺς λογικοὺς νόμους, νομίζει ἔτι τοὺς βρίσκει στὰ δύο μεγάλα φιλοσοφικά πρόσωπα τῆς ἀρχαιότη-
τας, στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη. Αὐτοὶ εὐθύνονται (σελ. 114). «Καὶ ὁ μὲν πρῶτος (Πλάτων) λόγιη τῆς ποιητικῆς προδιαθέσεώς του, ἐχρησιμοποίησε τὴν ἐλευθερίαν τὴν παρεχομένην ἐν τῇ ἀναπαραστα-
τικῇ σκέψει ἐκ τῆς σθέσεως τῶν πηγαιῶν ἐπιβολῶν, πρὸς δημιουργίαν τοῦ κόσμου διὰ τῶν πτερύγων τῆς φαντασίας του καὶ ἐπὶ τῇ βάζει τῶν εὐγενῶν πόθων τζυ, οὕτως ὥστε ἢ δι' αὐτοῦ συντελουμένη ἀκου-
σία παρόρμησις πρὸς τὸ γνωρίζειν με ἐσβεσμένον τὸν πρὸς τοῦτο ἀρ-
μόδιον πηγαῖον φωτισμόν, νὰ ἔχει ὡς ἀντισήκωμα τὴν ὁρῶσον τὴν ὅποιαν ρίπτουν τὰ ἔργα του εἰς τὴν ἀύχμηρὰν ἀτιμώφαιραν τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ὁ δὲ δεύτερος ὅμως ἐν τῇ πρὸς θετικισμὸν ροπῇ του ἐξέλαβε τὴν κατόπιν τῆς σβέσεως ἐκεῖνης συντελουμένην ἀπομό-
νωσιν ἡμῶν εἰς τὸ ἐμπειρικὸν περιεχόμενον ὡς τὴν μόνην πραγματι-
κότητα καὶ προσεπάθησε νὰ τὴν κατοχυρώσει λογικῶς, διακρινίζων οὕτω τὸ παραισθητικὸν αὐτοῦ πάλημα» (σελ. 114). Εἶναι κρίμα ἔτι ὁ συγγραφεὺς δὲν γνωρίζει τοὺς ἀρχαίους καὶ δὲν ἔχει εἰσοῦσει στὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος, γιατί ἄλλοιως δὲν θὰ διατύπωνε μὰ τόσο βε-
ρειαῖα κατηγορία ἐναντιὸν του. Γιατί ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ἀριστοτέλη, θὰ μποροῦσε νὰ δεχθῆ κανεὶς ἐκεῖνο ποὺ λέει ὁ συγγραφεὺς, ἂν καὶ πρέ-
πει νὰ ἔχει κανεὶς πάντα κατὰ νοῦν ἔτι ἡ ἐμπειρία τοῦ Ἀριστοτέλη συνδέεται στενῶτατα με τὴν μεταφυσικὴ του. Ἐὰ τὸν Πλάτωνα ὅμως δὲν μπορεῖ, ὅσο καὶ ἂν βιάσει τὰ κείμενα, νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ἕνα τέτοιο πρᾶγμα, πῶς δὲν εἶχε μέσα του ἀναμμένο πάντα τὸ φῶς τὸ πηγαῖο τοῦ πνεύματος, οὔτε μπορεῖ νὰ εἰπεῖ ἔτι ὁ Πλάτων «ὥρμησε πρὸς τοὺς ἀλλέρας διὰ τῶν πτερύγων τῆς φαντασίας του» ἔκτος ἂν θεωρεῖ κανεὶς «ἀλλέρας» τίς ἰδέες τοῦ Πλάτωνος καὶ ἔλη τὴν θεωρία περὶ κόσμου! Καὶ μόνον τὸ Συμπόσιον, ἢ θεωρία δηλαδὴ τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὸν ἔρωτα, θὰ μποροῦσε ν' ἀνατρέψει μὰ τόσο βερειαῖα κατηγορία. Ἐὸ «πηγαῖον φῶς» ὁ πηγαῖος φωτισμός, περὶ τοῦ ὁποῦ

μιλεῖ συχνὰ ὁ συγγραφεὺς, εἶναι γιὰ τὸν Πλάτωνα τὸ κέντρον τῆς φιλοσοφικῆς του σκέψεως, καὶ γύρω σ' αὐτὸ συγκεντρώνονται ὅλοι του οἱ στοχασμοί. Στὴν VII ἐπιστολῇ του ἐκφράζεται ὁ Πλάτων με περισσὴ σαφήνεια γιὰ τὸ φῶς αὐτὸ ποὺ ἀνάθει «ἐξάλφνης» καὶ δὲν σβύνει πιά ποτὲ παρὰ «τρέφει ἑαυτό». Ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ ἐδῶ ὅπως ὁ Ἡράκλειτος περὶ τοῦ λόγου τῆς ψυχῆς, «λόγος ψυχῆς ἑαυτὸν αὖξων». Δὲν ὑπάρχει ἄλλο πνεῦμα στὸν κόσμον, ποὺ νὰ ἔζησε τόσο ἐντονα καὶ τόσο πλούσια αὐτὸ τὸ φῶς ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Ὁ Πλάτων εἶναι ὁ νοῦς με τὸ «ἀείζωνον πῦρ» τοῦ Ἡρακλείτου, νοῦς ποὺ δὲν δεσμεύεται ἀπὸ κανένα τύπο, καὶ γι' αὐτὸ προτιμᾷ τὴ διαλογικὴ μορφή τοῦ λόγου γιὰ νὰ μὴ τυχὸν δεθεῖ στοὺς τύπους τοὺς γνωστοὺς τοῦ λόγου, εἶναι διαρκῶς σὲ κίνηση. Ὁ Πλάτων εἶναι ἄλλως τε ὁ μόνος ποὺ κατάλαβε στὴν ἀρχαιότητα τὸν Ἡράκλειτο, τὰ δὲ λόγια ποὺ βάζει στὸ στόμα τοῦ Σωκράτη καὶ ποὺ ὁ συγγραφεὺς βάζει γιὰ μοῖτο στὸ βιβλίον του ἀπο-
δείχνουν ἀκριβῶς πόσο βαθιὰ ἀφομοίωσε ὁ Πλάτων τὸν Ἡράκλειτο. Ὁ συγγραφεὺς ἀδικεῖ ἐπίσης πολὺ με ὅσα γράφει (σελ. 114 — 117) καὶ τὸν Παρμενίδη, γιατί στὸν Παρμενίδη ἀνήκει ἢ τιμὴ ὅτι ἐχώρισε πρῶτος τὸν δρόμο τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀπάτης ἀπὸ τὸν δρόμο τῆς ἀλή-
θειας καὶ τοῦ λόγου. Ἐπίσης ἀδικεῖ ὁ συγγραφεὺς καὶ μάλιστα κατὰ τρόπο σκληρὸ (σελ. 72), τὸν φιλόσοφο ποὺ στὴν ἐποχὴ μας ἐργάσθηκε περισσότερο καὶ εὐκρινέστερα ἀπὸ ἄλλους τοὺς ἄλλους γιὰ νὰ στηρίξει τὰ δίκαια ποὺ ἔχουν οἱ ἄμεσες γνωστικὲς δυνάμεις, τὸν Bergson¹⁾ εἶναι ἀλήθεια ἔτι ὁ Bergson δὲν εἶναι πρωτότυπος στὶς ἰδέες του, καὶ ἀντλεῖ πολλὰ ὄχι ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο, ὅπως φαίνεται νὰ πιστεύει ὁ συγγραφεὺς (σελ. 139), ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Schelling. Μόλον τοῦτο ὅμως ὁ Bergson εἶναι ὁ φιλόσοφος ἐκεῖνος ποὺ πρῶτος σὲ μιὰ ἐποχὴ πνευματικῶς στείρα καὶ ἀποξηραμένη ξανάφερε πάλι μιὰ δρο-
σιὰ στὰ μυαλὰ τῶν ἀνθρώπων. Ἐπίσης πλανᾶται ὁ συγγραφεὺς πι-
στεύοντας ἔτι οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἐγκαινίασαν στὴν ἐποχὴ μας νέα μέθοδο, χωρὶς καμμιά γνωσεολογικὴ ὑπόδειξη ἀπὸ τὴν φιλοσοφία (σελ. 127). Ὁ Russel γράφει: «Ἐν τούτοις, πρὶν ἀκόμα οἱ φυσικοὶ ἐπι-
φέρουν τὸ ρήγμα στὸ οἰκοδόμημα, ὑπῆρχαν ὀρισμένες ἀντιρρήσεις γνωσιολογικῆς φύσεως κατὰ τοῦ παλαιοῦ συστήματος». Ἐπειτα πλα-
νᾶται ὁ συγγραφεὺς πιστεύοντας ἔτι οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἀκολούθη-
σαν μόνες τους ἀντιαισθησιακὴ μέθοδο, γιατί ὅλη ἡ φιλοσοφικὴ ἐργασία τοῦ Νεοκαντιανισμοῦ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ συστηματικὴ

1) Ἐπειτα ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τοῦ Bergson εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε εἶναι ἀδύνατον ἕνας ἀνθρώπος ποὺ γράφει τόσο ὄρατα, ποὺ ἔχει τέτοια τέ-
χνη καὶ τέτοια χάρη τοῦ λόγου ν' ἀντλεῖ ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ λογικόν, ὅπως
πιστεύει ὁ συγγραφεὺς, λέγοντας πῶς ὁ Bergson ἔμεινε στὸ πλαίσιο τῆς λο-
γοκρατίας. Ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς ἔχει κάποιες ἄλλες πηγές μέσα του κι' αὐτὲς
τὸν ὤθησαν νὰ χτυπήσει τὴν λογοκρατίαν.

ἀντιαισθησιακή ἐρμηνεία τῆς γνώσεως. (Πρβλ. κυρίως H. Cohen, Die Logik der reinen Erkenntnis καὶ Heinrich Rickert, Der Gegenstand der Erkenntnis.) Ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος ὡς κάτι αὐτοτελές, ἐνῶ δὲν εἶναι παρὰ ἢ ὀργανική συνέπεια προγενεστέρων ἐργασιῶν. Ὁ Russel γράφει: «εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰποῦμε μερικὰ γιὰ τὸ σύστημα τοῦ Νεύτωνος, γιατί ὅλα τὰ ἐπόμενα (καὶ ἐννοεῖ τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος) ἐπειδὴ εἶναι ἀνάπτυξις τοῦ συστήματος τούτου, δὲν γεννήθησαν σὰν κάτι πέρα καὶ πέρα νέον» (πρβλ. Philosophie der Materie, σελ. 12).

10. Παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα ποὺ δὲν μ' ἀφίνει ἡ στενότητα τοῦ χώρου ν' ἀναφέρω, ὁ συγγραφεὺς σκέπτεται αὐτοτελῶς καὶ ἔχει ἐσονδήποτε καὶ ἂν τοῦ λείπει ἡ συστηματικὴ φιλοσοφικὴ παιδεία — ἐκεῖνος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τὸ χαρακτηρίσει κανεὶς φιλοσοφικὴ ὕρασις. Ἐξῆσε ὠρισμένα βασικά νοήματα τῆς πνευματικῆς ζωῆς μέσα του καὶ τυχαία βρήκε καὶ συγγένεια μὲ κάποιες ἄλλες πηγές. Περιορίζεται βέβαια κακῶς στὸν Βούδδα καὶ στὸν Ἡράκλειτο — ἂν καὶ δὲν μπορούνε νὰ σταθοῦνε καὶ οἱ δύο αὐτοὶ μαζί — ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ πάει στὸν Πλάτωνα, στὸν Πλωτῖνο, στὸν Λύγουστινο καὶ στοὺς μεγάλους φιλοσόφους τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἡ σκέψις καὶ ἡ σειρά τῶν συλλογισμῶν τοῦ συγγραφέως ἔχει ροὴ κανονικὴ, γενικὰ δὲ φανερῶνει ἕναν ἄνθρωπο ποὺ ἔχει φιλοσοφικὴ διάθεση, μὰ ποὺ δὲν κατῴρθωσε — ἴσως γιὰ λόγους ἐξωτερικούς — ν' ἀφομοιώσει «τὰ πεπραγμένα τῆς φιλοσοφίας». Εἶναι ἀρκετὰ αὐτοδίδακτος καὶ συνεπῶς κάνει τὸ σφάλμα ποὺ κάνουν ὅλοι οἱ αὐτοδιδάκτοι, νὰ μὴν μποροῦν ν' ἀποφύγουν σφάλματα ποὺ ἔκαναν ἄλλοι. Ἔχει πολλὰς φορές ἀρκετὰ ἐπιτυχεὶς διατυπώσεις, ἂν καὶ πολλὰς φορές, ἰδίᾳ δὲ στὸ κεφάλαιον «περὶ τῶν δύο ἐν ἡμῖν συνειδήσεων», εἶναι πολὺ ἀσαφής καὶ ἀνακατῶνει τόσο πολὺ τὴν μεταφυσικὴν του μὲ τὴν ψυχολογίαν του, ὅπως ἄλλοῦ ἀνακατῶνει τὸν Ἡράκλειτο, μὲ τὸν Einstein, ποὺ δυσκολεύεται κανεὶς νὰ παρακολουθήσει τὸν εἰρημὸ τῶν σκέψεών του καὶ ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι πολλὰ πράγματα τοῦ μένου ἀναφομοίωτα. Ἔχει βέβαια τὴν δύναμιν ὁ συγγραφεὺς ν' ἀναχινεύει καὶ ν' ἀναπροσαρμιόζει ψυχικὰ ὠρισμένα παλαιότερα νοήματα, γιατί ὁ ἴδιος ἔχει φιλοσοφικὸ αἰσθητήριον, ἀλλὰ ἡ ἀναχίνευσις αὕτη γίνεται κάποτε κάποτε παραβίασις, ὅπως σὲ ὠρισμένα ἀπροσπάσιμα τοῦ Ἡρακλείτου, ὅταν ζητάει ὁ συγγραφεὺς ν' ἀποδείξει μ' αὐτὰ ἀξιιώματα τῆς σημερινῆς θεωρητικῆς καὶ μαθηματικῆς φυσικῆς. Ἔχει ὅμως ποὺ δὲν μπορούμε νὰ παρακολουθήσωμε τὸν συγγραφέα εἶναι τὸ μέρος τῆς μεταφυσικῆς του ἐδῶ ὁ συγγραφεὺς εἶναι πέρα καὶ πέρα δογματικός· ἔτσι δέχεται «παγκόσμιον συναίδησιν εἰσβάλλουσαν εἰς ἡμᾶς» (σελ. 23). Ἐφ' ὅσον ὅμως θέλωμε νὰ φιλοσοφοῦμε, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ μὴ προσπερνῶμε τὰ ὅρια τοῦ κριτικοῦ ἢ καὶ τοῦ διαλεκτικοῦ νοῦ, γιατί τότε παύομε νὰ φιλοσοφοῦμε καὶ ἀρχίζομε νὰ μυθολογοῦμε. Ἀπὸ τὸ βάλως ὅμως τοῦ βιβλίου ἀκούονται τόνοι βαρῆ καὶ δυνατὰ ὀρθοσκευτικοί, τόνου

ποὺ βγαίνουν ἀπὸ ἕνα ἀληθινὸ πόνον ζωῆς. Αὐτὸς ὁ πόνος καὶ ἡ ἀνώτερη μελαγχολία ποὺ πηγάζουν ἀπὸ βαθειὰ κατανόησιν ἔφεραν τὸν συγγραφέα στὸ Βούδδα. Ἡ ἐπαφή του ὅμως μὲ τὰ δόγματα τοῦ Βούδδα ἔκανε τὸν συγγραφέα νὰ ὑποτιμῆσει τὴν ἐννοίαν τῆς προσωπικότητος, γιατί αὐτὸ χαρακτηρίζει κυρίως τὸ βουδδισμό, ἢ ὑποτίμησιν καὶ ὁ ἐκμηδενισμὸς τῆς προσωπικότητος, καὶ νὰ ἐκφρασθεῖ ὑποτιμητικὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνας ποὺ ἀνύψωσαν τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν ἔκαναν κεντρικὴ ἐννοίαν τῆς ζωῆς. Μὲ ὅσα ὅμως γράφει ὁ συγγραφεὺς στὸ τελευταῖον κεφάλαιον «περὶ λειτουργικῆς ἐνότητος τοῦ ψυχικοῦ κέντρου», θέλει νὰ δώσει τὴν εἰκόνα τῆς δυνατῆς προσωπικότητος ποὺ ἔχει πάντα φυσικὴ αὐτάρκεια. Μὲ τὴν ἐννοίαν ὅμως τῆς μεγάλῆς προσωπικότητος, ἔρχεται ὁ συγγραφεὺς κάπως σὲ ἀντίφασιν πρὸς ὅσα ἀνάπτυξε πρὶν, ἀκολουθῶντας τὴν θεωρίαν τοῦ ἀπροσώπου ἐγῶ. Ὁ συγγραφεὺς δηλαδὴ, νοιώθει βαθιὰ τί εἶναι προσωπικότητα καὶ τί εἶναι δημιουργικὴ προσωπικότητα· καὶ αὐτὸ θὰ εἴπει ὅτι μ' ὅλη τὴν γοητεία ποὺ ἀσκεῖ ἐπάνω του ἡ ὀνειρευτικὴ νοοτροπία τοῦ Βούδδα, ἔμεινε πράγματι Ἕλληνας, γιατί αὐτὸ εἶναι τὸ ἀληθινὸ γνῶρισμα τοῦ πραγματικοῦ Ἕλληνα, νὰ εἶναι προσωπικότητα. Ἀπὸ τῆς κατανόησιν αὕτη τῆς προσωπικότητος πηγάζει καὶ τὸ ὕψος τοῦ συγγραφέως, πηγάζει ὁ σεβασμὸς του πρὸς τὸ πνεῦμα.

I. N. Θεοδωρακόπουλος

Revue Philosophique de la France et de l'étranger

Διευθυνομένη υπό L. Lévy-Bruhl.

Μέλους τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Γαλλίας.

Ἔτος 58ον, Τεύχη 5 καὶ 6

Περιεχόμενα. — Ἀρθρα :

- A. Späier, Cruauté, violence et colère.
- L. Basso, La science, la technique et la société.
- Ch. Adam, Correspondance de Descartes.
- W. Drábovitch, La bio-psychologie de R. Avenarius et le problème de l'«Homme total».
- J. Pérois, Le temps, l'instant et le rôle des sensations auditives.

Ἀναλύσεις καὶ κριτικὰ σημειώματα :

- M. Bonnafeus, Le suicide! Thèse psychiatrique et sociologique.
- κλπ. κλπ. κλπ.

Ἔτος 58ον, Τεύχη 7 καὶ 8

Περιεχόμενα — Ἀρθρα :

- J. de Gaultier, Métamorphose de la conscience morale chez Nietzsche.
- R. Ruyer, Ce qui est vivant et ce qui est mort dans le matérialisme.
- L. Landry, L'action par la volonté et la connaissance artistique.
- C. Chevalley et A. Daudieu, Réflexions sur la mesure considérée comme acte.
- L. Walther, L'orientation professionnelle vers les carrières libérales et ses bases psychologiques.
- A. Koyré, Copernic.

Κριτικὰ ἐπιθεωρήσεις :

- A. Metz, Ouvrages sur la philosophie d'É. Meyerson.
- κλπ. κλπ.

Ἀναλύσεις καὶ κριτικὰ σημειώματα :

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto.

Διευθυνομένη υπό τοῦ π. Giorgio del Vecchio.

Καθηγητοῦ ἐν τῇ Β. Πανεπιστημίῳ τῆς Ρώμης.

Ἔτος XIII, Τεύχος II. Μάρτιος — Ἀπρίλιος 1933.

Περιεχόμενα. — Ἀρθρα :

- Jaromír Sedláček, Il concetto realistico e il concetto normologico della norma giuridica.
- Antonio Falchi, Lo stoicismo di Zenone.
- Enrico Parese, Diritto, norma, ordinamento.

Σημειώματα καὶ συζητήσεις :

- Juan Beneyto Perez, Filosofia del diritto e storia della cultura.
- Felice Battaglia, A proposito di alcuni recenti lavori sui rapporti tra diritto e morale.
- Lorenzo Cahoara, Sul problema del metodo nella Storia delle dottrine politiche.

Ἔτος XIII, Τεύχος III. Μάιος — Ἰούνιος 1933.

Περιεχόμενα. — Ἀρθρα :

- Felice Battaglia, Dall'individuo allo Stato.
- Arturo Beccheri, Lo stato legale platonico.
- Francesco Aquilanti, Alfredo Oriani.
- Paolo Silvio Migliorì, Sulla imperatività delle norme giuridiche.

Σημειώματα καὶ συζητήσεις :

- Adolfo Rava, Il congresso spinoziano dell' Aja.
- Mario Einaudi, Da Bartolo all' Althusio.
- Arturo Rocco, Intorno alle pene di morte.

Περιεχόμενα :

Prof. Max Luseron, Die Russische Rechtsphilosophie.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abelcos (M.), La régénération et les problèmes de la morphogénèse, Paris, Gauthier - Villars 1932.

Arcari (M.-P.-M.), Obligatorietà morale et obl. giuridica. Roma A. R. E. 1932.

Barloza (E.), Essayos de filosofia actualista. Lima' La opinion nacional, 1931.

Barth (D. Heinrich), Das Sein in der Zeit, Tübingen 1933.

Bartmann (D. Bernh.), Lehrbuch der Dogmatik. I Bd Freiburg.

Baumgarten (Arth.), Der Weg des Menschen, eine Philosophie der Moral u. des Rechts Tübingen, 1933.

Bühler (Pr Dr Charlotte), Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem, Leipzig 1933.

Bultmann (Rud.), Glauben u. Verstehen, Tübingen 1933.

Calabresi (R.), La determinazione del presente psichico. Firenze, Bemporad, 1930.

Calogero (G.), Studi sull'Eleatismo. Roma, Senato, 1932.

Cohn (J.), Naturwissenschaft. Stuttgart, Frohmann, 1932.

Cardone (D.), Il diritto e lo Stato. Città di Castello. Il solco, pag. 2.

Deseours (P.), S.-J. Cours de théologie. I. de Dei concubilitate. Paris Beauchesne, 1932.

Driesch (H.), Philosophische Gegenwartsfragen. Leipzig, E. Reinicke, 1933.

Dupréel (E.), Traité de morale. Bruxelles, P. de l'Université.

Degener (Alf.), Dilthey und das Problem der Metaphysik. Bonn 1933.

Eliasberg (W.), Rechtspflege und Psychologie. Berlin 1933.

Fuhrim (Karl), Einleitung in die Metaphysik, aufgrund ihrer Geschichte. Leipzig 1933.

Goldstein (Dr Walter), Studien zur Entwicklung der psychisch-physischen Probleme. Platon. Breslau 1933.

Guttman (Julius), Die Philosophie des Judentums. München 1933.

Harms (E.), Hegel und das zwanzigste Jahrhundert. Heidelberg, C. Winter 1933.

Hartmann (N.), Zum Problem der Realitätsgegebenheit. Berlin, Pau Verlag 1931.

Herpel (Dr Martin), Geistigkeit Axiologische Untersuchungen im Lichte der Philosophie des Ungegebenen. Berlin 1933.

Jaccard (P.), Le sens de la direction et l'orientation lointaine chez l'homme. Paris, Payot, 1932.

Karitz (A.), Philosophie und Spezialforschung. Sund, Borelius, 1932.

Lanson (G.), Montesquieu. Paris, Alcan 1932.

Lebrun (A.), La sante physique et morale par l'autosuggestion consciente. Bruxelles, Paris, 1932.

Loisy (A.), Y a-t-il deux sources de la morale et de la religion? Paris, Nourry 1933.

Maritain (J.), Distinguer pour unir, ou les degrés du savoir. Paris, Desclée et de Bouver, 1912.

May (R.-M.), La transplantation animale. Paris, Gauthier, Villiers 1932.

Maynone (A.), Critica dei concetti dinamici. Palermo, Ed. Ando 1932.

Ménautis (G.), L'âme hellénique d'après les vases grecs. Paris, L'Artisan du livre, 1932.

Meunier (M.), Femmes pythagoriciennes, Fragments et lettres de Théano, Perictioné, Phintys Melissa et Mya. Αθήναι.

Montet (Dr Ch. de), Le conflit et l'expérience. Neuchâtel. Ed. de la Baconnière, Paris.

Mutius (G. von), Zur Mythologie der Gegenwart. München, Reinhardt, 1933.

Marguery (R.), Théorie Nouvelle de l'Energie. Paris, Alcan.

Nietzsche, La vie de F. N. d'après sa correspondance. G. Watz. Paris Ruder 1932.

Nebe (Otto H.), Gestaltwandel der Mystik. Göttersloh, 1933.

Odebrecht (R.), Aesthetik der Gegenwart. Berlin, Junker und Dünnhaupt, 1932.

Pacotte (J.), La pensée technique. Paris, Alcan 1931.

Poppelreuter (Pr. Dr-W.), Psychokritische Pädagogik. München 1933.

Pensa (Henri), Sorcellerie et Religion. Alcan.

Russel (Bertrand), Essais Sceptiques. Alcan.

Ranzoli (C.), Il realismo puro. Milano, Genova. Dante Alighieri.

Reymond (A.), Les principes de la logique et la critique contemporaine. Paris, Boivin 1932.

Rintelen (F.-D. von), Der Wertgedanke in der Europ. Geistesentwicklung. I Altertum u. Mittelalter. Halle Niemeyer.

Stefanini (L.), Platone. Padova «Cedam» 1932.

Stern (A.), Die philosophischen Grundlagen von Wahrheit Wirklichkeit, Wert. München, Reinhardt.

- Stelzenberger (Joh.), Die Beziehungen der frühchristlichen Sittenlehre zur Ethik der Stoa. München 1933.
- Tisserand (P.), Oeuvres de Maine de Biran. Tόμ. VIII και IX.
- Vaillle (Dr Louis), Essai sur la suggestion. Bordeaux, Delmas, 1931.
- Vesnais (D.), Das aesthetische Grundproblem. Berlin, Husmann 1932.
- Vialle (D.), Le désir du néant. Alcan 1932.
- Wach (J.), Das Verstehen. III. In der Historik von Ranke bis zum Positivismus, Tübingen, Mohr 1933.
- Wiesengrund-Adorno (Th.), Kirkegaard. Tübingen, Mohr 1933.
- Weidauer (Fried.), Kritik der Transzendentalphänomenologie Husserls. Leipzig 1933.
- Wenzl (Aloys), Das Leib-Seele Problem im Lichte der neueren Theorien der physischen und seelischen Wirklichkeit. Leipzig 1933.
- Xaver (E.), Der Weg zum Sinn des Seins. Wien, Seidel 1933.

ΠΑΡΟΡΑΜΑ

Σελίς 422 εἰς τόν τίτλον ἀντί γέννησις, γράφει γένεσις.